

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 1 FEBRUARI 2012 PRIS: 89:-

Mot en ny feminism

ROLAND POIRIER MARTINSSON, MARIA LUDVIGSSON, MARIA ERIKSSON
och ANITA DU RIETZ reder ut begreppen.

DOSSIER

DEMOKRATINS KRIS

Om expertväldet som breder ut sig i Europa efter den ekonomiska krisen.

INTERVJU

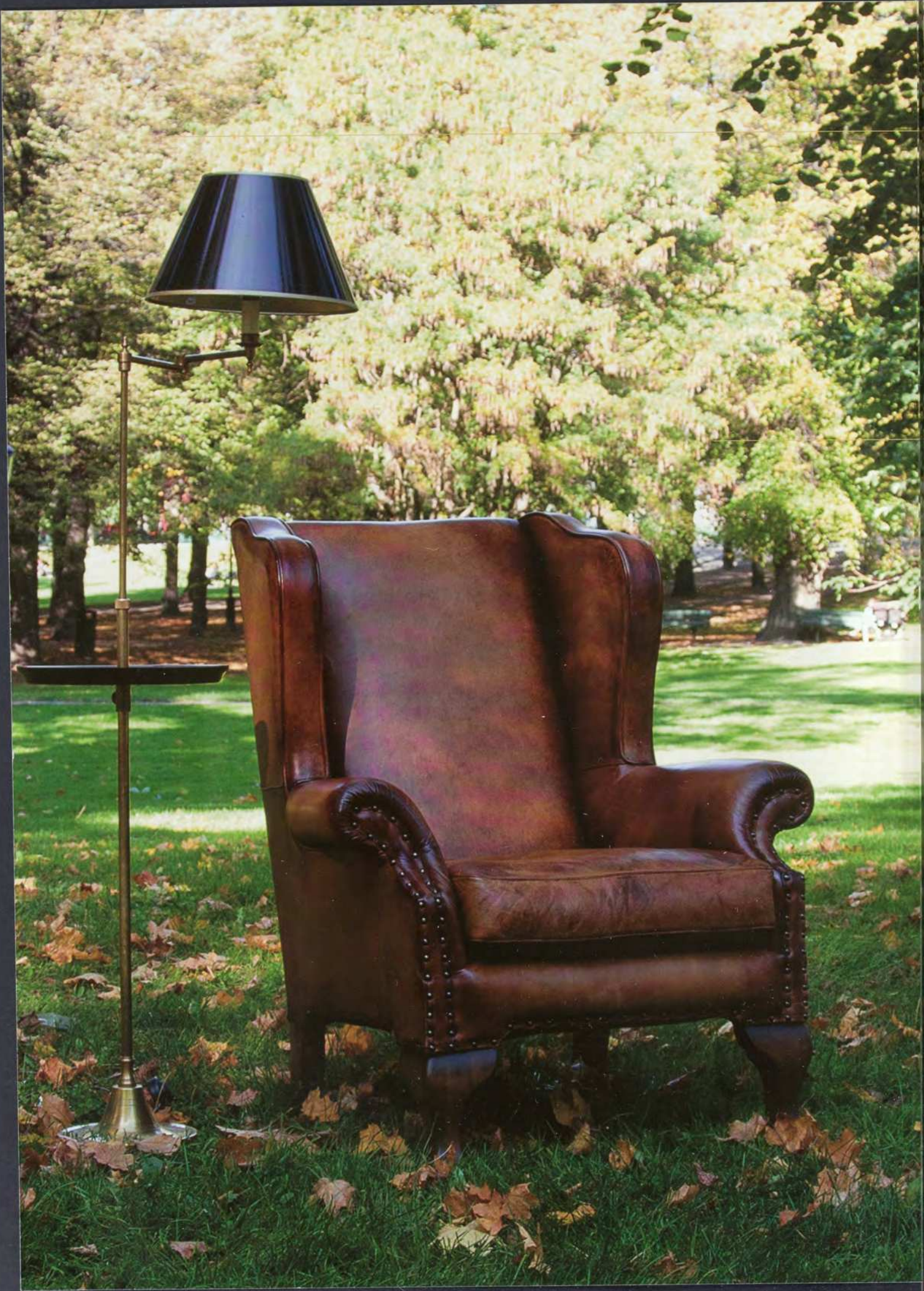
GROVER NORQUIST

Mannen bakom den konservativa rörelsen i USA.

**28 sidor
recensioner
av fack-
litteratur**

7 388280 408901

RETURVECKA V 11

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80
MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Gammal teori söker lika utfall

Johan Lundberg

Så länge som det inte finns några empiriska bevis för att kön är en heltigenom kulturell konstruktion, är det märkligt att de politiska partierna framhärda i att samhället inte är jämställt när män och kvinnor inte gör exakt samma livsval.

I vilken mån handlar den nutida svenska feminismen om att slåss för att kvinnor och män ska åtnjuta samma rättigheter när de träffar viktiga livsval; och i vilken mån handlar den om utfallen av de val som män och kvinnor gör i sina liv? Svenska politiker, från nymoderater till vänsterpartister, tycks föredra att oroas över det senare, över att män och kvinnor även i modern tid envisas med att leva sina liv på ett sätt som inte ger identiska utfall i statistiken över antalet kvinnor och män på olika befattningar och områden. Fängelsekunder, cupcake-bakare, styreseproffs – överallt samma problematiska övervikt åt det ena eller andra hållet.

Om man från regeringens sida verkligen ser problemen som så allvarliga som vissa högt uppsatta politiker ger sken av, finns anledning att förvänta sig rätt omfattande styråtgärder från statligt håll för att få folk att välja "rätt". Styråtgärder som sannolikt kommer att fortsätta att beröra utbildningsväsendet – från lekar på dagis till forskningsprojekt vid universiteten.

Nu kan man kanske tro att frågan om lika rättigheter däremot är utagerad. Men så är dessvärre inte fallet. Bara i Sverige lever stora befolkningsgrupper under förtryck som orsakas av hederskulturer, där kvinnor till exempel inte har möjlighet att fritt välja livspartner. Märkligt nog är det dock sällan som man hör dagens svenska politiker oroas över detta i samma utsträckning som de har åsikter om av mäns och kvinnors livsval.

DET UPPFATTAS INOM dagens svenska feminism som att bristen på 50-50-utfall mellan män och kvinnor på exempelvis arbetsmarknaden, är ett tecken på att samhället inte är helt jämställt utan fortfarande dras med förtryckande strukturer. De senare anses i sin tur vidmakthållas av att vissa fördomar och traditionella föreställningar om könen lever kvar. Tanken är att om dessa fördomar bara skulle försvinna, så skulle vi automatiskt få 50-50-utfall – kriteriet på jämställdhet. Denna ståndpunkt förutsätter dock att det mellan könen inte finns några biologiskt betingade olikheter som gör att det ena könet, betraktat som kollektiv, väljer på ett annat sätt än det andra, när fördomarna och de kulturella betingelserna har slipats ner.

Utan att överhuvudtaget ta ställning till om det finns några biologiska skillnader mellan män och kvinnor, som gör att män och kvinnor gör olika livsval, kan jag med säkerhet säga att det ännu inte finns några vetenskapliga belegg för att det mellan män och kvinnor inte existerar några dylika biologiska skillnader.

Så länge som det inte finns några empiriska bevis för att kön är en heltigenom kulturell eller so-

cial konstruktion är det onekligen märkligt att svenska politiska partier fortsätter att framhärda i ståndpunkten, att samhället inte är jämställt när män och kvinnor inte gör exakt samma livsval, i synnerhet om det inte heller kan beläggas att 50-50-utfall är det naturliga utfallet i en population som står helt fri från fördomar och nedärva föreställningar (vilket i sig framstår som en logisk och praktisk omöjlighet). Paradoxalt nog har det snarare visat sig att ju mer jämställt ett samhälle blir med avseende på att könen åtnjuter samma rättigheter och att fördomarna minskar, desto mer traditionellt könsbundna blir individernas livsval.

NU KAN MAN NATURLIGTVIS argumentera för att 50-50-utfall ändå är att föredra – vilket skulle innebära ännu mer av statlig styrning av våra liv, med politiska direktiv om hur vi bör klä oss, vad vi bör utbilda oss till och arbeta med.

Att en politik som bedrivs i syfte att skapa ett visst utfall, är ett hot mot fundamentalt liberala värderingar – det är en sak. Så mycket bättre blir det inte av att denna politik i just genusfrågan kan härledas tillbaks till filosofiska föreställningar om den mänskliga naturen, som har förblivit lika omöjliga att bevisa som de har visat sig destruktiva i historien. Psykologiprofessorn Steven Pinker utreder detta i sin bok *Ett oskrivet blad* från 2002, där han skriver om de tankeströmningar som ligger bakom idéerna om att våra könsidentiteter är sociala konstruktioner utan grund i biologin:

"Tron att människors smak och preferenser bara är resultatet av kulturell påverkan, har gett samhällsplanerare och arkitekter fria händer att strunta i människors behov av sköna ting, utsmyckningar, naturliga ljuskällor och småskalighet och istället tvingat miljontals människor att leva i dystra hyreskaserner. (...) Och övertygelsen att man med massiv social ingenjörskonst kan dana en ny och bättre människa har slutat i några av historiens allra mest fasansfulla illdåd."

Dessa frågor fördjupar vi oss i ytterligare i temadelen av föreliggande nummer av *Axess*, vilket också – som vanligt – rymmer en fyllig Dossier, där vi behandlar de utmaningar som demokratin tycks stå inför med tilltagande expertvälden och populistiska rörelser. Med 2012 års första nummer går vi även upp ytterligare i format. Recensionsdelen utökas med åtta sidor, vilket kan betraktas som ett led i *Axess* målsättning att stärka fackbokens ställning i svensk offentlighet.

Johan Lundberg

Häng med i debatten!

De sju antologierna

Framtidens arbetsmarknad

Climategate

Välfärdsstatens framtid

IT och rymden

Den nya borgerligheten

Nya partier och missnöjespartier

Bergslagen i globaliseringens tidevarv

bygger på seminarieriet

Från järnbruk till hjärnkraft

som hölls på Engelsbergs bruk

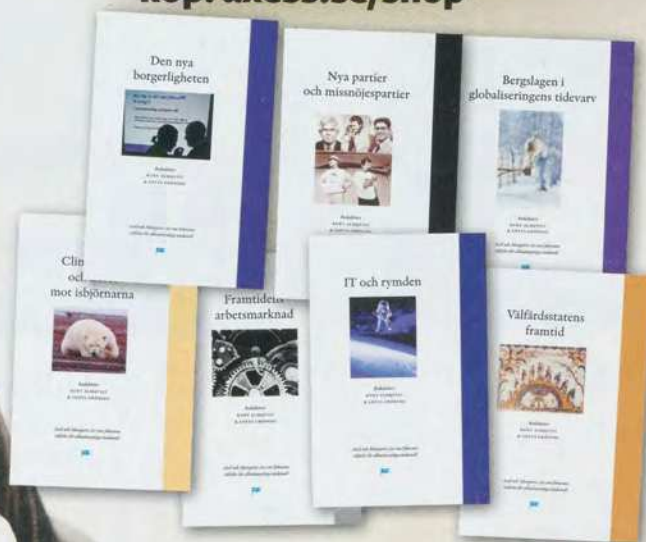
under 2010 och 2011.

Ledande forskare, politiker och

debattörer medverkar!

Kom in på webben och

köp: axess.se/shop

– En ovärderlig kunskapskälla för att hålla sig ajour i brännande samhällsfrågor.

– **Alice Teodorescu**, jurist och debattör. Medverkar i Den nya borgerligheten.

**Alla sju endast
399 kronor!***
**Styckepreis:
80 kronor***

*Porto tillkommer.

axess.se/shop

10 SAMHÄLLE

- Nationalekonomi* Pål Ruin ser Baltikum resa sig efter krisen **10**
Bistånd Bengt Nilsson minns den gåtfulle Johan af Donner **12**
Nationalekonomi Jacob Arfwedson träffar den förre franske finansministern Alain Madelin **14**
Folk rätt Lennart Pehrson om USA:s användning av drönare **15**
Medier Sören Billing noterar att al-Jazira anpassar sig till makten **17**
Krönika Theodore Dalrymple har bestämt sig för att kompromissa **18**
Notiser Gökungar, Alan Bennett och pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Demokratin efter krisen

- Andreas Johansson Heinö om ökad distans mellan folket och de styrande **21**
 Adam Cwejman om hur Östeuropa visar vägen efter krisen **22**
 Håkan Tribell om varför det demokratiska löftet om allt åt alla är ohållbart **24**
 Per Månson om hur Putin blev en del av den korruption han velat avveckla **26**

28 FRIZON

- Historia* Axel Odelberg berättar om ett lönnbibliotek i Kina **28**
Utbildning Inger Enkvist beskriver orsaken till framgångsrika skolor och elever **32**

34 OPINION

- Ulf Ljungblad och Anders Milton om att tusentals patienter dör i onödan i vården

Idag skrattar vi åt frenologin. Vi ska skratta åt genusvetenskap snart, men vi ska också känna obehag när vi tänker på hur lättvindigt ledande politiker övergav sina demokratiska värderingar.

Roland Poirier Martinsson, sid 41

TEMA: FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

38 Dumskallarnas sammansvärjning

Genusvetenskapen har ärvt Sartres tanke att det krävs politiska tvångsmedel för att skapa fria människor. **Av Roland Poirier Martinsson**

42 Borgerlig feminism utan kompass

Regeringen har accepterat vänsterns problemformuleringar. Borgerlig feminism måste utgå från kvinnan som likvärdig individ. **Av Maria Ludvigsson**

46 Män som hatar män

Feministiska män intar en tvivelaktig position eftersom deras kön anses ligga bakom bristfällig jämställdhet. **Av Maria Eriksson**

48 Så föddes feminismen

Socialdemokraternas reform om en könsuppdelad arbetsmarknad gjorde kvinnan ekonomiskt beroende av mannen. **Av Anita Du Rietz**

52 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar med Grover Norquist.

56 TRADITION

Martin Lagerholm: Det är dags att sätta upp Tennessee Williams igen!

60 CIVILISATION

- Konsthistoria* Tancredi Valeri tar sig an myten om modernismens heroism **60**
In memoriam Erik W Larsson porträtterar Christopher Hitchens **63**
Litteraturhistoria Mark Brolin diskuterar Elin Wägners storhet som författare **64**
Lingvistik Calle Pauli samtalar med Erik Andersson om att översätta Joyce **66**
Teater Roland Lysell uppmärksammar tendenser i tysk teater **67**
Krönika Tanja Bergkvist om att det kan vara smart att vara dum **68**
I korthet Flygplansmat, Slussen och Gustaf Adolf Lysholm **69**

62 RECENSION

- Kristoffer Leandoer har läst tre böcker om romantikerna och staden **71**
Johannes Heuman om två böcker av den franska historikern Pierre Nora **74**
Camilla Lundberg recenserar en bok om den universelle Beethoven **76**
Mats Wiklund läser en bok om hur USA förlorat sin särställning **79**
Kristian Gerner om den ryska alkoholismens historia **80**
Erik W Larsson tar sig an en studie på Obamanin **82**
Carl Johan Gardell reflekterar över ett verk om Kina under uppsegling **83**
Björn Hasselgren läser en bok som förklarar nyliberalismens lockelse **84**
Per Jönsson om Ove Brings undersökning av de mänskliga rättigheterna **86**
Johan Östling läser en ny generations berättelse om 1900-talets historia **87**
David Dunér griper sig an ett verk om potatisens betydelse för Sverige **89**
Johan Hakelius har läst en biografi om prerafaeliten Edward Burne-Jones **91**
Lisbeth Linderborg om en brevväxling som belyser RAF **93**
Joel Halldorf recenserar ett verk om spänningarna inom moderniteten **94**
Staffan Ulfstrand läser Steven Pinker som menar att världen blir allt fredligare **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin sprider kunskap om samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Ivar Arpi (vik), Therese Bohman och Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjettbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: *Salome med Johannes Döparens huvud* av Bernardino Luini, ca 1530. Foto: Bridgeman / IBL Bildbyrå
Nästa nummer: 6 mars 2012
Annonser: Johan Lundberg, mejla

johan.lundberg@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight, Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Kontakt: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm, redaktionen@axess.se, 08-788 50 50

Jacob Arfwedson
Journalist.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Wilhelm Behrman
Psykolog och manusförfattare.

Sören Billing
Journalist.

Mark Brolin
Författare och nationalekonom.

Adam Cwejman
Ordförande i Liberala ungdomsförbundet.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Anita Du Rietz
Fil dr, Centrum för
näringslivshistoria.

David Dunér
Fil dr, institutionen för kulturvetenskaper,
Lunds universitet.

Inger Enkvist
Professor i spanska, Lunds universitet.

Maria Eriksson
Chefredaktör på *Svensk Tidskrift*.

Eva Faye-Wevle
Litteraturvetare, verksam vid
Handelshögskolan.

Carl Johan Gardell
Fil dr i historia och kulturjournalist.

Kristian Gerner
Professor i historia, Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Joel Halldorf
Doktorand, teologiska institutionen,
Uppsala universitet.

Björn Hasselgren
Forskare vid Kungliga Tekniska högskolan.

Johannes Heuman
Doktorand, historiska institutionen,
Stockholms universitet.

Andreas Johansson Heinö
Fil dr i statsvetenskap, Göteborgs
universitet.

Per Jönsson
Redaktör på Utrikespolitiska institutet.

Martin Lagerholm
Fri skribent och litteraturkritiker i *Svenska
Dagbladet*.
Erik W Larsson
Journalist.

Kristoffer Leandroer
Författare.

Lisbeth Lindeborg
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Maria Ludvigsson
Ledarskribent, *Svenska Dagbladet*.

Camilla Lundberg
Musikchef, SVT Kultur.

Roland Lysell
Professor i litteraturvetenskap,
Stockholms universitet.

Merete Mazzarella
Professor emerita i nordisk litteratur,
Helsingfors universitet.

Per Månson
Fil dr i sociologi, Göteborgs universitet.

Bengt Nilsson
Journalist och författare.

Axel Odelberg
Författare och journalist.

Calle Pauli
Frilansskribent.

Lennart Pehrson
Journalist och författare.

Roland Poirier Martinsson
Fil dr, författare och filosof.

Påhl Ruin
Journalist.

Håkan Tribell
Chef på Timbro Idé.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi.

Tancredi Valeri
Konstnär och skribent.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Johan Östling
Fil dr i historia, Lunds universitet.

Snart i alla kanaler?

FOTO: PRESSENS BILD/SCANPIX

Barnboksnivå på kulturdebatten

Hade någon för 20 år sedan påstått att kulturredaktionen i radions P 1 skulle bli en viktig bidragsgivare till en radikal nivå-sänkning av innehållet i det offentliga samtalet hade jag inte trott på vederbörande. Men nu är det bara att acceptera kalla fakta. En gång i tiden fanns det ett barnprogram om nyheter som hette *Barnjournalen*. I programmet medverkade regelbundet "knatterreportrar", alltså barn i Vi-i-femman-åldern. Infantiliseringen av det svenska kulturlivet har medfört att P 1 nu satsar på "knatterreportrar" också i alla ordinarie sändningar. Nu ska allt vara på "Pilutta dig, prussiluskan"-nivå. Vem vill längre betala licensavgift när barnprogram ska sändas i alla kanaler, inklusive P 1?

Henrik Kjellingland

Arne Häggqvist och "vitalpessimismen"

Jag minns med viss munterhet Arne Häggqvist från Schartau, där jag gick 1957-58. Han berättade en gång att han, eventuellt med några andra "galningar", på 1940-talet publicerade en artikel eller liknande rörande en filosofi som han benämnde "vitalpessimismen" och att seriösa kulturpersonligheter hade lurats att säga att de kände till sagda filosofi, som alltså var ett rent påhitt av Häggqvist. Känner någon igen detta?

Jan Isoz

Champagne till Manda Gabrielsson!

Bland de många inkomna rätta svaren i Axess populära julquiz har redaktionen dragit en vinnare: Manda Gabrielsson i Göteborg.

Grattis, Manda!

En flaska champagne kommer med posten.

Den rätta raden lyder:

1: 2 2: 2 3: 1 4: 1 5: x 6: 2

7: x 8: 2 9: 1 10: x 11: x 12: 2 Red

Tack för ett engagerande porträtt

Tack för Horace Engdahls intressanta och engagerande porträtt av den oförglömliga E N Tigerstedt, som också jag hade förmånen att en kort tid undervisas av. Men inte ska en forskare på hans nivå stödja sig på rykten. "Ett rykte förmåler att han skulle haft en ung-litterär period då han engagerade sig i motståndet mot Quosego-modernismen och propagerade för en klassicism med Vilhelm Ekelund som ledstjärna."

Uppgiften är lätt att belägga. Tigerstedt var 1929 en av fyra redaktörer för vad Åke Runnquist betecknat som en motskrift till Quosego. Den kom ut i Helsingfors, hette kort och gott "1929" och Tigerstedt bidrog med uppsatsen "Svensk klassicism", som mycket riktigt handlade om Vilhelm Ekelund.

Rolf Norberg, Lidingö

Professorn på Samos

När E N Tigerstedt sökte professuren i Stockholm förelåg av hans hand ett väldigt specimen på svenska (alltså det som skulle bli *The Legend of Sparta*, en titel som nästan är Frans G Bengtssonsk). Olle Holmberg som ledde tillsättningsverksamheten visste inte vad han skulle ta sig till med detta manus. Han förstod tydligen att han själv inte hade kunskaper nog att bedöma det.

Det hade varit naturligt att vända sig till den mångkunnige grekprofessorn Albert Wifstrand. Men det gick inte, eftersom Holmberg inte tyckte om Wifstrand. Se den skvallriga

och infama inledningen till kapitlet om Chrons-choughs memoarer i Holmbergs *Lovtal över svenska romaner!* Den ende "sakkunnige"

som stod till buds var latinprofessorn Bertil Axelson. Budet gick till honom. Här upphör mina minnen. Jag hoppas att Axelson, som förstod sig på både Wifstrand

och Holmberg, tackade nej. Hans förkunskaper om legenden om Sparta torde ha inskränkt sig till det som stod i Martin P Nilssons kursbok *Fortidens historia*.

Lars Rydbeck, Lund

Baltikum är tillbaka

Finanskrisen fällde de baltiska tigerekonomierna mitt i språnget. Nu reser de sig, utan hjälp av ansvarslösa banklån och osund konsumtion. Men vägen mot välstånd är lång, skriver **Påhl Ruin**.

MEDAN STRÅLKASTARLJuset riktas mot det krisande Sydeuropa växer på nytt de baltiska länderna. Under det gångna året har Estland, Lettland och Litauen uppvisat de högsta tillväxtsiffrorna i hela EU. Scenförändringen är total jämfört med finanskrisens svarta år 2009 då ländernas BNP sjönk med 15–20 procent. Impo- nerande saneringar av ekonomin har gjort Baltikum till ett föredöme för länder som Grekland och Italien.

I Europa har geografiska beteckningar politiska och ekonomiska undertoner, där Östeuropa signalerar fattigdom. För att belysa Baltikums framgångar har tidskriften *Economist* levererat den träffsäkra formuleringen: "Farväl Östeuropa, välkommen det nya norr".

Stjärnan bland de tre tidigare Sovjetrepublikerna, Estland, har visat överskott i statsfinanserna i flera år. Esterna har kvalificerat sig för euron, har större andel utländska investeringar än de övriga två, starkare exportföretag, bättre infrastruktur, mindre korruption och effektivare statsförvaltning. Ja, Estland vill hellre jämföra sig med Norden.

SJÄLV BOR JAG I Litauens huvudstad Vilnius där förändringarna sedan bottenåret 2009 är synliga. Fler resenärer på flygplatsen, fler gäster på krogarna, utsålda kulturevenemang och i de kolossala affärsgallerierna har fönstershoppandet ersatts av kunder som kommer släpande med fyllda kassar.

Ute på landet och i mindre städer är situationen fortfarande mer bekymmersam. Pensionärer, låginkomsttagare och arbetslösa drabbades hårt av nedskärningarna.

Klyftorna mellan rika och fattiga i Baltikum tillhör de största i Europa. Och arbetslösheten är fortfarande hög.

Just som balterna hade börjat få lite andrum efter stålbadet, och försökt råda bot på sina problem, kommer så den europe-

iska skuldkrisen. Som små och exportinriktade länder är de beroende av fortsatt efterfrågan från sina EU-partner – en efterfrågan som är ytterst osäker just nu. Under 2012 väntas därför tillväxttakten minska kraftigt.

Det gångna årets tillväxt i Baltikum, låt vara från extremt låga nivåer, bygger i hög grad på ökad export och sänkta produktionskostnader (läs:

lägre löner) – till skillnad från förra gången som siffrorna pekade i rätt riktning under rekordåren 2005–2007. Då byggde uppgången på en överdriven konsumtion, understödd av skandinaviska banker som erbjöd billiga lån utan rimlig säkerhet. Pengar plöjdes ner i fastighetsbranschen vilket ledde till uppblåsta priser. När bubblan brast avstannade byggen mitt i cementgjutandet.

I VILNIUS STADSKÄRNA gapar ännu stora hål i ofärdiga 20-våningsfasader. Det lär dröja ytterligare en tid innan dessa byggen kan slutföras, markägarna hoppas fortfarande på de fantasipriser som rådde innan bubblan brast. Under byggboomen uppfördes också nya bostadshus i stadens utkanter, byggen som har blivit avskräckande exempel på vad som händer när myndigheter spelar andrafiolen och entreprenörer får härja fritt. Min arkitektvän Lukas Narutis visar mig ett område där husen står så tätt, och p-platserna är så få, att de boende tvingats parkera sina bilar långt upp på gräsmattorna. Inga ge-

Det går inte längre att marknadsföra sig som låglöneländer, många av de jobben har redan flyttat längre österut där lönerna är ännu lägre.

En gåtfull svindlare

12 Bengt Nilsson minns den gåtfulle Johan af Donner

Ett utsatt Frankrike

14 Jacob Arfwedson träffar den förra franske finansministern Alain Madelin

Det hemliga vapnet

15 Lennart Pehrson om USA:s användning av drönare

Åter i maktens tjänst

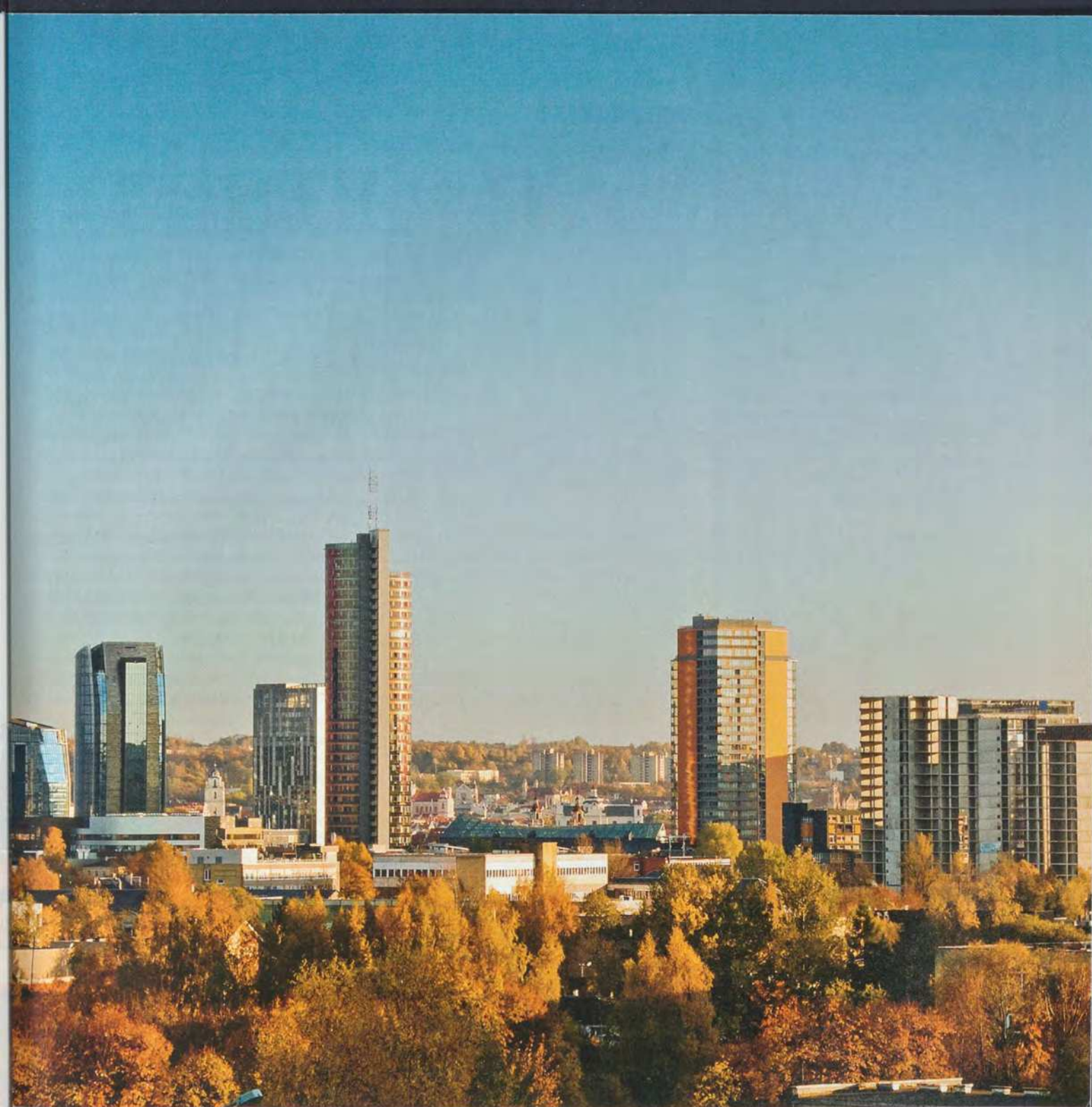
17 Sören Billing noterar att al-Jazira anpassar sig till makten

Krönika

18 Theodore Dalrymple har bestämt sig för att kompromissa

Notiser

19 Gökungar, Alan Bennett och pressgrannar

Ljus över finansdistrikten i Vilnius.

FOTO: ISTOCKPHOTO

mensamma grönområden så långt ögat når. Detaljplanering lika med noll.

Tur att finanskrisen kom och stoppade vansinnet, säger han.

Men alltjämt finns ett omätligt sug efter ett stort och varierat varuutbud, efter decennier av varubrist. Även unga bälter, som först på senare år har fått egna månadslöner, minns knappheten under Sovjettiden. En litauisk vän berättar hur hon i tioårsåldern fick åka till Riga, 30 mil bort, för att köpa en cykel då alla barncyklar hade tagit slut i butikerna i Vilnius. I färskt minne finns också de bedrövliga åren efter frigö-

relsen 1991, då ekonomin störtade efter att handeln österut fått sig en knäck. Chefen för en svensk varuhuskedja berättar hur tillrättavisd han blev när han ifrågasatte varför butikerna måste ha 30 olika sorters juice och 10 strykjärnstillverkare. Det rika utbudet är heligt.

HUR SKA DÅ LÄNDERNA kunna fortsätta att utvecklas i positiv riktning, samtidigt som Europas framtidsutsikter ter sig så mörka? Det går inte längre att marknadsföra sig som låglöneländer, många av de jobben har redan flyttat längre österut där lönerna är än-

nu lägre. Den främsta utmaningen handlar om att utveckla och vidareutveckla företag som kan konkurrera på världsmarknaden, inte bara i det krympande Europa. Även här har Estland kommit längst, inte minst med sina IT-företag som även gör affärer i Kina, Indien och Afrika. Men totalt sett dominerar Baltikums näringsliv alltjämt av okvalificerade underleverantörer till större internationella firmor.

FÖR ATT NYA FÖRETAG ska kunna blomstra måste utbildningssystemet reformeras så att företagen kan hitta rätt kompetens. Det >>

talas redan om personalbrist. Bristen beror också på att allt fler unga och välutbildade emigrerar. Denna *brain drain* har seglat upp som det kanske största problemet i Baltikum på senare år. De äldre och lågutbildade utgör en allt större del av befolkningarna; samhällena riskerar att "bli gamla innan de blir rika" som *Economist* uttrycker det.

För lite resurser satsas på forskning och innovation, vilket försvårar resan från låglöneländer till högproducerande exportekonomier. Därför behöver skattesystemen justeras och byggas ut, menar kritikerna. Men en stor offentlig sektor vänder sig många emot. "Litauer vill ha en välfärdsmodell som i Skandinavien, med en skattepolitik som i republikanernas USA. Det är en omöjlig kombination", som landets finansminister, Ingrida Šimonytė, nyligen uttryckte det. Bristen på progressiv beskattning bidrar också till de stora sociala klyftorna.

DEN ANDRA STORA utmaningen för Baltikum är att öka tilltron till samhällsinstitutionerna. Länderna har inte mognat som demokratier. Populistpartier poppar upp, politikerföraktet är omfattande och människors ointresse att ta gemensamt ansvar hämmar utvecklingen. Misstron förklaras delvis av en omfattande politisk korruption. Den är värst i Lettland, något mindre i Litauen och närmar sig ett europeiskt snitt i Estland. Dessa mutor och svarta affärer hämmar också den ekonomiska utvecklingen. Vidare spelar frivilligorganisationer, fackförbund och andra representanter för civilsamhället en alltför undanskymd roll. Och den seriösa samhällsjournalistiken är försumbar.

Så hur mår egentligen människorna i Baltikum idag? En dryg tredjedel har svårt att få pengarna att räcka till de dagliga behoven. Situationen är värst i Lettland – i en undersökning från i somras svarar hälften att deras familjeekonomi var bättre för 20 år sedan. Allra svårast har den ryska minoriteten. Andra studier har visat att befolkningarna i de tre länderna har varit "mindre tillfredsställda med livet" än finländare och svenskar under hela den gångna 20-årsperioden. Det gäller i synnerhet äldre människor, där skillnaden är mycket stor. De unga mår bättre.

Litauens nya Sverigebassadör, Eitvydas Bajarunas, suckar och uttrycker nog vad många balter känner:

– Vi var väldigt optimistiska 1991, vi trodde allt skulle gå så fort, att vi skulle bli lika välmående som västeuropéerna på 10 år, kanske 15. Men vi har tvingats inse att det tar betydligt längre tid. ♣

BISTÅND

Den gåtfulle svindlaren

Johan af Donner lurade Röda Korset på miljonbelopp. Men han var långt ifrån en simpel bedragare, skriver **Bengt Nilsson.**

DET VAR EN UNDERBAR tillställning. Hela byn var där, ett par hundra människor. De hade klätt upp sig så fint de kunde. Det var mycket rörande och jag njöt i fulla drag.

– Vad är det där? frågade Johan af Donner som satt bredvid mig vid honnörsbordet.

Vi hade just blivit presenterade för en vit höna som skulle slaktas till vår ära. Nu överräckte en kvinna en skål med något som såg ut som röda kastanjer.

– Kolanötter, sa jag. Det här är sådant som bara vederfars kungliga gäster.

En lätt överdrift, men det var ett kungligt mottagande. Vi befann oss långt ute på landsbygden i Liberia. Det var våren 2006 och jag hade blivit ombedd av svenska Röda Korset att följa med generalsekreterare Christer Zettergren och kommunikationschefen Johan af Donner till Västafrika. Jag skulle dokumentera resan. Redan andra dagen tvingades Christer avbryta expeditionen av privata skäl. Johan och jag fortsatte på egen hand. Som första punkt på dagordningen stod invigningen av ett dass.

Det var ett dubbeldass, målat i rött och

vitt som sig bör. Jag undrade i mitt stilla sinne varför svenska Röda Korset måste finansiera byggandet av ett dass i Liberia. Kunde inte byborna fixa det själva? Latriner har ju folk grävt i alla tider i Afrika, varför måste vi svenskar blanda oss i det?

Jag tror Johans tankar gick i liknande banor. Vad hade det där dasset kostat? Det fick jag aldrig veta men siffran finns säkert någonstans i Röda Korsets bokföring. Uppförande av sanitära installationer i låginkomstområden i Liberia, skulle jag kunna tänka mig att det kallas.

Frågan förföljde mig under resan. Vad kostar detta, det arbete som Röda Korset finansierar här? Bara en sådan specialutrustad Toyota Landcruiser som vi åkte omkring i kostar minst en halv miljon kronor. Jag har rest mycket med Röda Korset i världen och ständigt förundrats över att ordet kostnadseffektivitet aldrig förekommer i några samtal. Att hjälpa människor får kosta vad det vill. Att antyda att det finns en prislapp på att bistå fattiga anses ofint. Men de som arbetar inom organisationen måste naturligtvis själva reflektera över detta.

Bland många hjälporganisationer finns det en outtalad föreställning om att pengar som skänks av allmänheten kommer från ingenstans och inte ägs av någon. Kanske var det sådana tankar som fanns hos Johan af Donner den där härliga eftermiddagen under mangoträdet i den lilla byn. Just då befann han sig mitt uppe i sitt bedrägeri mot svenska Röda Korset. När vi satt där och såg hönan nackas funderade han säkert på hur han skulle gå vidare för att runda upp sitt bankkonto.

I BOKEN *Guldsot. Berättelsen om Röda Korsets bedragaren Johan af Donner* skriver författaren Bernt Hermele att Johan är "en bedragare av värsta sorten, en person som stäl från de allra svagaste och mest utsatta". Jag har svårt att köpa den anklagelsen. Han stal in-

te från de svagaste. Han stal från Röda Korset, en mångmiljonstinn organisation. Med Hermeles resonemang stjal i så fall också Röda Korset från de svagaste, med sina vidlyftiga overheadkostnader och ofta väldigt magra resultat på fältet.

Atta miljoner hann det bli, inklusive det han svindlade från Cancerfonden där han arbetade tidigare. Hermeles genomgång andas moralisk indignation från pärm till pärm, samtidigt som motbilden ständigt finns närvarande. Han berättar hur revisionsfirman Öhrlings anlätades med anledning av misstankar om att attesträtten missbrukades av någon på Röda Korset. "Öhrlings rapport kostade Röda Korset 428 000 kronor och då kunde revisorerna inte avgöra om Johan af Donner hade gjort något brottsligt", skriver Hermele. Han berättar också om en biträdande svensk generalsekreterare vid namn Gustavo Ramirez som gjorde sig omöjlig på Röda Korset. Honom skickade Christer Zettergren till Brasilien och under fyra år kunde Ramirez lyfta en mångmiljonlön som "i det tysta" betalades ut från Sverige.

ZETTERGREN HADE SJÄLV en månadslön på 89 000 kronor. Bengt Westerberg, ordförande för svenska Röda Korset, hade ett månatligt arvode på 68 500 kronor för en insats som inte var särskilt krävande. Hermele berättar också om förra ordföranden prinsessan Christina fru Magnuson som fick 51 600 kronor per månad.

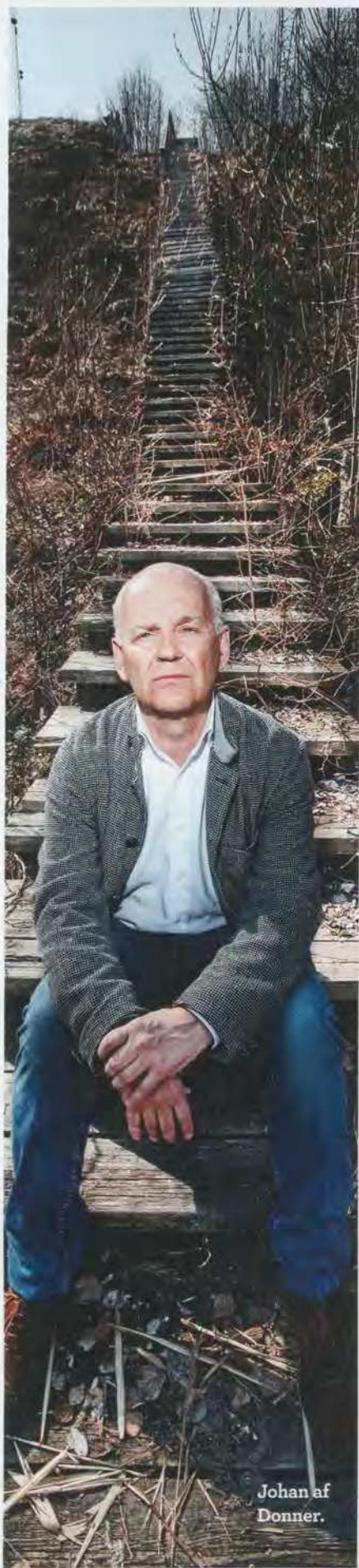
"Anledningen", skriver Hermele, "var att prinsessan ville kompensera sig för att det kungliga apanaget hade sänkts. Totalt betalade Röda Korset ut drygt 1,6 miljoner kronor för att få lite kunglig krydda på anrättningen."

Det var i den miljön som Johan af Donner verkade, med sin i sammanhanget blygsamma lön på 56 000 kronor i månaden.

Han var nöjd med den lönen, berättade han i tingsrätten under den första förhandlingsdagen. Han hade inte begärt mer och Christer Zettergren som frågades ut av åklagaren intygade att så var fallet. Johan framstod vid löneförhandlingen som en anspråkslös person.

Den fråga som endast antyds i Hermeles bok är om det finns något i miljön och kulturen i svenska Röda Korset som gör en bedragare som Johan af Donner möjlig där. Den frågan borde ställas öppet. Det finns ju andra organisationer där lite skit under naglarna premieras mer än en adelskalender. Där det inte är någon merit att bo på Östermalm, där man inte faller i farstun för kungligheter och släktskap med utrikesministern.

Jagsatt på åskådarplats i rättssalen den 21 april 2010, den första rättegångsdagen. Johan såg pressad ut men han log varje gång våra blickar möttes. Det där leendet som jag tyckte mig förstå men som så många an-

Johan af Donner.

dra har förbryllats av. I Hermeles bok kallas Johan för psykopat, han är "fåfång och inställsam", han framhävde sitt adliga namn och fina maner. Han beskrivs som "löjligt snål", obehaglig, listmande och opportunistisk.

Inget av detta stämmer med mina intryck. Jag skulle snarare beskriva honom som en klassisk sol-och-vårare. Just därför var Röda Korset den perfekta måltavlan för hans svindlerier. Jag tror inte han hade kunnat lägga exempelvis Läkare utan gränser på samma sätt med sin dokumenterart obetvingliga charm.

JAG BLEV VÄLDIGT förtjust i honom under de två veckor som vi turnerade runt i Liberia och Sierra Leone. Han var ständigt på gott humör, ständigt nyfiken på allt i vår omgivning.

I sin välstrukna pikétröja och sina oklanderligt tvättade och pressade chinos tog han in allt som rörde sig. Han såg hur kvinnorna graciöst och oerhört vackert balanserade sina bördor på huvudet när de barfota vandrade genom byn.

– Det där ska jag lära mig, sa han. Nästa gång du ser mig på Hornsgatan ska jag komma gående med portföljen på huvudet, precis så där!

Han var en estet och han tänkte som en reklamman. Det han såg var inte fattigdomen och lidandet. Han såg skönheten på den afrikanska landsbygden och jag tror det var där vi möttes mentalt.

Så för mig är Johan af Donner ingen psykopat, men han är definitivt en psykologisk gåta. När vi kom hem till Sverige mejlade jag honom. Jag skickade bilder från vår resa, glada hälsningar, uppmanade honom att höra av sig. Inte ett ljud till svar. Jag mejlade igen, jag ringde. Bara automatisk telefonsvarare. Han var totalt *inkommunikado*. Jag träffade en kompis som hade haft Johan som chef. Hon skrattade när jag berättade.

– Han är helt hopplös, sa hon. Han driver medarbetarna till vansinne. Det går inte att hålla kontakt med honom.

Johan af Donner var kommunikationschefen som inte kunde kommunicera. I Hermeles bok hittar jag en formulering som får mig att haka till, den sätter ord på en känsla jag själv har. "Johan af Donner tog aldrig någon relation på allvar, han förstod aldrig att han kunde vara viktig för någon annan än sig själv." Det han däremot förstod var hur man samlar in pengar.

Under sina nio år på Röda Korset tredubblade han organisationens insamlingsresultat, från 70 miljoner kronor till 200 miljoner.

Hur ska vi förstå Johan af Donner? Marianne af Malmberg som var Johans chef på Cancerfonden säger i boken: "Folk säger till mig att Johan måste vara sjuk i huvudet. Så enkelt är det inte, svarar jag. Ett sådant synsätt lägger allt ansvar utanför oss själva." ❖

"Frankrike är mer utsatt"

Jacob Arfwedson har träffat före detta franske finansministern Alain Madelin som var bland de första att varna för riskerna med euron. Han menar att dagens kris i grunden handlar om oförmåga att anpassa sig till det globala informationssamhället.

I FRANKRIKE BETRÄKTADES länge observatörer som varnade för en kommande skuld-kris som olyckskorpar, suveränt okunniga om nyanserna i social ingenjörskonst. Till dem som trots allt fick rätt hör Alain Madelin, ibland kallad Frankrikes "siste" liberal.

Som en av huvudarkitekterna bakom Jacques Chiracs valseger 1995 utträttade han en del som inte direkt förtjänar epitetet, även om han avgick efter endast 100 dagar som finansminister då Chirac snabbt visade sig ta mycket lätt på löftena om marknadsreformer.

Efter närmare 30 år i nationalförsamlingen och tre ministerposter lämnade Madelin politiken för ett par år sen och grundade en investeringsfond med inriktning på kunskapsintensiva företag. Men vid 65 fyllda är han fortfarande aktiv som kommentator och skyr inte kritik gentemot före detta ministerkollegan Nicolas Sarkozy.

Madelin var emellertid relativt ensam om att förutspå de spänningar inom eurozonen som nu hotar att spränga valutaunionen. Redan 1993 (som regeringsmedlem!) rekommenderade han att fransen temporärt borde lämna EMS, eftersom försöken att systematiskt skugga D-marken ledde till ett katastrofalt ränteläge för franska företag. Den första frågan är: Finns det paralleller till dagsläget?

Alain Madelin: Naturligtvis! Men det handlar generellt om en kris för offentliga utgifter och en europeisk modell som är betydligt äldre än euron. Den gemensamma valutan, som innebar vissa krav [ekonomisk liberalisering, begränsade underskott etcetera] fungerade egentligen som skydd och lät till exempel Grekland bedriva "grekisk" utgiftspolitik med tyska räntor. Eller för den delen, lät Frankrike fortsätta att spendera, också med förmånliga tyska räntor.

De implicita och uttryckliga regler för euron som skulle garantera gott uppförande visade sig överksamma: särskilt som Chirac och förbundskansler Gerhard Schröder omedelbart struntade i dem. När väktarna bryter mot reglerna uppmuntras övriga att följa exemplet.

Med eurons införande eliminerades den anpassningsmekanism för konkurrens som devalvering innebär. Då återstår en möjlighet, nämligen relativprisernas variation.

Alain Madelin.

Om den tyska ekonomin är konkurrenskraftig jämfört med Greklands borde grekiska löner stagnera eller sjunka medan tyska löner stiger. Men i verkligheten inträffar raka motsatsen: euron främjar nationella svagheter, vilket gör att Frankrike har för många offentligt anställda, Grekland för många intressegrupper, Spanien för många hus och Tyskland kommer eventuellt att hysa för många fabriker inom en snar framtid.

Jacob Arfwedson: Vid en återblick verkar det som om ingen ifrågasatte hur reglerna för detta i Maastrichtfördraget skulle kunna genomföras i praktiken!

AM: Det var en fånig mekanism med tanke på hur den mänskliga naturen fungerar. Men euron fungerar i viss mån som en extern guldmyntfot, och systemet måste regleras genom anpassning av relativpriserna. Det sade jag då och senare; men mitt misstag var att tro att alla borde inse det. Strukturreformer kunde ha lett till flexibilitet för medlemsländerna.

JA: Sverige står utanför euron och klarar sig bättre ...

AM: Javisst! Jämförelsen mellan eurland och övriga länder ger ett klart övertag till de senare som dessutom har fördelen av en självständig penningpolitik vid krislägen.

Jag var rådgivare till Lettlands premiärminister som hade möjligheten att devalvera men avstod. Jag föreslog istället en sanering genom deflation, inklusive kraftiga lönesänkningar, som fungerade: Lettland gick

från en negativ tillväxt på 18 procent till 5 procents tillväxt. Men det berodde på att det skedde i Lettland; samma politik kunde inte ha fungerat i Grekland där intressegrupper är för starka och demokratin slösaktig. Lettland däremot hade haft hög tillväxt efter en lång period av fattigdom, och letterna var redo att ta de nedskärningar som krävdes.

JA: Är det den "franska" versionen av EU som ligger bakom krisen, *dirigisme* och teknokratistyre?

AM: Dagens kris gäller välfärdsstaten som varken kan reformeras eller finansieras längre: det är slutet på en epok. Den ekonomiska krisen handlar i grunden om oförmågan att anpassa industrisamhällets strukturer och de gamla nationalstaterna till det globaliserade informationssamhället. Krisen ifrågasätter de gamla politiska strukturerna som i själva verket är kommandosamhällen. I det avseendet är Frankrike mer utsatt än andra länder.

Annorlunda uttryckt: Vad är Tyskland? Ett folk. Vad är USA? En idé om frihet. Vad är Storbritannien? En parlamentarisk demokrati. Vad är Frankrike? En stat. Det handlar om statens kris i ett land som tror att dess kulturella identitet är förbunden med staten.

De skandinaviska ländernas socialdemokratiska modell är den som kanske mest på-

Vi har skapat en valuta med regler som vi har valt att ignorera och samtidigt har vi med pedantisk noggrannhet murat igen de två nödutgångarna.

minner om Frankrikes, men som har reformerats under mer gynnsamma perioder och relativt frivilligt, i medvetande om vad som behövde göras, och med hjälp av en flexibel penningpolitik.

JA: Men är det sannolika alternativet idag till liberala reformer nationalism och protektionism?

AM: Skuldskrisen handlar i stort om att likvidera historiska misstag; det gäller också i politiken. Men det är svårt (om än in-

te omöjligt) att låta dem som skapat dagens situation lösa problemen. Som historikern Arnold Toynbee påpekade: i kris-situationer kan eliterna åstadkomma förändringar, och om det inte sker får folket byta ut eliterna.

Idag avlöser högerpolitik vänsterpolitik och tvärtom: vissa åtgärder gynnar teknokraterna och andra politikerna. Här finns naturligtvis frestelsen att anlita populistiska och protektionistiska lösningar: den närmaste framtiden blir sannolikt kaotisk.

JA: Skulle då den franska vänstern ha större utrymme att genomföra impopulära reformer?

AM: Debatten mellan höger och vänster är en smula snedvriden. Man får intrycket att jultomten måste ersättas av Farbror Blå med rotting i högsta hugg; alternativt bör de rika beskattas hårdare och Robin Hood bedriva fördelningspolitik. En lustig och möjligen sympatisk inställning, men tyvärr något kortsynt.

Uppenbart är att den enda politik som fungerar är den som offensivt frigör tillväxt och konkurrenskraft. Idag säger finansmarknaderna: "Ni kan låna men vi vill vara säkra på att få tillbaka pengarna." Dock förutsätter detta att de långa räntorna är lägre än tillväxttakten i ekonomin. Och vi är långt ifrån den situationen.

JA: Men om euron kollapsar?

AM: Det är ett annat problem. Vi har skapat en valuta med regler som vi har valt att ignorera och samtidigt har vi med pedantisk noggrannhet murat igen de två nödutgångarna: devalvering och utträde ur valutaunionen [det finns ingen procedur för att lämna euron utan att samtidigt lämna EU]. Detta är naturligtvis absurt, men ett problem som man inte kan hantera akut. Eurons kris kan inte jämföras med exempelvis den argentinska skuld-krisen.

MADÉLIN SER FÅ TRÖCKEN till nytänkande inför presidentvalet i maj 2012. Kandidaterna är legio och populismens vågor svallar. Front National kräver utträde ur EU och stängda gränser, extremvänsterns Jean-Luc Mélenchon rekommenderar inflation och kryptokommunism. Och i skrivande stund föreslår Sarkozy en "social moms" och en Tobinskatt på finansmarknaderna.

Som den förre ministern Patrick Devedjian sade: "Den franska sociala modellen är inte en modell eftersom ingen vill imitera den, den är inte social eftersom den producerar arbetslöshet och den är inte fransk eftersom den grundar sig på marxismen." Det återstår att se om fransmännen delar denna insikt och i så fall är beredda att överge ett system som har två sekler på nacken. ✱

FOLKRÄTT

Det hemliga vapnet

USA förlitar sig alltmer på drönare för att bekämpa terrorism. Men användandet av de obemannade flygfarkosterna väcker både politiska och folkrättsliga frågor, skriver **Lennart Pehrson**.

EN MAN LIGGER I en säng tillsammans med sin älskarinna när han förfärad upptäcker hur en obemannad flygfarkost kommer in genom dörren. Han utropar förskräckt: "Oh, nej! Min hustrus drönare!"

Skämtteckningen i *New Yorker* sätter fingret på ett amerikanskt dilemma. Drönare kan vara alldeles utmärkte när terrorister och andra fiender ska spåras upp och elimineras, men också vara riktigt besvärliga, ja, rentav hotfulla om de hamnar i orätta händer.

Inom Pentagon och CIA kallas de *unmanned aerial vehicles*, eller kort och gott UAV:er. I dagligt tal har den vedertagna beteckningen för de obemannade flygfarkosterna blivit drönare och de har visat sig vara så effektiva vapen att de har blivit något av en framtidsdröm, i både militär och politisk bemärkelse. Modellerna har skräckinjagande namn som "Reaper" och "Predator" och kan sända iväg missiler av typen "Hellfire". De kan utföra sina uppdrag med klinisk precision och göra avsevärd skada. Fiender spåras upp, övervakas och elimineras med vad som liknats vid sofistikerade sterila kirurgiska ingrepp. Överraskningsmomentet är viktigt. En drönare märks inte, förrän det är för sent.

Samtidigt är riskerna i människoliv på den egna sidan minimala. En attack verkställs med en fingertryckning framför en bildskärm på en från målet avlägsen militärbas. Kriget kan vinnas utan att några egna trupper skickas ut i strid. Militära operationer kan bedrivas i skymundan från en likgiltig hemmaopinion som inte har så stor anledning till engagemang. Kriget blir så abstrakt att det knappt behöver märkas.

DRÖNARE SATTES först in i begränsad skala i USA:s krig mot terrorismen i Afghanistan och Pakistan under senare delen av George W Bushs presidenttid. Sedan Barack Oba-

ma tog över Vita huset har användningen ökat dramatiskt. Det är något han själv helst inte alls talar om, men det råder ingen tvekan om att klartecken getts för en omfattande upprustning. Utomstående militära experter har uppskattat att det finns minst 7 000 drönare i USA:s arsenal, även om bara en mindre del är vapenbestyckade.

Obama har sett till att stänga hemliga CIA-fängelser som upprättades under Bushs tid i Vita huset och har på ett helt annat sätt tagit avstånd från användningen av tortyr. Men han har inte klarat att stänga Guantánamoläget och han har, i en upptrappning av kriget mot terrorismen, om än i det fördolda mer offensivt byggt upp en större infrastruktur för att använda drönare som militära mordvapen mot utpekade misstänkta terrorister.

HITTILLS HAR DRÖNARNA i första hand satts in mot mål – talibaner, al-Qaidamedlemmar, andra terrorledare – i terrorbekämpningens front i Afghanistan och Pakistan. Men George W Bush förklarade på sin tid att kriget mot terrorismen inte har några klart definierade slagfält och under Obama har drönarattackerna inte bara blivit många fler utan de har också spritts över allt större geografiska territorier. Militära drönarbaser, avsedda att vara hemliga, har etablerats på flera strategiska platser på Afrikas horn och på Arabiska halvön, hos vänligt sinnade nationer som Etiopien, Seychellerna och Djibouti. Terrormål har angripits i en allt vidare zon som inkluderar länder som Jemen och Somalia.

Från officiellt håll – Vita huset, Pentagon, CIA – kommenteras bara knapphändigt när drönarattacker framgångsrikt eliminerat jagade terroristledare. Det görs aldrig några bekräftelser om hur många drönarattacker som egentligen genomförs eller om vilka mål som avses och rapporter om oavsiktliga »

Smart i var mans hand?

FOTO: UDEN GRAHAM/CORBIS/SCANPIX

civila dödsoffer har oftast ignorerats, oavsett omfattningen.

Inom FN varnas för risken att framtida krigföring alltmer styrs av en "datorspelsmentalitet" där en operatör vid en skyddad militärbas genom en enkel knapptryckning kan verkställa dödsdomar mot mänskliga mål som bara är abstrakta figurer på datorskärmen.

Minst lika illa är att drönarna blottlagt ett folkrättsligt moras. Inga givna svar ges i den internationella rätten för hur ansvar ska utkrävas om en attack av slarv, inkompetens eller andra skäl riktas mot ett felaktigt mål och kräver ett stort antal oskyldiga dödsoffer. USA:s drönarattacker i Pakistan har belyst hur nya problem uppstår kring nationell suveränitet och territoriell integritet. Även om resultaten kan vara lika förödande är det lättare att ta ett beslut att utan förvarning skicka drönare in över främmande mark än att sända in trupper med konventionella vapen.

EN YTTERLIGARE komplikation är att det aldrig är säkert att det går att veta om det är USA-militären som står bakom en attack som visar alla likheter med en krigshandling. Det kan lika gärna vara ett underrättelsejobb. Sedan 11 september-attacken 2001 har USA:s underrättelseväsen alltmer militariserats. Pentagon och CIA samarbetar mer intimt och gränsdragningen mellan deras verksamheter har blivit otydligare. Det är ingen tillfällighet att före CIA-chefen Leon Panetta nu är försvarsminister eller att han efterträddes som CIA-chef av den uppburne och krigserfarne generalen David Petraeus. Även om en del av CIA:s tidigare paramilitära äventyr runtom i världen ifrågasatts när de blivit kända i USA har CIA

kunnat inta en allt större militär roll i kriget mot terrorismen utan att ha behövt besväras av någon större debatt i frågan.

Trots att Vita huset varken bekräftat eller dementerat är det allmänt känt att det var CIA, inte Pentagon, som stod bakom den summariska avrättningen av imamen Anwar Awlaki i Jemen i slutet av september förra året. Det är i det här fallet rimligt att tala om avrättning eftersom CIA agerade utifrån en dödsdom som president Obama utfärdade mot Awlaki som var amerikansk medborgare, född i delstaten New Mexico.

Efter det att al-Qaidaledaren Usama bin Ladin några månader tidigare eliminerats i en militär operation mot hans gömställe i Abbottabad i Pakistan var Anwar Awlaki den enskilda personen på fri fot som mest symboliserade terrorhotet mot USA. Awlaki hade pekats ut som en terrorinspiratör för USA-hatande islamistiska terrorister. Obama beskrev Awlaki som den ledande figuren i arbetet med att "planera och styra försök att mörda oskyldiga amerikaner".

Awlaki dödades när missilutrustade drönare kunde nå honom i norra Jemen. Konstitutionella invändningar har rests. Det var en dödsdom mot en amerikansk medborgare som verkställdes utan någon tillstymmelse till rättsprocess. Oavsett alla andra order han utfärdade var det ett steg som Obamas företrädare George W Bush aldrig tog i det krig mot terrorismen som han själv utropade.

ÄVEN OM DET HAR VARIT möjligt med skilda juridiska tolkningar av fallet, skulle det i praktiken vara mycket knepigt att ställa någon till svars i och med att CIA har officiellt beskydd. Dess drönaroperationer förblir formellt hemligstämplade, oavsett hur

kända de i praktiken är för allmänheten.

Intresset för drönare är stort och växande på många håll. Enklare drönare har redan använts i Mellanöstern-konflikten, av såväl Israel som Hizbollah i Libanon. Även Indien, Pakistan och Ryssland satsar betydande resurser på att ta fram obemannade flygfarkoster.

DET FINNS INGEN brist på scenarier där mycket kan gå snett. Om USA utan att ens ge några förhandsbesked kan sända in drönare i andra länder för att oskadliggöra misstänkta terrorister, kan då inte Ryssland göra samma sak i Tjetjenien, Kina i Tibet, Indien eller Pakistan i Kashmir?

Effekterna av en kommande drönarkaprustning kan inte minst bli långtgående i Mellanöstern. Iran kan provocera inte bara Israel utan även Saudiarabien och andra arabländer till upprustning. Och om regimer i Egypten eller Syrien känner sig hotade av inre upprorsmakare kan de då sätta in drönare mot grupper de definierar som terrorister?

När en mer regelrätt drönarmarknad upprättas finns heller inget som hindrar skrupelfria regimer att av kommersiella eller ideologiska skäl överlåta vapenbärande obemannade flygfarkoster till al-Qaida eller andra terrorgrupper.

I USA kunde FBI redan förra året avslöja en visserligen bristfällig plan som gick ut på att lasta en primitiv drönare med sprängämnen med avsikten att få den att krascha och explodera i Pentagon eller USA:s kongressbyggnad.

Ett framtidsscenario med en drönare i var mans hand kan vara illa nog. Utan insyn, granskning och internationella regelverk kan det bli rena mardrömmen. ✴

Ater i maktens tjänst

al-Jaziras rapportering var avgörande för den arabiska våren. Men revolutionerna kan ha inneburit slutet på den mäktiga tv-kanalens storhetstid, skriver **Sören Billing**.

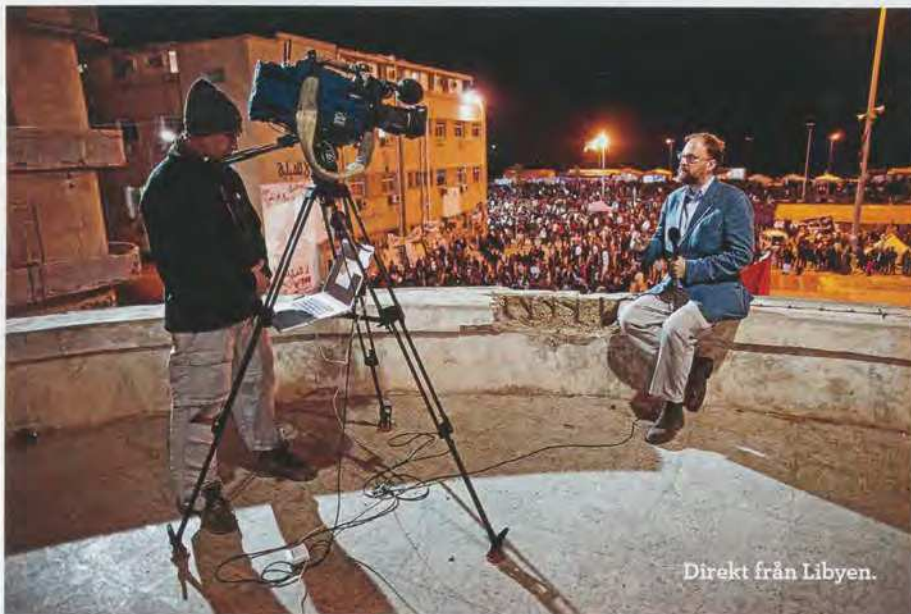
AL-JAZIRA HAR KALLATS för arabvärldens första fria tv-kanal och dess rapportering har varit avgörande för revolutionerna i Egypten, Libyen och Tunisien. Direktsändningarna från Tahrirtorget i Kairo blev kanalens stora genombrott i Europa och USA.

De flesta i väst som säger att de har tittat på kanalen brukar mena Al Jazeera English, en engelskspråkig kanal som funnits sedan 2006, och där många av journalisterna kommer från brittiska BBC och ITN. De som pratar om al-Jaziras stora inflytande på händelserna i Mellanöstern pratar däremot nästan uteslutande om den arabiska systerkanalen som bildades 1996 på uppdrag av Qatars emir, Hamad bin Khalifa.

Qatar var känt för absolut ingenting, men dess enorma reserver av naturgas och en liten befolkning innebar en stor redaktionell budget, och al-Jaziras journalister slapp oroa sig för att stöta sig med annonsörer. Det senare ska inte underskattas, då annonsmarknaden i Mellanöstern kan vara väldigt politisk. Många företag har kopplingar till politiska makthavare, och de som inte har det vill inte försämra sina chanser att tilldelas lukrativa statliga kontrakt.

MED SIN SLOGAN "Äsikten – och den andra äsikten" gav al-Jazira en plattform åt regionens oppositionsledare och diskuterade frågor som tidigare varit tabu. Kanalen blev snabbt en tittarsuccé, men många politiker kunde hålla sig för skratt. Saudiarabien kallade hem sin ambassadör från Qatar och sades ligga bakom en omfattande annonsbojkott. I USA var upprördheten stor när man återutsände videomeddelanden från Usama bin Ladin och visade bilder på civila dödsoffer i Irak.

Från Israel till Kuwait kritiserades al-

Direkt från Libyen.

FOTO: BENJAMIN LOW/GETTY IMAGES

Men när den shiamuslimska majoritetsbefolkningen i Qatars grannland Bahrain gjorde uppror mot sina sunnimuslimska ledare begravdes protesterna långt in i nyhetsändningarna, även då de var huvudnyhet i den övriga världen. I Libyen, där Qatar deltog i militärinsatsen mot Muammar Kadaffi, beskrevs rebellerna som "frihetskämpar". När det handlade om Syrien var språket mindre känsloladdat och den patriotiska musiken uteblev – innan Qatar gjorde en u-sväng och bröt med Bashar al-Assads regimen.

I SEPTEMBER ifrågasattes al-Jaziras självständighet ytterligare då företagets karismatiska palestinske chef Wadah Khanfar avgick och ersattes med en medlem av den kungliga familjen. Förklaringen var att han ville "gå vidare", men bland kolleger spekulerades det om Qatars kungligheter tyckte det blivit lite väl mycket revolution i rutan på sistone, eller om Khanfar själv ledsnat på att ta order från Qatars utrikesdepartement.

Kanske insåg han att han redan hade styrt al-Jazira genom dess storhetstid. I år startar två nya nyhetskanaler i Mellanöstern. Arabiska upplagan av Ruperts Sky News börjar sända från Abu Dhabi och världens rikaste arab – prins Alwaleed – lanserar Alarab, en kanal som kommer att samarbeta med amerikanska Bloomberg.

Det största hotet kommer dock inte nödvändigtvis från att det blir fler aktörer som slåss om annonsintäkter från Persiska viken oljemiljarder. I Egypten, Mellanösterns kulturella centrum, har flera nya kanaler börjat sända sedan fjolårets revolution. I likhet med Irak efter invasionen så speglar de ofta ägarens åsikter och är avskifande kvalitet. Men folk tittar. ✱

Jazira, och länge pekade kanalen på detta universella ogillande som ett bevis på att rapporteringen var balanserad och opartisk. Den vita fläcken var Qatar, där det aldrig verkade hända någonting, men de flesta tittare klarade sig utan analyser av qatarisk inrikespolitik.

QATAR BLEV KÄNT som ett land som slogs för det fria ordet – ett rykte som är få diktaturer förunnat. Men 2008 kom rapporter om att emiren tagit med sig al-Jaziras ordförande till ett möte i Saudiarabien, vars långvariga gränsdispyt med Qatar var på väg att lösas. Samma år återupptog de två länderna diplomatiska relationer, och kritiska reportage om Qatars mäktiga granne har sedan dess lyst med sin frånvaro. Enligt amerikanska diplomatdokument från 2009 som publicerats av Wikileaks använder Qatar al-Jazira som ett "förhandlingsverktyg" gentemot andra länder.

Att det finns en gräns för det redaktionella oberoendet blev ännu tydligare under den arabiska våren. Efter att ha varit på plats i Tunisien långt före de internationella nyhetskanalerna valde man att helt slopa den ordinarie programtablå i tre veckor under den egyptiska revolutionen. Om man fick kritik för något var det för att reporterna inte längre framstod som opartiska, utan som en hejarklack för demonstranterna.

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why Europeans Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Att odla mer än sin trädgård

Räcker det att odla sin trädgård och strunta i hur det står till i världen? Studier har visat att människor som läser eller lyssnar på nyheterna innan de går till jobbet på morgonen är olyckligare än de som väljer att förbli okunniga om vad som hänt bortom det egna livets horisont.

För egen del kan jag inte riktigt bestämma mig för om jag ska strunta i nyheterna och begränsa mina tankar till å ena sidan vardagslivets detaljer och å andra sidan filosofiska frågor eller generella sanningar *sub specie aeternitatis*. Jag har sedan länge nått en ålder då det förflutna ter sig mycket viktigare än framtiden. Den arabiska våren eller vintern eller vad det nu är kommer trots allt att gå vidare utan att jag tar någon notis om den; marknaderna avvaktar inte mina funderingar innan de reagerar på de senaste försöken att stärka euron.

Offentliga angelägenheter plågar inte någon, sade 1700-talets store engelske moralfilosof Samuel Johnson. Vad han menade var att de frågor som verkligen väcker människors uppmärksamhet och känslor är de som ligger dem närmast. I jämförelse med detta är dagspolitiska frågor oviktiga för dem, och om någon hetsar upp sig över dem så är det till största delen en spelad känsla, rentav ett surrogat för något annat.

Jag är inte säker på att han hade rätt. Problemet med offentliga angelägenheter är att även om man inte uppsöker dem, så knackar de förr eller senare på dörren. Om regeringens politik till exempel leder till att ens besparingar går upp i rök så förblir man inte oberörd, och känner sig kanske verkligen plågad.

Man kunde ge nästan hur många exempel som helst. Vardagslivet i Storbritannien har förändrats till oigenkännlighet genom vår socialpolitik. I många europeiska länder har statens lånande för att finansiera konsumtion i nuet gjort framtidsutsikterna för många miljoner människor högst osäkra.

JAG HAR BESTÄMT MIG FÖR EN kompromiss mellan att odla min trädgård och att låta mig plågas av offentliga angelägenheter. Jag har bestämt mig för att ta tag i ett problem som berör den gamla och vackra lilla stad där jag bor när jag vistas i England: problemet med offentligt fylleri.

Hur lätt är det inte att lösa problemet i teorin, och hur svårt är det inte i praktiken! Allt som behövs är att upphäva fullmäktiges beslut att låta en viss pub hålla öppet till klockan tre på morgonen, för alla problem med fylleri härrör ur detta beslut.

Ungdomar kommer långväga ifrån för att dricka sig fulla och uppträda störande; det kan inte sägas innebära några ekonomiska fördelar för staden, bara för pubägaren (ett storföretag, inte en enskild individ). Men även om det var förknippat med ekonomiska fördelar för staden skulle livskvaliteten ha försämrats. Ekonomiska fördelar är inte allt här i livet.

Det har varit lärorikt, om än inte hoppingivande att försöka få beslutet hävt. Det visar sig vara omöjligt att få de lokala myndigheterna att rätta sig efter lagen, än mindre att tänka själva. Man känner hur man börjar förlora förståndet efterhand som man dras in i absurda brevväxlingar och måste vederlägga argument som bara Gogol skulle ha kunnat göra rättvisa. Man börjar känna att hela den västerländska civilisationens öde hänger på hävandet av ett beslut att låta en pub hålla öppet till tre på morgonen i en liten och för övrigt fridfull stad på engelska landsbygden.

Därför skulle jag nöja mig med att odla min trädgård – om fyllona bara inte väsnades så förfärligt på lördagskvällarna! ♣

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Varje val säger liberaler samma sak: Varför ser det ut som det gör? Varför skryter den progressiva kandidaten om att sänka skatter och minska statens utgifter, något som Obama oundvikligen kommer att göra? Frågorna har många svar, men det viktigaste lyder: Varken Obama eller någon annan politiker kan argumentera för investeringar och utgifter så länge som de flesta amerikaner är övertygade om att maskineriet som styr investeringarna och utgifterna är inkompetent eller illasinnat, eller både och (en opinionsundersökning i *New York Times* visar att bara tio procent sätter sin lit till att myndigheterna alltid eller för det mesta sköter sitt jobb, den lägsta siffran sedan mitten av 1970-talet).

För att en majoritet inte längre ska uppfatta vänstern som aningen mer tillförlitlig än ett fylli i ett gatuhörn som tigger pengar måste inställningen ändras.

Varför ska vi ge er mer pengar om ni bara slösar bort dem?

Många demokrater tror att svaret är att först skära i budgeten: När vi väl visat väljarna att vi kan dra åt svängremmen kommer de att bli mer villiga att låta oss använda staten som ett redskap för förändring. Det kan ligga något i det.

Men den centrala frågan kvarstår: Används pengarna på ett bra sätt? På tusentals sätt gör de det. Men det berättar ingen. Demokrater vågar inte och progressiva stödtrupper och strateger, av skilda skäl, har inte tänkt på att göra det.

Vissa presidentval, som detta, utkämpas på defensiven, medan andra är mer som 2008 då Republikanerna hade förstört landet och väljarna var villiga att ge den andra sidan chansen. Men vid det här laget borde det stå klart att bara för att väljarna avvisade ett konservativt styre stödde de därmed inte en progressiv dagordning. Och det kommer de inte att göra förrän den faktor som är central för denna dagordning – staten – har ett bättre rykte. Dessförinnan kommer USA inte att ändra riktning.

Michael Tomasky, chefredaktör för tidskriften *Democracy*, reflekterar över varför Barack Obama fått så lite uträttat.

Kyrkbänkarna gapar tomma

Man behöver inte vara troende för att känna något slags sympati för Svenska kyrkans fria synod, ni vet, de där extremisterna som tycker att kyrkan ska stå för någonting mer än mobbning på arbetsplatsen och nej till Fas 3. Det är klart att kyrkan ska ha utrymme för olika trosriktningar, men det måste kännas rätt bisart för en from lutheran när kyrkan gradvis tas över av personer som verkar se Apostoliska trosbekännelsen som en obsolet pinsamhet. Om du nu skruvar förslaget på dig när det pratas om "avlad av Den helige ande" och "på tredje dagen uppstånden", och om evigt liv är något du tycker är relevant endast inom sjukförsäkringssystemet – då kanske du inte skulle ha sökt jobbet som biskop? Då kanske du inte ens är ... kristen?

Det är samma sak i de politiska partierna. Man kan faktiskt förstå att odellisterna inom KD surar till när Göran Hägglund ägnar sitt partiledarskap åt att skyla över, tona ner och slipa bort allt som folk faktiskt känner till om KD:s politik. Utan att ta ställning i

Centerpartist?

sakfrågorna måste man ändå fråga sig: Om Hägglund vill ha ett parti som är identiskt med Folkpartiet, hade det inte varit enklare att gå med i Folkpartiet?

Och Annie Lööf, hur tänkte hon 2001? "Jag är 18 år, jag har förläst mig på Hayek och min

idol är Margaret Thatcher – jag tror jag går med i centern." De senaste tio åren måste de gamla Olof Johansson-anhängarna ha känt sig som Nordamerikas indianer; här har man precis lärt sig att säga "ekohumanism" utan att fnissa, och så invaderas CUF av ett gäng plattskattlibertarianer som får Moderat skolungdom att kännas smyg-socialistiskt. Det är egentligen inte ett dugg mer logiskt än när Per Gahrton i början av 1970-talet kom fram till att Folkpartiets ungdomsförbund vore perfekt som rödgardistisk plantskola.

Och Jonas Sjöstedt ("gentligen mer sosse än vänsterpartist", som hans politiska motståndare uppskattande brukar visa), varför vill han egentligen vara vänsterpartiledare? Och varför stöter Vänsterpartiet först bort hela sin högerfalang för att sedan välja den enda överlevaren höger om Che Guevara till partiledare?

Om det kommer att lyckas vet ingen. Men kyrkbänkarna gapar tomma.

Wilhelm Behrman

KONSTEN ATT SPELA ALAN

Årets första nummer av *London Review of Books* får det alltid att vattnas i munnen. Jag har Alan Bennetts dagbok att se fram emot: notiser, fragment, anekdoter och reflektioner från det mest skilda områden som alla präglade av hans omisskännliga stil och tempera- ment. Här ett utdrag från 12 maj 2011:

"En ung man stiger av tåget i Leeds bakom mig.

'Är du inte berömd?'

'Det kan jag väl inte vara om du inte vet vad jag heter.'

'Det är Alan någonting.'

'Ja.'

'Från Scarborough?'

'Nej.'

'Så vilken Alan är du?'

'Jag är en annan Alan.'

'Är ni bara lika som bär?'

'Det kan man säga.'

Han lägger armen om mig.

'Var nöjd med det.'

Det lilla utbrott i milt vansinne är typiskt för Bennetts perspektiv på tillvaron och har bidragit till hans ställning som nationalklenod i Storbritannien. En av landets mest uppburna dramatiker älskas för sitt underifrånperspektiv och sin personliga integritet. Han avböjer konsekvent, men i tysthet, titlar och utmärkelser.

Känslan för rättvisa, avskyn mot hyckleri och inställsamhet, är total. Genom sin stillsamma obehaglighet har han för många antagit rollen av motståndsrörelse, någon som

håller emot och vägrar att anpassa sig.

Alan Bennetts klasskänsla – hans pappa var slaktare – och insikten om att tillfälligheter snarare än skicklighet ledde honom till stipendier och studier vid Oxford – att det lika gärna kunde ha blivit helt annorlunda – löper som en röd tråd genom livssyn och författarskap. I pjäsen *The History Boys* (2004) ställs

FOTO: JONATHAN RIVERS/CONTRAST

lärdom och kunskap mot konformism och karriärism i form av två lärare, med livsavgörande konsekvenser för några elever.

Storbritannien genomlider nu sociala och ekonomiska konvulsioner som kan bli än mer förödande än de som drabbade landet under Margaret Thatcher

på 1980-talet (då *The History Boys* utspelas). Drakoniska nedskärningar i statens utgifter drabbar också utbildning – det blir dyrare att studera. Klasskillnader cementeras ytterligare och livschanserna för dem utan kontakter och kontanter krymper.

Det känns in på bara skinnet för den man som vet att skillnaden mellan att vara Alan Bennett och någon annan Alan i själva verket är hårfin. Han har ingen tanke på att vara nöjd med det.

Mats Wiklund

Normalt är jag socialdemokrat och Tea Party-rörelsen är inget för mig. Men i helgen läste jag om de enorma summor som kanske måste till för att rädda banker och länder i Europa. Sedan läste jag om kraven på protektionism och regleringar inom EU och gick därefter och såg *The Iron Lady* – den nya filmen om Margaret Thatcher. Hela denna erfarenhet fick mig att känna mig egen- domligt österrikisk.

Mot sin vilja förnimmer **Gideon Rachman**, *Financial Times* utrikespolitiska kolumnist, lockelsen i den österrikiska skolans laissez-faire-doktriner.

ANDREAS
JOHANSSON HEINÖ

DOSSIER

DEMOKRATIN EFTER KRISEN

Proteströrelserna under 2011 saknade ledargestalter. I Europa står demokratin inför väldiga utmaningar. För att lösa den omfattande ekonomiska krisen behövs starkt ledarskap med experter, vilka dock ofta är i otakt med den folkliga opinionen. Nu inleds den postdemokratiska eran.

Andreas Johansson Heinö, gästredaktör

DEMOKRATI UTAN LEDARE

Gemensamt för de olikartade proteströrelserna under 2011 var bristen på ledarskap. Samtidigt blir de europeiska demokratierna alltmer expertstyrda.

**Av Andreas
Johansson Heinö**

EN AV DE FÅ uppenbara likheterna mellan de i övrigt så olikartade proteströrelser som präglade 2011 är bristen på ledarskap. Från Zuccotti Park, Tahrirtorget och de sydeuropeiska storstäderna är det främst folkmassorna vi minns, inte dess ledare. Det var knappast enbart som en hyllning till kollektivet som *Time Magazine* utsåg "demonstranten" till *Person of the Year* 2011. Några självklara ledargestalter har inte varit möjliga att urskilja. Ingen Lech Walesa som klättrar över staketet. Ingen Boris Jeltsin som talar från en stridsvagn. Inte ens en Daniel Cohn-Bendit som kunnat ge kollektivet ett ansikte. Frågan är hur många svenska nyhetskonsumenter som kan namnge ens någon central ledare för en enda av de många proteströrelserna och revolterna, trots att de ändå har beretts stort medialt utrymme.

Den gemensamma avsaknaden av ledarskap har skilda orsaker. I vissa fall är bristen på ledare själva poängen. Occupy-rörelsen är, med en välvillig tolkning, ett försök att realisera deltagardemokrati i stor skala. De "generalförsamlingar" som samlas nästan varje kväll ger utrymme för alla närvarande att yttra sig och ta ställning i de frågor som diskuteras. Frånvaron av en hierarkisk ledarstruktur är helt central för den självbild som tecknas av Occupy-medlemmarna, men även hos de personer som trots allt var avgörande för att rörelsen sjösattes. Exempelvis är kanadensiska Adbusters talesman Kalle Lasn mycket noga med att tona ned sin egen betydelse för Occupy-rörelsen. Likheterna är på det sättet stora med exempelvis den spanska 15-M-rörelsen som utgjort kärnan i de spanska protesterna och även inspirerade de grekiska demonstrationerna.

PÅ GODA GRUNDER kan man ifrågasätta huruvida det är en klok strategi att försöka vitalisera demokratin genom att distansera sig från de existerande demokratiska institutionerna och avhålla sig från samarbete med politiska partier. Det är dock uppenbart att Occupy-rörelsens existensberättigande är avhängigt förmågan att framstå som ett trovärdigt och välfungerande alternativ till den demokratimodell man kritiserar. I samma

Demonstrant utanför
Atens börshus.

stund som rörelsen får en tydlig ledarstruktur lär också dess drivkraft vara förlorad.

I NORDAFRIKA UTGÖR ledarbristen däremot ett direkt hot mot demokratins framtida utveckling i regionen. För många som följde utvecklingen under den arabiska våren utgjorde hösten 1989 i Östeuropa en given referenspunkt. En viktig lärdom från den postkommunistiska övergången är att betydelsen av det politiska ledarskapet inte ska underskattas. Personer som Walesa, Vytavtas Landsbergis och den nyligen bortgångne Vaclav Havel är för alltid ihågkomna som revolutionens omslagspojkar. Men de var även centrala aktörer som bar ett direkt ansvar för ett fredligt farväl till kommunismen och Sovjetunionen. De bidrog också till att lägga en hållbar grund för en fortsatt demokra-

tisk utveckling i sina länder, inte minst genom att vinna en bred folklig legitimitet för demokratiska värden och normer.

Men det är inte bara i nya demokratier och inom alternativa demokratiska rörelser som politiska ledargestalter idag lyser med sin frånvaro. I Italien och Grekland har den politiska eliten abdikerat efter misslyckandet med skuldskrisen och istället låtit teknokrater ta över. Totalt har EU-länderna haft fyra expertregeringar bara de senaste tre åren (utöver nämnda länder även Ungern och Tjeckien).

En expert är i detta sammanhang två saker: dels en person med en särskild kompetens, dels en person som är frikopplad från partipolitiken. Själva termen teknokrat må låta avskräckande men det är inte med nödvändighet ett tecken på bristande demokra- »

FOTO: SPENCER PLATT/GETTY IMAGES

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

DEMOKRATIN EFTER KRISEN

tisk legitimitet att politiska företrädare saknar partitillhörighet. I teoretiska termer aktualiseras en motsättning mellan å ena sidan demokrati, ideologi och pluralism och å andra sidan teknokrati, pragmatism och effektivitet. Det folkliga stödet för teknokratiska lösningar ska dock inte underskattas. Många undersökningar har visat en ökande efterfrågan på experter och i flera östeuropeiska länder är stödet starkare för ett teknokratiskt styre än för ett demokratiskt.

EN HYBRID mellan expertstyre och traditionell partibaserad representativdemokrati utgörs av de nya partier som skördat stora framgångar i bland annat Baltikum under 2000-talet. 2002 vann Einars Repse, som varit Lettlands centralbankschef under 1990-talet, parlamentsvalet med sitt nybildade parti, Ny era. Repse drev en konsekvent anti-korruptionslinje som gav honom ytterst få vänner i politiken och hans regering blev inte långvarig. Men när den ekonomiska krisen drabbade Lettland med full kraft våren 2009 blev Repse åter inkallad, nu för att som finansminister reda ut röran. Det är också anmärkningsvärt hur Ny era har lyckats få förnyat mandat att regera i en tid av dramatisk ekonomisk nedgång, både efter valet 2010 och i extravalet 2011.

Repse sökte sina medarbetare bland entreprenörer, byråkrater och akademiker. Tidigare politisk erfarenhet var däremot att betrakta som en belastning. Budskapet som förmedlades till väljarna var att det behövdes nya, rena händer för att lösa politikens problem. Ideologi var däremot ointressant.

Samma tankegångar har använts med stor framgång av ytterligare en handfull nya partier i regionen.

I Västeuropa är valdeltagandet högre och partisystemen mindre rörliga vilket gör dem mer svärgenomträngliga för nya aktörer. Men även etablerade partier kan spela ut kompetenskortet. I Sverige skördar Moderaterna historiska framgångar i

opinionen genom att framställa sig själva som ett parti vars främsta förtjänst är att man på ett kompetent sätt förmår förverkliga "allmänintresset". Rent väljarstrategiskt har såväl Moderaterna som de nya politiska entreprenörerna i Östeuropa agerat helt riktigt. Vill man nå framgång ska man trängas i mitten och för att övertrumpfa konkurrenter med snarliknande program bör man framställa sig som mer kompetent och mer trovärdig.

VAD ÄR DÅ haken med detta? När politik alltmer blir en fråga om kompetens – när experter fyller politiska roller och politiker framträder som experter – finns en uppenbar risk att den demokratiska legitimiteten på sikt urholkas. Att politi-

ker genomför förslag som man vet saknar stöd hos väljarna är ibland nödvändigt. Problemet i stora delar av Europa är att ledande beslutsfattare i ett antal länder konsekvent under en längre tid har fört en politik som gått på tvärs med väljarnas önsknings, utan att ens låtsas ha ambitioner att argumentera för den riktning man valt. Exempel är egentligen överflödiga, här räcker att nämna två: Europapolitiken och invandringspolitiken.

Som en direkt konsekvens av oviljan, alternativt oförmågan, att vinna legitimitet tenderar tyvärr idag det tydligaste demokratiska ledarskapet att istället formuleras av globaliserings- och invandringsfientliga partier som vilar på traditionell nationalistisk grund. Europeiska väljare tvingas därför in i ett val mellan kompetenta ledare utan utpräglade idéer och idéburna men oerfarna och radikala populisterna.

Till de senares fördel talar det faktum att även etablerade politiker i krisens hetta otvetydigt väljer att prioritera snäva nationella intressen. Därmed legitimerar den ekonomiska krisen en nationalistisk politik och indirekt även de nationalistpartier som dessutom kan framsäga sig allt ansvar för de beslut som försatt de europeiska staterna i dagens prekära situation. ✱

SÅ BLEV

Östeuropa har drabbats hårdare än de flesta av den ekonomiska krisen.

Återhämtningen har dock varit anmärkningsvärd på sina håll, särskilt i länder som står utanför eurosamarbetet.

Av Adam Cwejman

NÄR DEN EKONOMISKA krisen drog fram över världen under 2008 var det en region som drabbades hårdare än många andra: Central- och Östeuropa. Men det är knappast massprotester eller kravaller i Ljubljana och Vilnius vi minns eller har läst om i tidningarna. Krisen i Östeuropa har i andra delar av Europa uppmärksammats mycket sparsamt. Istället har länder med djupa problem i Sydeuropa hamnat i fokus tillsammans med bankkrascher och budgetunderskott i Västeuropa.

Detta är märkligt eftersom den östeuropeiska regionen har flera exempel på länder som klarat sig mycket bra undan krisen, som Polen, men också på länder som först råkat oerhört illa ut men som lyckats återhämta sig rekordsnabbt, bland vilka Lettland utmärker sig. När Slovakien, som tillsammans med Slovenien är det land i regionen som idag är med i eurosamarbetet, under slutet av 2011 började ställa krav på utbetalningarna till Grekland var det tydligt att något hade förändrats. Istället för att strävsamt följa Västeuropa har man börjat ta egna initiativ och peka ut en annan politisk riktning. Här finns en hel del lärdomar att dra, både om finanskrisen och vad gäller Europa i stort.

PINANSKRISEN HAR avslöjat två saker om regionen: Östeuropa är mer än någonsin tidigare totalt sammanflätat med Västeuropa, men har samtidigt valt en egen väg. Östeuropa är både det gamla och det nya Europa, för att parafrasera USA:s före detta försvarsminister Donald Rumsfeld. Genom EU-inträdet öppnades Östeuropa upp både fysiskt och ekonomiskt för resten av unionen. Merparten av den östeuropeiska exporten går till västeuropeiska länder och likaså är en majoritet av importen från andra europeiska länder. Under hela 1990 och 2000-talen har Östeuropa ömsom vandrat ömsom slä-

ÖSTEUROPA EN FÖREBILD

pat sig mot Västeuropa i bemärkelsen starkare institutioner och högre levnadsstandard. Bakslag har varvats med framgångar. Den ekonomiska framgången och politiska stabiliteten i Västeuropa har hela tiden varit den fixerade förebilden. Men många östeuropeiska länder har gått andra vägar, politiskt och ekonomiskt, än sina västeuropeiska grannar. Erfarenheterna av kommunismen, en annorlunda demokratisk tradition och ett annat förhållningssätt till kapitalismen är faktorer som alla har spelat roll.

Om vänstern är svag i Västeuropa så för den en än mer tynande tillvaro i Östeuropa. De länder som under sent 1990-tal hade starka socialdemokratiska partier, som Ungern och Polen, har nu helt andra partipolitiska skiljelinjer än mellan socialdemokrati och liberalkonservatism. Av de 10 postkommunistiska EU-medlemmarna är det idag bara Slovenien som har en socialdemokratiskt ledd regering. Flertalet länder saknar en ledande socialdemokratisk opposition.

Den politiska makten i både Ungern och Polen innehas av partier som under 1990-talet var radikala liberala reformister. Ungerska Fidesz och polska Medborgarplattformen härstammar ur de politiska grupperingar som hårdast drev på reformer av ekonomin. Båda partierna har med större politiska ambitioner rört sig mot ett mer konservativt håll. Fidesz redan under slutet av 90-talet och Medborgarplattformen strax efter sekelskiftet. Förändringen är inte enhetlig över hela Central- och Östeuropa men det har skett en förskjutning åt höger, såväl politiskt som ekonomiskt, under en längre tid. Detta ser inte ut att förändras efter den ekonomiska krisen. Det går att skönja konturerna av en partiryd som skiljer sig väsentligt från den klassiska europeiska partipolitiska fördelningen.

ÄVEN ERFARENHETER AV omfattande finanskriser är något som skiljer ut Östeuropa från Västeuropa. Det enorma fall i BNP som skedde i baltstaterna liknar siffrorna efter kommunismens upplösning. Då, under tidigt 1990-tal, kollapsade ekonomierna dramatiskt när subventioner och statliga kvoter försvann över en natt. Under hela årtioendet ersattes en ekonomi, fixerad på massproducerade kapitalvaror som ingen behövde, med marknadsekonomi. De östeuropeiska länderna har sedan dess nästan hela tiden befunnit sig i ekonomiska berg- och dalbanor. Man är alltså inte ovan vid kraftiga ekonomiska svängningar eller krav

på ordentliga nedskärningar i offentlig sektor. Men det återstår att se hur man hantlar de långtgående konsekvenserna av krisen som långtidsarbetslöshet och sämre tillgång på utländskt kapital utgör.

Det är den senare delen av detta problem som kan komma att förvärras under kommande år. Anledningen till de östeuropeiska ländernas utsatthet är också även det som skapade välståndet efter kommunismens sammanbrott.

Ökad produktivitet, liberala arbetsmarknader och låga bolagsskatter och injektationer av direktinvesteringar har varit motorer i välståndsutvecklingen. De stora lånen från Västeuropa satte igång byggnadsbranschen och industri-sektorn. Detta var, i likhet med situationen i Spanien, både det som drev ekonomin och det som ruinerade många östeuropeiska länder under kraschen.

Många mindre östeuropeiska länder har varit kolossalt beroende av utländska direktinvesteringar. När dessa pengar slutade att strömma in, gick ekonomierna i stå. Detta stora beroende av export till Västeuropa, behovet av direktinvesteringar och dessutom den omfattande etableringen av västeuropeiska banker i Östeuropa är alla faktorer som fått många att spä en mörk framtid för många av länderna. Skillnaden mot de sydeuropeiska länderna som släpar efter i produktionsgrad och återhämtning efter finanskrisen är dock att många östeuropeiska länder sedan några år tillbaka uppvisar tillväxtsiffror som påminner om dem före kraschen, detta även efter att bankerna stramat åt sina lån. Till skillnad från sydeuropeiska länder som Grekland har man inte heller haft en stor expansion av den offentliga sektorn under det senaste decenniet. Man har alltså både drabbats hårdast i världen och varit rekordsnabba på att ta sig ur krisen.

ETT PROBLEM under den nu pågående krisen är hur man ska hantera den sinande kapitalströmmen från Västeuropa. Polen är med sina 38 miljoner invånare tillräckligt stort för att ha en inhemsk marknad som konsumerar en stor del av produktionen, men detta gäller inte för de mindre länderna. I synnerhet Ungern har hamnat i en djup kris som krävt omfattande lån från IMF. Landets kre-

ditvärdering befinner sig i botten och man kommer att få det betydligt svårare att komma ut ur krisen. Även tidigare oerhört framgångsrika Slovenien, den rikaste staten från det tidigare Jugoslavien, har haft en tuff tid. Ekonomiskt krympte landet mest av alla eurländer och den viktiga exporten till Italien och Österrike minskade kraftigt.

En tråkig slutsats för eurosamarbetet är att de länder som klarat sig absolut bäst är de som har stått utanför euron. Tjeckien och Polen har genom sina lägre värderade valutor haft goda möjligheter att hålla igång sina exportindustrier även under krisen. Polen var det enda landet i Eu-

Snare än att behandla Östeuropa som Västeuropas lätt förvirrade kusin från landet, bör man ta regionens politiska och ekonomiska utveckling på allvar.

ropa som under krisen klarade sig undan en krympande ekonomi, istället gick man plus med drygt en procent. Ett eurointräde skulle med största säkerhet innebära att det blir svårare att öka produktivitetsnivåerna, vilket efter en finans- och lånebubbla är det som mest behövs för att få Östeuropa på benen.

EUROKRISENS KONVULSIONER under 2011 års andra hälft har medfört att hela Europa och i synnerhet det europeiska samarbetet just nu genomgår en historisk identitetskris. Kanske innebär detta ett vägskäl för ett Östeuropa som snabbare återhämtat sig från krisen. Samtidigt ska man komma ihåg att den generation som nu växer upp i Östeuropa är den första postkommunistiska generationen. En grupp av unga människor som aldrig har upplevt ett kommunistiskt Östeuropa och där Europa inte är något som sker bakom en hög mur utan någonting naturligt. Även om Östeuropa i kraft av sin närhet till resten av Europa kommer att fortsätta att vara ekonomiskt, kulturellt och institutionellt sammanbundet finns det tydliga signaler att man väljer en egen väg politiskt och ekonomiskt. Snare än att behandla Östeuropa som Västeuropas lätt förvirrade kusin från landet, bör man ta regionens politiska och ekonomiska utveckling på allvar. På gott och ont visar dessa länder vägen för hur Europa kan komma att utvecklas. ✱

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

DEMOKRATIN EFTER KRISEN

POLITIK ÄR ATT VÄLJA

De grekiska demonstranterna protesterade egentligen mot sig själva. Det demokratiska löftet om allt åt alla är ohållbart. Politik handlar om att välja – nu mer än någonsin.

Av Håkan Tribell

FÖRRA ÅRET VAR demonstrationernas år, med den medborgerliga kampen på Tahrirtoget i Kairo som främsta symbol. Det har redan hunnit sägas många gånger att den arabiska våren 2011 kommer att kräva många sidor i framtidens historieböcker.

Men det var inte bara i Egypten som upp-
retade folkmassor protesterade mot de sty-
randes tondövheter. Medan demonstranter
ätersamlades på Tahrirtoget i maj för att
tvinga fram en fortsättning på övergång-
en mot demokrati bildade tårgasen dimma
runt demonstranterna i Aten, efter ytterli-
gare en i raden av protester mot påtvinga-
de sparpaket.

Dessa exempel uppvisar givetvis avgö-
rande skillnader. Den arabiska våren hand-
lar om att kasta ut tyranner, diktatorer och
auktoritära ledare som innehaft sina poster
i en halv evighet – tänk på att medelåldern
i Egypten är 23 år och att Mubarak satt vid
makten i 30 år. Få kan ifrågasätta legiti-
miteten i dessa protester.

GREKERNA, DÄREMOT, protesterar mot att de
inte längre ska få bonus om de kommer i tid
till jobbet, få extra månadslön vid jul och
påsk samt att de inte ska få gå i pension vid
55. Jo, beskrivningen är vanvördig, men till
mitt försvar vill jag anföra att jag stulit den
från Anders Hellner, seniorrådgivare på Ut-
rikespolitiska institutet, som har svarat på
frågan varför Grekland är i kris (*Aftonbladet*
30/4 2010).

De är inte ensamma. Krisen i Europa har
lett till protester på flera håll i takt med att
regeringarnas besparingsprogram blivit
konkreta. Den som söker förklaringen i tra-
ditionell höger/vänster-politik får svårt att
ro iland argumentationen, protesterna har
riktats mot såväl det grekiska socialistpar-
tiet som mot brittiska Tory.

Till det kommer förstås Occupy-rörel-
sen, som visserligen inte alls är så stor som
vissa gör gällande (eller hoppas), men som
trots allt i oktober arrangerade protester i
70 länder mot, som det heter, kapitalism
i allmänhet och "storbolagens girighet" i
synnerhet.

Ända sedan finanskrisen slog till på all-
var när Lehman Brothers gick i konkurs den
15 september 2008 har det talats om kapi-
talismens kris, och hur återverkningarna av
den nu har spritt sig via Grekland och övriga
PIIGS-länder till att utgöra ett konkret
hot mot hela det europeiska unionsbygget.
Kapitalismen, hävdas det, har visat sitt rät-
ta (och hänsynslösa) ansikte där de rika har
blivit rikare medan de fattigare tvingas be-
tala notan.

Men det är varken första eller sista gång-
en det demonstreras mot girighet eller ka-
pitalism, och flera av protesterna får när-
mast betecknas som vår tids variant av anti-
globaliseringsrörelsen. Inte heller är det
nytt att förtryckta folk försöker kasta av si-
na förtryckares ok.

DET NYA SER VI istället i Grekland. För vilka
är det grekerna demonstrerar emot? Grek-
land är trots allt en demokrati, där folket har
valt sina företrädare i fria val sedan mitten
av 1970-talet. När folket i ett folkstyre pro-
testerar mot de styrande, är det inte i själva
verket folket som protesterar mot sig självt?

Visst, det går att nyansera en sådan bild.
Den grekiska demokratin framstår redan
vid en ytlig granskning som allt annat än ett
föredöme: ett fåtal familjer har dominerat
politiken under lång tid, institutionerna är
svaga och korruptionen omfattande, dess-
utom utgör den svarta sektorn en tredjedel
av ekonomin. Men ändå. Det finns många
länder i världen där demokratin är långt-
ifrån perfekt. Greklands demokrati må va-
ra en bristfällig i förhållande till statsveten-
skapliga idealtyper, men inte i en internatio-
nell jämförelse. Se till exempel *Economists*
demokratiindex 2010 där Grekland hamnar
före såväl Frankrike och Estland, som Brasi-
lien, Taiwan och Sydafrika – samtliga under
rubriken "flawed democracies".

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg
att den grekiska tragedi som nu utspelar sig
faktiskt inte är särskilt unik. "Vi har levt över
våra tillgångar" kan ha varit en av de vanli-
gaste fraserna som uttalades i Sverige i bör-
jan av 1990-talet. Det som gör situationen
unik är de potentiellt globala konsekvenserna.
Det som bara för några år sedan allmänt

betraktades som omöjligt – en kollaps för
euron, en uppsplittring av EU – har plöts-
ligt blivit alternativ som seriösa bedömare
sätter sannolikhetssiffror på, även om det
ännu inte uppfattas som huvudalternativ.

Vad detta beror på är viktigt att få svar på.
Att söka förklaringen i finanskrisen och att
placera skulden hos giriga direktörer känns
kanske bekvämt. Ett för grekerna jobbigare
men för tyskar och svenskar trevligare alter-
nativ vore att betrakta problemen som en
konsekvens av slapphänt Medelhavsmenta-
litet, som inte drabbar strävsamma protes-
tanter i norr. Men vi svenskar vet av egen er-
farenhet att det inte bara är greker och ita-
lienare som lever över sina tillgångar.

SÖKARLJuset BEHÖVER istället riktas inåt,
mot oss själva, i egenskap av styrande. Med
makt följer ansvar. Och i en demokrati lig-
ger därmed makten och ansvaret hos folket.

Den första stora demokratiseringsvågen
i världen var en långsam process som ändå
tog ett avgörande – och hittills oåterkalle-
ligt – kliv framåt för lite drygt hundra år se-
dan. Vi kan godtyckligt sätta år 1906 som
symboliskt startdatum, då Finland som för-
sta europeiska land införde allmän och lika
röst rätt för både män och kvinnor. Härmed
inleddes en hundraårig västerländsk demo-
kratisk epok, som sträcker sig ända fram till
nutid. De båda världskrigen och kalla kriget
var tydliga bakslag, men under hela perio-
den fanns i stora delar av världen länder som
styrts av och för folket, länder som också do-
minerar världsekonomin. Dessa länder lå-
ter också efterhand och i olika utsträckning
staten överta allt fler sociala uppgifter och
utvecklar varianter av välfärdsstaten.

I den svenska självbildens ingår att vi har
kommit längst på denna utvecklingsväg,
men inneboende i den tanken finns också
insikten att alla rör sig i samma huvudrikt-
ning.

Demokratis inneboende löfte är att när
vi – folket – nu har fått makten över våra liv
ska vi äntligen utrota tillvarons bekymmer.
David Marquand har med sin beskrivning
av demokratisk kollektivism fångat kärnan
i detta löfte (*Britain Since 1918. The Strange
Career of British Democracy*, 2008). Efter-

Protester utanför Greklands parlament i samband med nationell strejk mot nedskärningar i ekonomin.

FOTO: BLOOMBERG VIA GETTY IMAGES

som marknaden är en ineffektiv, irrationell och orättvis mekanism borde den ersättas med en rationell och demokratisk ordning. Bort med tyranner, girigbukar och eliter – när vi får bestämma själva ordnar sig allt till det bästa!

NU, HUNDRA ÅR och många socialförsäkringssystem senare, kan vi konstatera att det inte var så enkelt. Politikens inneboende problem hanteras visserligen i många fall bättre i demokratier än i andra styrelseskick, men de försvinner inte. Politik, sa en gång Olof Palme, är att vilja – vilket förstås är nonsens.

Politisk vilja står sig slätt mot ekonomiska realiteter. Här blir det också tydligt att den grekiska krisen inte är speciellt grekisk. I själva verket är den mänsklig.

Det som förenar den kapitalistiska och den demokratiska krisen kan sammanfattas i två meningar. Den första utgör punkt nummer ett i ekonomipristagarens Thomas Sargents lista över lärdomar att hämta ur ekonomisk forskning: Många saker som är önskvärda är inte möjliga. Den andra är en allmän visdom: Om något låter för bra för att vara sant är det förmodligen det. Vad sägs till exempel om en monetär union från Lappland till Godahoppssudden baserad på löften från alla deltagande länders politiker att aldrig låta budgetunderskott skena, aldrig fixa med räkenskaperna och aldrig vältöra över egna tillkortakommanden på andra deltagare.

Evigt stigande huspriser låter för bra för

att vara sant. Riskfri ränta och riskfria placeringar likaså. Gratis sjukvård, ekonomisk trygghet vid sjukdom, arbetslöshet och andra oförutsedda kriser, generösa pensioner, kraftigt subventionerad barnomsorg, subventionerade studiemedel, gratis tillträde till såväl universitet som museer, omfattande föräldrapenning, äldreomsorg med värdighetsgaranti – allt detta åt alla! – får nog sammantaget placeras i denna kategori. Till dessa universella system kommer riktade subventioner som glesbygdsstöd, jordbrukssubventioner och riktade infrastruktursatsningar. Kraven må formuleras annorlunda i olika länder, men fenomenet är detsamma överallt – mycket är sådant som de allra flesta skulle betrakta som önskvärda.

OM DET ÄR NÅGOT Europas kris kan lära oss en gång för alla är det att politik inte handlar om att vilja, utan om att välja. Och det är som bekant inte lika roligt. Oviljan att erkänna detta – Palmes citat är ett utmärkt men långtifrån ensamt exempel – ligger bakom dagens demokratiska kris.

Två av EU:s medlemsländer styrs nu av expertregeringar, hela EU-maskineriet är på väg att fördjupa integrationen trots att det är tydligt att Europas befolkningar inte önskar det, samtidigt är populistiska partier på frammarsch. Vid en närmare granskning spricker illusionen. Rousseaus föreställning om allmänviljan var helt enkelt nonsens – motsättningar och målkonflikter försvinner inte. Demokratien visar sig

vara en ineffektiv, irrationell och orättvis mekanism.

Nu är ju inte detta något nytt. Redan Schumpeter konstaterade att den moderna demokratin snarare handlade om politikerstyre än om folkstyre. Men så låter det aldrig vid demokratins högtidstal. Statsvetare må välja ord som polyarki (Robert Dahl) för att bättre beskriva dagens styrelseform, men det är ett ord som inte skapar någon resonans hos folket.

Istället handlar det om att insikten sprider sig till allt fler. Demokrati är inte längre något automatiskt gott, som ska spridas till andra länder med alla till buds stående medel (inklusive militärmakt). Istället bör vi kanske erinra oss Churchills berömda sentsens: det värsta av styrelseskick, bortsett från alternativen. En del skulle kanske säga ungefär detsamma om kapitalismen, fast då om ekonomiska system, inte styrelseskick.

NU GÄR VI IN I en post-demokratisk era, men det är för tidigt att säga hur det kommer att bli. Viktigt att understryka är att post-demokratisk inte automatiskt betyder odemokratisk, utan snarare att tillvarons komplexitet blir tydligare. Det blir helt enkelt stökigare. Efterfrågan på en i alla delar bättre och tryggare tillvaro lär inte minska – däremot tilltron till politikernas förmåga att göra det möjligt. Att navigera i ett sådant politiskt landskap kräver helt andra verktyg, personer, institutioner och berättelser än de som byggdes upp i demokratins barnom kring förra sekelskiftet. ✱

ANDREAS
JOHANSSON
HEINO

DOSSIER

DEMOKRATIN EFTER KRISEN

EN TJÄNSTEMAN I KREML

Utvecklingen i Ryssland har sprungit ifrån Putin och Medvedev. Istället för att motverka maktkoncentration och korruption anses de ha blivit en del av problemet.

Av Per Månson

NÄR VLADIMIR PUTIN strax före klockan tolv på nyårsafton 1999 talade till det ryska folket som nybliven president sade han: "Staten kommer att stadigt stå fast för att skydda yttrandefriheten, samvetsfriheten, frihet för massmedier och äganderätt, allt det som är den viktigaste grunden i ett civiliserat samhälle." Den omöjliga tanken att Putin skulle upprepa dessa ord om han nu återväljs till president i mars 2012 visar att mycket har hänt sedan 1999. Då var Putin oprövad och ny, medan det som nu väntar kan vara ytterligare tolv år med tandempar Putin-Medvedev.

Vid förra maktskiftet kallade Jeltsin till sig Putin på nyårsaftonens morgon och meddelade sitt beslut att avgå. Putin hade då bara några timmar på sig för att förbereda sig att bli Rysslands nya president. Han fick väskan med nycklarna till Rysslands kärnvapen klockan två, hade några möten med säkerhetsrådgivare och regeringsmedlemmar, skrev under sitt första presidentdekret där familjen Jeltsin fick immunitet mot alla åtal varefter han spelade in sin egen adress till folket. Därpå beställde han fram en helikopter för att flyga till Tjetjenien och fira nyår med de ryska trupperna där. Tyvärr var vädret så dåligt att man fick landa i Dagestan men kom så småningom till Tjetjenien. Medan resten av världen firade in det nya millenniet valde Putin att visa upp sig som den ledare han ville framstå som: en kraftkarl, en handlingsmänniska, en som skulle återföra Ryssland till den plats i världen som gått förlorad under Jeltsins tid på 1990-talet. Hans programförklaring var att det var dags att återgå till "normalitetens politik" efter revolutionerna på 1900-talet. Samtidigt ville han stärka Rysslands position, men för att kunna göra det behövde han stärka den ryska statsapparaten som under lång tid i Sovjetunionen hade fått bära bördan av att styra över ett motsträvt imperium, och som under Jeltsin plundrades på stora tillgångar.

Putins tolv år vid makten innehåller fle-

ra perioder. Den första kännetecknas av en smekmånad med både ryssarna och omvärlden. Att Putin var den första utländska ledare som ringde och uttryckte sitt stöd till president Bush den 11 september 2001 ger en bild av vad Putin ville uppnå med sitt samarbete med USA. Hans hårda politik mot "de tjetjenska terroristerna" fick nu mer legitimitet, och i likhet med den amerikanska regeringen såg den ryska mellan fingrarna med de övergrepp som begicks i kampen mot terrorismen. Putin visade prov på en rå attityd och talade om "aporna som skulle skjutas även när de satt på toaletten".

EN NY PERIOD inleddes när Ryssland, liksom andra europeiska länder, försökte hindra USA att anfalla Irak i mars 2003. Natos utvidgning österut för-sämrade relationerna ytterligare. Efter Sovjetunionens upplösning har tre av de förra sovjetrepublikerna – de baltiska länderna – och ytterligare nio före detta kommuniststater blivit medlemmar. Både Georgien och (tidigare) Ukraina har uttalat önskemål om medlemskap. Detta trots att Tysklands tidigare förbundskansler Helmut Kohl hade lovat Gorbatsjov att Nato inte skulle utvidgas österut om bara Östtyskland fick införlivas i Västtyskland. För både Putin och en stor del av ryssarna förblir Nato en fiende.

Men oljepriset var högt, pengarna flödade in och välståndet bredde ut sig. Löner och pensioner betalades ut, livet blev tryggare och opinionssiffrorna för den sittande presidenten pendlade länge på en hög nivå mellan 60 och 70 procent. Problemet med att Putin enligt den ryska konstitutionen bara kunde sitta i två perioder löstes genom att Putin utsåg Dmitrij Medvedev till sin efterträdare och sig själv till premiärminister. Taktiken lyckades, först genom att det nya "maktpartiet" Enade Ryssland, som fick nä-

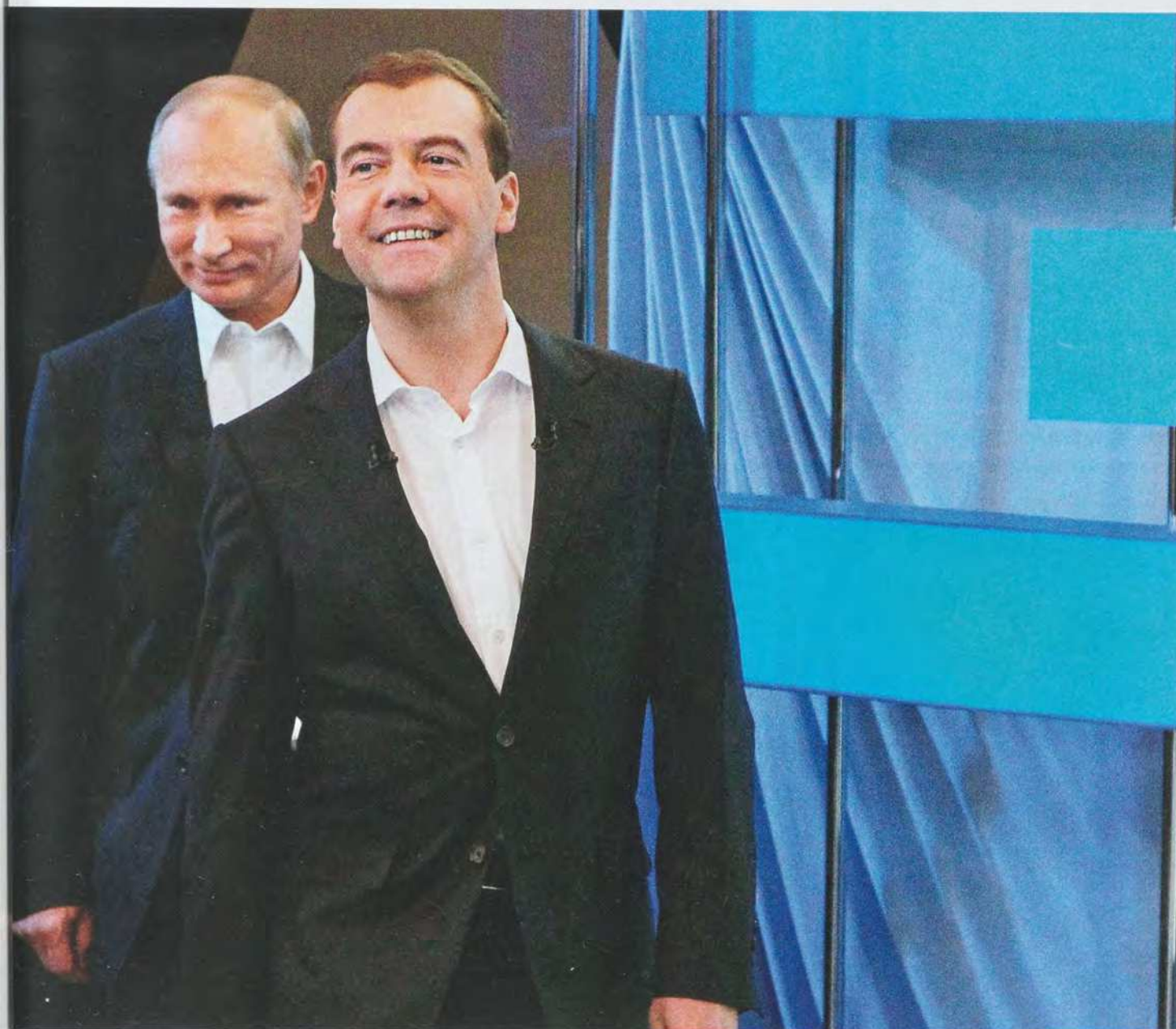
ra 65 procent i dumavalet i december 2007, utsåg Medvedev till sin kandidat och sedan då drygt 70 procent av de röstande valde honom till president i mars 2008. Maktskiftet innebar inga politiska förändringar, och den nye presidenten sade sig vilja fortsätta den politik som hans företrädare stått för.

SÅ UPPSTOD FRÅGAN om hur tandemparret skulle göra i presidentvalet 2012. Medvedev har förlängt presidentperioden till sex år. Putin kan därför, om han blir omvald, kandidera för ytterligare sex år. Kanske blir det alltså ytterligare tolv år med Putin. Läget är dock mycket annorlunda nu än år 2000. Utvecklingen de gångna tolv åren har inneburit en återhämtning av det ryska

Frågan är varför Putin-Medvedev så ogenerat tillät valfusk. Kanske erinrade de sig Stalins gamla paroll: "Det spelar ingen roll hur människor röstar, det är de som räknar rösterna som avgör valet."

samhället och uppkomsten av en välutbildad medelklass, speciellt i de stora städerna. Dessutom, vilket kanske är viktigare, har det vuxit upp en ny generation som knappast kommer ihåg Sovjetunionen, men däremot kaoset på 1990-talet. De har till stor del gynnats under Putin, och även om det är Putin närstående personer som fått de viktigaste företagen och de finaste titlarna så regnade en hel del av exportpengarna ner på de unga och företagsamma. Lägg till detta uppkomsten och utbredningen av sociala medier bland den yngre medelklassen, vilket inneburit att den ryska staten inte längre har monopol på informationsspridning.

Här har Putin-Medvedev gjort ett misstag. Istället för att låta frågan om efterträdare ha sin gilla gång genom att olika partier valde sina kandidater, gjorde duon själv upp

Odemokratisk duo.

FOTO: SASHA MORDOVETS/GETTY IMAGES

om den politiska framtiden bakom stängda dörrar. Putins parti Enade Ryssland gick som en direkt följd bakåt med nära 15 procent i dumavalet i december 2011, även om det fortfarande var störst med nära hälften av rösterna. Det var uppenbart att även denna höga siffra hade uppnåtts med hjälp av ett utbrett valfusk, vilket föranledde att den oppositionella kören växte lavinartat.

Frågan är varför Putin-Medvedev så ogenerat tillät valfusk. Kanske erinrade de sig Stalins gamla paroll: "Det spelar ingen roll hur människor röstar, det är de som räknar rösterna som avgör valet". De stora demonstrationerna som har pågått nu efter valet kanske inte hotar Putin-Medvedev särskilt mycket på kort sikt, men de är ett tecken på att en psykologisk förändring har ägt rum. Om det blir lika uppenbart valfusk i presi-

dentvalet kan man räkna med än större protester.

GRUNDPROBLEMET ÄR att Putin, och kanske ännu mer än Medvedev, saknar ett sammanhängande politiskt program. Här blir en viktig aspekt av Putins maktutövning synlig: han är ingen politiker i någon vanlig mening. Alltifrån sin tjänstgöring i KGB till Putins senare karriär under Jeltsin har han alltid utfört uppdrag åt någon annan. När han plötsligt blev president uppfattade han det som att han av det ryska folket fick uppdraget att rädda Ryssland. Det har han också lyckats med på flera sätt. Ryssland år 2012 är ett annat Ryssland än år 2000 och vid sidan av turen med de höga olje- och gaspriser har Putin trots allt skött Rysslands väg tillbaka till världssamfundet skickligt. Pu-

tin har dock misslyckats med att få slut på korruptionen och maktmissbruket. Det är Putins akilleshäla.

Därför är hans arroganta ledarstil och eventuellt ännu ett valfusk avgörande inför presidentvalet. Han framstår nu själv som en fullfjädrad byråkrat, som med alla handa trix och knep ser till att sitta kvar vid köttgrytorna.

Och om han plötsligt skulle bli en sann politiker finns det en sak han inte kan gå ut och proklamera som sitt program, nämligen "om jag blir vald kommer jag att stå fast för att skydda yttrandefriheten, samvetsfriheten, frihet för massmedia och äganderätt, allt det som är den viktigaste grunden i ett civiliserat samhälle".

Säger han det inför valet skulle alla gapskratta, och då är valet redan förlorat. ✖

Den vilda jakten på biblioteket

För ungefär 100 år sedan upptäcktes av en slump ett lönnbibliotek i Kina. Dess skatter, bland annat världens äldsta tryckta bokverk, spreds över världen. Axel Odelberg berättar den osannolika historien.

Av Axel Odelberg

Mogaos grottkloster ligger i den lodräta västra sidan av en pastoral floddal som skär genom ett ökenlandskap av gula sanddyner och dammfärgade kullar. Bortåt två kilometer av branten är perforerad av grottöppningar. De ligger i flera våningar ovanpå varandra i den 25 meter höga bergssidan. Somliga grottor är gigantiska, andra mindre. Tak och väggar täcks av buddistiska motiv.

Grotta nr 17 ligger i markplanet och är ett av de mindre och enklare templen. Till höger strax innanför entrén öppnar sig en liten angränsande grotta. Den saknar väggmålningar och är tom och anspråkslös. Inget skvallrar om att upptäckten av den var så sensationell att *Times Literary Supplement* en gång klassificerade den med orden: "få underbara fynd har gjorts av en arkeolog".

När grottan upptäcktes visade den sig vara ett sedan länge bortglömt lönnbibliotek. Det innehöll bland annat världens äldsta tryckta bokverk, framställt år 868 e Kr – mer än ett halvt årtusende innan Johann Gutenberg började trycka biblar. Detta bokverk – en så kallad *Diamantsutra*, en central text inom buddismen – finns idag på British Library i London. Den kan även beskådas på nätadressen www.bl.uk/onlinegallery/ttp/ttpbooks.html.

Det har gått drygt ett sekel sedan den hamnade i London. Den kom tillsammans med tusentals andra manuskript, dokument, teckningar och målningar – alla härstammande från det glömda lönnbiblioteket i Mogaos grottkloster i oasen ett par mil söder om staden Dunhuang i Kinas Gansu-provins.

Klostret grundades av buddistiska munkar för 1700 år sedan. På jakt efter avskildhet och meditation sökte de sig ut i öknen och fann en oas där de karvade fram de första grottorna. Lönnbiblioteket upptäcktes av en slump alldeles i början 1900-talet av en kinesisk taoistpräst som hette Wang Yunlu.

Han hade gjort det till sin uppgift att rusta upp Mogaos grottor och renovera deras gamla målningar. Under detta arbete avslöjades en igenmurad dörröppning i grotta 17. Den mörka kamma-

ren innanför visade sig fylld med skriftrullar, manuskript och målningar. Sammanlagt handlade det om 40 000–50 000 dokument.

Wang insåg att det var ett värdefullt fynd. Han underrättade provinsmyndigheterna i huvudstaden Lanchow och sände dem ett urval dokument för närmare studier. De lät dock saken bero. Den arkeologiska skatten blev kvar i Mogao med Wang som väktare. Kanske hade de så förblivit om det inte varit för att Wangs fynd sammanföll i tiden med finalen på de stora västerländska geografiska upptäckternas epok.

Dett tidevarv som hade inletts med Marco Polo på 1200-talet och kulminerat med Columbus upptäckt av Amerika 1492 var på väg att nå sitt slut med utforskandet av Centralasien vid sekelskiftet 1900. I spetsen för de äventyrslystna och äregiriga västerlänningar som i växande skaror sökte sig till detta område av öde öknar och vindsvepta bergskedjor gick Sven Hedin.

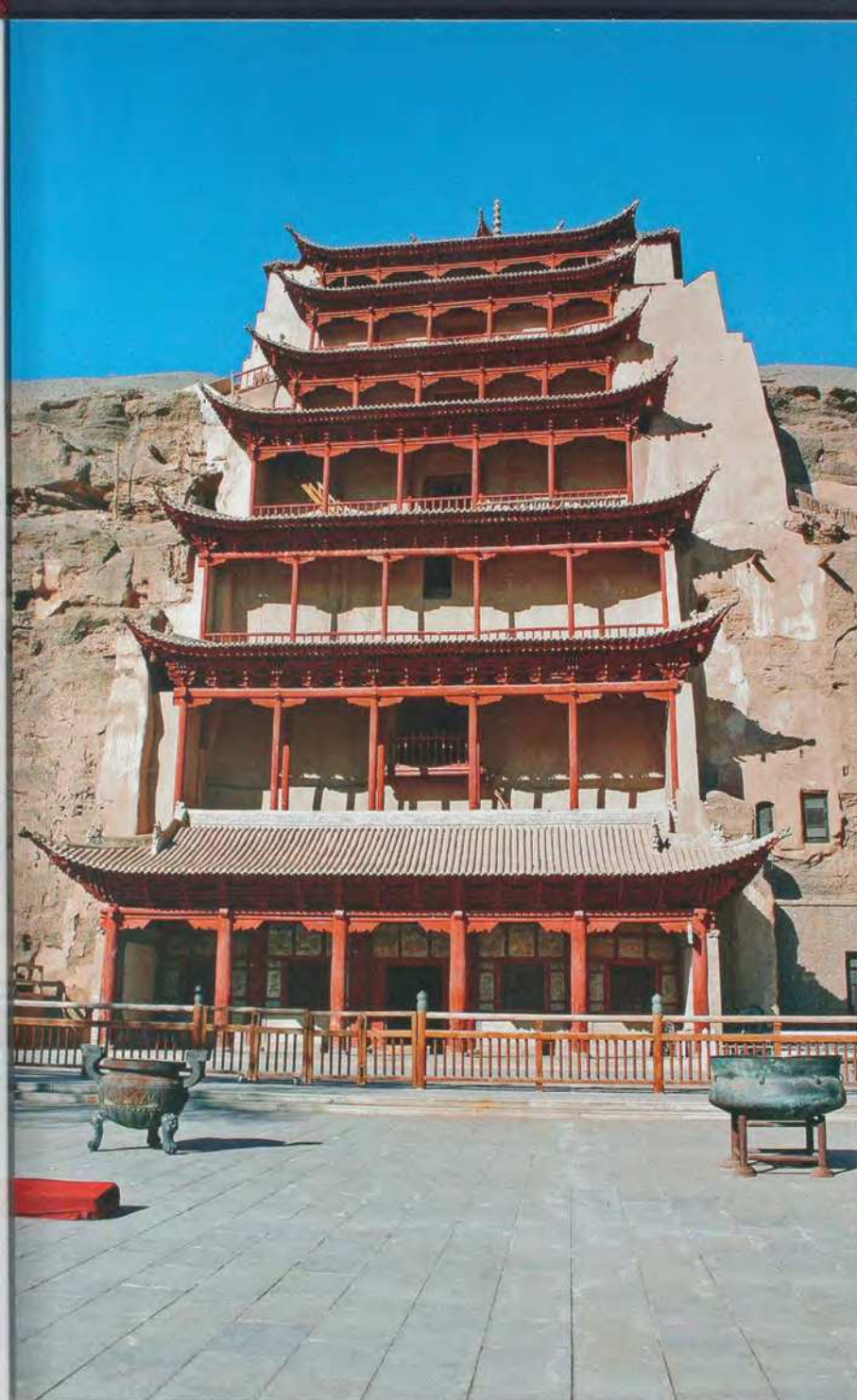
Han var geografen och pionjären som trampade upp stigarna och ritade kartor över området. I hans fotspår följde skattjägarna och arkeologerna. De var, precis som stigfinnaren Hedin, oförvägna typer som målmedvetet och dödsföraktande gav sig ut i ödemarken för att ur ökensanden gräva fram resterna av de utdöda samhällen och civilisationer som Hedin hade lokaliserat.

Den främste av dessa – en man lika djärv och äregurig som Hedin men inte riktigt hans like i förmågan att skapa uppmärksamhet kring sin person – hette Aurel Stein. Till ursprunget var han ungrare, född 1862 i Budapest av judiska föräldrar. Senare blev han brittisk medborgare och bosatte sig i Kashmir i brittiska Indien.

På våren 1900 inledde han sin första expedition till västra Kinas öknar, i vad som då kallades Kinesiska Turkestan och idag är känt som den oroliga Xinjiang-provinsen. Han gjorde rika arkeologiska fynd som han sände hem till Europa där de väckte sensation. Sju år senare befann han sig på sin andra expedition. Han hade gjort nya märkvärdiga fynd och var i februari 1907 på väg österut genom Lop-öknen mot Dunhuang.

1

Axel Odelberg är journalist och författare. Hans senaste bok är *Äventyr på riktigt* (2008).

I Mogaos grottempel i Kina finns världens bäst bevarade samlingar av buddistisk konst.

FOTO AXEL ODELBERG

”

Aurel Stein hade ingen aning om att han stod inför sin forskningskarriärs största fynd.

Där hade han inga tankar på att göra arkeologiska utgrävningar. Han var bara nyfiken på Mogaos grottempel som han hade hört talas om första gången många år tidigare. Han hade ingen aning om att han stod inför sin forskningskarriärs största fynd, zenit på sin bana som arkeolog.

När han red in i Dunhuang i början av mars 1907 var hans tankar istället upptagna av den oväntade upptäckt han gjort på vägen dit. I öknen väster om Dunhuang hade han stött på resterna av gamla bevakningstorn och befästningsverk som han miss-tänkte var Kinesiska murens västligaste utlöpare.

Därför tänkte han bara ta en snabb titt på de

Exempel på en freskomålning i Mogao.

FOTO AXEL ODELBERG

Diamantsutran från Mogao. Världens äldsta tryckta skrift som idag finns på British Museum, London.

FOTO ANDERS JANSÉN

Grotta 17 som inrymde det dolda biblioteket där bland annat Diamantsutran hittades.

så kallade tusenbuddhagrottorna i Mogao, fylla på sitt vattenförråd och ge sig tillbaka ut i öknen igen. Han brann av iver att få gräva i de gamla bevakningstornen på jakt efter bevis för att han hade upptäckt ett sedan länge bortglömt stycke av Kinesiska muren.

Kort efter ankomsten till Dunhuang fick han emellertid höra ryktet om att det fanns ett gammalt dolt bibliotek. Stein beslutade sig omgående för att undersöka vad som låg bakom. Han sadlade hästen och red i sporrsträck mot Mogao.

Väl där fick han klart för sig att ryktet var sant men att prästen Wang, som hade gjort fyndet, ha- »

de gett sig av på en resa i syfte att tigga ihop pengar till klosterrenoveringen. Wang skulle bli borta i flera veckor och när Stein förhörde sig om möjligheten att få se biblioteket fick han veta att Wang hade nyckeln med sig.

Tills vidare fick Stein nöja sig med att gå från grotta till grotta och beskåda målningarna och skulpturerna.

Under sin rundvandring i klostret, i sällskap med sin kinesiske assistent Chiang, stötte Stein händelsevis på den unge buddistmunken Hoshang. Han visste var ett manuskript från biblioteket fanns. Det visade sig vara en väl bibehållen bokrulle. Stein och Chiang rullade försiktigt upp den och gjorde stora ögon.

Texten var skriven med kinesiska tecken och Stein svor över sin oförmåga att läsa kinesisk text. Dessvärre klarade inte heller Chiang att tyda dokumentet. Men Stein hade sett nog för att veta att han också måste få se resten av det dolda biblioteket.

I väntan på att Wang skulle komma åter med nyckeln bestämde han sig för att samla ihop ett grävarlag och på nytt ge sig ut i öknen för att göra en arkeologisk genomgång av bevakningstornen och murresterna som han hade upptäckt på vägen till Dunhuang.

När Stein återvände till Dunhuang några veckor senare hade han inte bara fått sin teori om Kinesiska muren bekräftad, han hade också funnit *Jadeporten*, den nu berömda historiska gränspostering genom vilken all trafik på Sidenvägen passerade in i och ut ur Kina.

Det var upptäckter som slog världen med häpnad och skrev in Steins namn i toppskiktet på listan över Centralasiens främsta utforskare. Men nu anade han sig ha en ännu större arkeologisk triumf inom räckhåll; det hemliga biblioteket i Mogao-klostergrottor.

Han skyndade dit så snart han kunde. Det var en dag i maj 1907 och han fann att prästen Wang återvänt från sin tiggarturné. Wang gav intryck av att vara en extremt blyg och nervös person, hela tiden på sin vakt. Stein anade att det skulle bli svårt att övertyga Wang om att öppna dörren till det dolda biblioteket för honom. Det skulle kräva både list och tålamod.

Till att börja med måste han låta bli att antyda något som helst intresse för biblioteket. Därför sa han till Wang att han kommit till Mogao för att inspektera och dokumentera grottmålningarna. Medan han gick omkring i grottorna och fotograferade upptäckte han att ingången till det hemliga biblioteket, där det tidigare funnits en låst dörr, nu hade murats igen.

Dessutom fick han höra att myndigheterna i Gansu-provinsen krävt att alla skrifter i biblioteket skulle föras till provinshuvudstaden Lanchow. Det såg ut som Stein höll på att bli snuvad på sitt största arkeologiska kap. Beträffande den igenmurade ingången fick han dock lugnade besked från sin assistent Chiang. Wangs avsikt med åtgärden hade varit att hålla borta en grupp nyfikna pilgrimer som kommit för att delta i en religiös festival i Mogao.

Beträffande flytten av de gamla skrifterna visade det sig att myndigheterna i Lanchow, när allt kom

omkring, beslutat att manuskripten låg bäst där de låg. Tillsammans med Chiang utarbetade Stein nu en strategi för att få Wang att släppa in dem i biblioteket. Hur skulle man vinna prästens förtroende?

Svaret blev smicker, mutor och ett spelat intresse för den vällovliga men grova och konstlösa renovering av grottorna som Wang drev med from iver. Dessutom spelade Stein ut sitt eget passionerade intresse för den kinesiska buddisten och reseskildraren Hsuan-tsang som på 800-talet genomkorsade Taklamakan-öknen på en pilgrimsfärd till Indien.

Det var ett skott i det blå men det träffade mitt i prick. Wang var en lika stor beundrare av Hsuan-tsang som Stein. Därmed hade Stein brutit en bräsch i den lille prästens skal av misstänksam försiktighet. Wang ledde iväg med Stein till en veranda där han hade låtit en konstnär måla kända scener ur Hsuan-tsangs liv som pilgrim.

Stein lämnade sin assistent Chiang tillsammans med Wang i hopp om att han skulle kunna övertyga Wang att visa dem biblioteket. Sent samma kväll dök Chiang upp i Steins tält med ett knyte som visade sig innehålla ett antal manus från biblioteket. Stein kunde snabbt avgöra att bokrullarna var mycket gamla.

Sedan återvände Chiang med rullarna till Wangs munkcell som låg vid foten av en stor Buddhabild som huggits ur klippan. Chiang tillbringade hela natten med att läsa rullarna i jakt på något som kunde tidsbestämma dem. I gryningen återvände han till Stein med det sensationella beskedet att flera av dem var sutror som hade översatts till kinesiska av Hsuan-tsang själv.

Stein, som hade utnämnt Hsuan-tsang till sitt speciella skyddshelgon, såg i detta faktum ett gudomligt tecken. Från andra sidan graven hade Hsuan själv valt att uppenbara dessa heliga buddistiska skrifter för sin indiske beundrare – Stein bodde i Kashmir i brittiska Indien – för att han skulle återföra dem till Indien. Stein tog till detta argument mot prästen Wang och det förfelade inte sin verkan.

Inom några timmar var muren till det hemliga biblioteket riven och Stein fick äntligen titta in i den lilla lönnkammaren. I skenet från Wangs fladdrande oljelampa såg han en kompakt massa av manuskriptbuntar travade på varandra upp till tre meters höjd.

Det var ett av den arkeologiska historiens största ögonblick, jämförbart med den scen som utspelade sig 15 år senare i Egypten, då arkeologen Howard Carter för första gången såg in i Tutankhamons gravkammare. Sidoutrymmet var så packat med gamla manuskriptthogar att Stein knappt kunde tränga sig in.

Under de följande veckorna satt han och Chiang varje natt i grotta 17 och gick igenom innehållet i manuskriptthögarna. Wang hämtade själv materialet från biblioteket och bar det till "läsrummet", som Stein kallade grottan som Wang anvisat dem. Prästen var angelägen om att det inte skulle bli känt att han öppnat biblioteket för utlänningen.

Stein första ambition var att lista alla manuskript men han insåg snabbt att det skulle kräva en

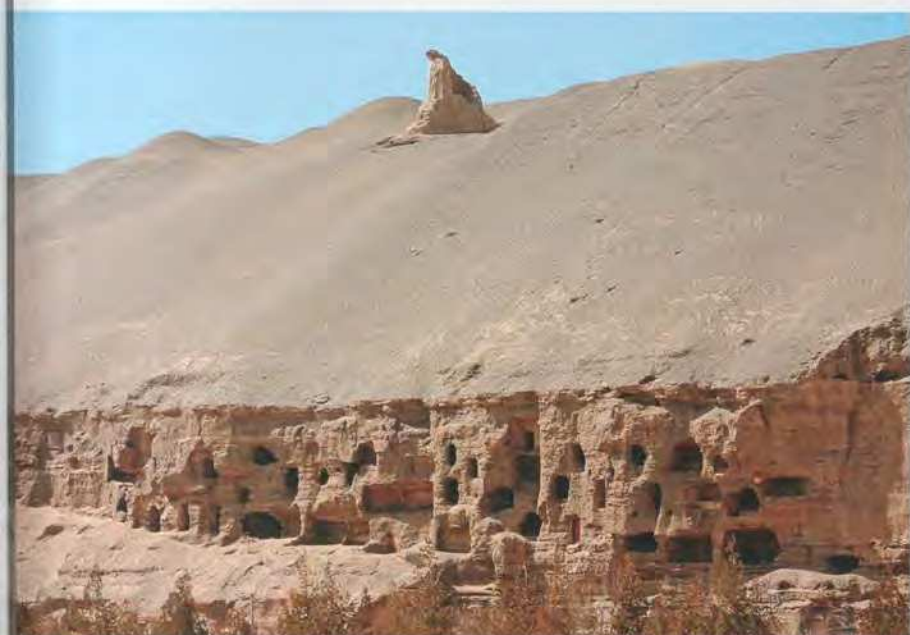
En grotta med muralmålning i Mogao.

”
En oändlig rad
av manuskript
på kända och
okända språk
passerade under
hans och
Chiangs ögon.
Kinesiska, sanskrit,
sogdian,
tibetanska och
ujgur. Där fanns
till och med
manuskript på
hebreiska.

Resterna av Kinesiska murens yttersta utlöpare i väster.

FOTO: AXEL ODELBORG

Bortåt två kilometer av bergssidan vid Mogao är perforerad av grottöppningar.

FOTO: AXEL ODELBORG

”

Stein fick med sig ungefär 20 000 av de 50 000 dokument som fanns i biblioteket. Ryktet om hans sensationella fynd spreds snabbt.

hel stab av lärda medarbetare. En oändlig rad av manuskript på kända och okända språk passerade under hans och Chiangs ögon. Kinesiska, sanskrit, sogdian, tibetanska och uigur. Där fanns till och med manuskript på hebreiska och utöver manuskripten även en rik samling buddistiska målningar, gjorda på mycket fint siden eller papper.

Ju längre tiden gick utan att någon utomstående antydde vetskap om vad som pågick i grotta 17, desto mindre nervös och motsträvig blev Wang. Så småningom gick han med på att låta Stein skicka vissa dokument till England mot att britten bidrog ekonomiskt till den fortsatta renoveringen av grottempelen.

Till slut hade Stein, med prästen Wangs goda minne, köpt ungefär 20 000 manuskript och målningar. För dessa betalade han den – även i dåtida penningvärde – rätt begränsade summan av 120 pund. De brittiska skattebetalarna stod för notan. De fick mycket för pengarna och Stein blev hyllad

och berömd. Fast inte i Kina. Där är han en djupt avskydd person, skälld för simpel tjuv och förförare som utnyttjade prästen Wangs naivitet och brist på bildning.

Stein fick med sig ungefär 20 000 av de 50 000 dokument som fanns i biblioteket. Ryktet om hans sensationella fynd spreds snabbt i västerländska upptäckarkretsar.

Något år efter Stein kom den unge franske sinologen Paul Pelliot. När han hade gjort sitt urval och packat det för vidarebefordran till Paris fanns kanske 20 000 av det dolda bibliotekets manuskript och målningar kvar. Efter Pelliot följde den japan-ske greven Otani, ryssen Oldenburg och amerikanen Langdon Warner.

Några av de dokument Pelliot fick med sig tog han till Peking och visade för kinesiska kolleger, vilket ledde till krav på den kinesiska regeringen att hämta det som fanns kvar till Peking. Så skedde, men under transporten förskingrades tusentals manuskript och målningar som hamnade i privata händer. Bara ungefär hälften av de återstående dokumenten nådde den kinesiska huvudstaden.

Huvuddelen av det dolda bibliotekets innehåll finns därför på tre vitt skilda geografiska platser; i Kinas nationalbibliotek i Peking, i Paris på Bibliothèque National och i London på British Museum och British Library. Resten finns i Japan, Ryssland, Indien och Tyskland. Grottan i Mogao, där alltihop låg gömt, gapar idag tom men har i gengäld blivit ett stort turistmål.

När Stein försökte bestämma vid vilken tidpunkt det dolda biblioteket hade murats igen kom han fram till att det kunde ha skett någon gång på 1200-talet. Isjälva verket gjordes det ännu tidigare. Då prästen Wang upptäckte biblioteket hade det stått orört i 900 år. Det murades igen redan i början av 1000-talet.

De äldsta inmurade skrifterna var från 300-talet e Kr och de yngsta från tiden för inmurandet. Manuskripten består till 90 procent av buddistiska sutror. Annat är kinesiska litterära klassiker och historiska och ekonomiska förteckningar som berättar om sociala och kulturella aktiviteter på Sidenvägen.

Fortfarande återstår en fråga obesvarad. Varför murades alla dessa böcker och dokument in i sin lönnkammare? En tänkbar förklaring är att det buddistiska Mogaoklostret hotades av en muslimsk armé som närmade sig västerifrån. För att rädda sina dyrbara religiösa skrifter och banderoller undan en muslimernas strävan att förstöra buddistiska monument och symboler, murade munkarna in dem i det gömda biblioteket. Men det förklarar inte varför de blev liggande orörda i nästan 900 år.

En annan möjlig förklaring är därför att bibliotekets innehåll betraktades som skräp men att munkarna inte kunde förmå sig att bränna de förbrukade sutrarullarna och banderollerna, utan istället gjorde sig av med dem genom att gömma dem bakom en mur där skräpet konserverades i nästan ett årtusende tack vare det torra ökenklimatet. Varken det ena eller det andra är dock mer än spekulationer. Något säkert svar står inte att få. ☼

Höga krav ger höga betyg

Föräldrars och skolas engagemang är de avgörande faktorerna för afroamerikanska elevers prestationer. Snarare än socioekonomiska faktorer är det höga kunskapskrav på lägre nivå som gör att elever bättre kan bedriva kvalificerade studier.

Av Inger Enkvist

Trots de projekt och investeringar som inleddes redan 1965 med Lyndon Johnsons "krig mot fattigdomen" och förskoleprojektet Head Start uppvisar många afroamerikanska elever, och särskilt pojkar, låga skolresultat. En intressant fråga är varför vissa ändå lyckas. En rad studier på olika nivåer visar att det viktigaste inte är den socioekonomiska bakgrunden utan att intresset för utbildning hos både familjen och eleven är en långt mer betydelsefull faktor.

Forskarna Betty Hart och Todd Risley har i boken *Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children* (1995) visat att goda resultat redan på förskolenivå hänger samman med att föräldrarna ger barnen uppmärksamhet och talar mycket med dem.

I William A Sampsons studie från Milwaukee på grundskolenivå, *Black Student Achievement* (2002), gjord i ett område där alla föräldrar är afroamerikaner med likartad ekonomisk situation, sökte man svar på varför bara vissa elever klarar skolgången. Det visade sig då att det gick anmärkningsvärt bra för elever från familjer där man prioriterade barnens fostran och utbildning. En nyckelfaktor var att föräldrarna organiserade eftermiddagen runt läsläsning och samtal samt kring sysslor där barnen fick hjälpa till.

I Freeman A Hrabowski III:s, Kenneth I Matons och Geoffrey L Greifs undersökning av exceptionellt framgångsrika afroamerikanska elever från Baltimore, *Beating the Odds* (1998), visade sig det återigen vara föräldrarnas engagemang som var avgörande. De vuxna pratade och läste med sina barn från tidig ålder och tog med dem till bibliotek och museer. Dessutom engagerade sig dessa föräldrar i mesta som hade med skolan att göra. De ingrep om skolan placerade sonen eller dottern i en klass där eleverna inte lärde sig tillräckligt mycket. De såg också till att flytta barnen från destruktiva kamratgrupper. Det var inte heller i denna studie föräldrarnas egen utbildningsnivå och inkomst som var utslagsgivande i första hand; snarare just deras en-

gagemang för barnens fostran och utbildning.

En annan intressant iakttagelse som kunde göras var att det gick bra för elever på skolor där hela skolmiljön genomgått radikala förändringar. Det finns ett flertal exempel på gymnasieskolor med nästan uteslutande elever av afroamerikanskt ursprung, där man har genomfört den sortens genomgripande förändringar. Förändringen brukar inte sällan inledas med att skolan byter namn; man anställer en ny rektor och nyrekryterar delar av lärarkåren. Den nya rektorn har sedan ett antal planeringsdagar med lärarna för att lägga fast gemensamma mål och skapa entusiasm. Oftast handlar det om att formulera ett konkret mål för undervisningen. Det kan vara att nå ett visst resultat på ett gemensamt prov för alla skolor i området eller nationellt. Ansträngningarna gäller också elevernas uppförande – sen ankomst och olämpligt uppförande leder till omedelbara åtgärder. Skolan inför inte sällan någon form av uniform. Ibland handlar det bara om en t-shirt. Det är nämligen inte plagget i sig som är det väsentliga utan dess symbolvärde: genom att bära plagget visar eleverna att de accepterar skolans regler. Många gånger målar man även om skolan för att förstärka intrycket av förnyelse.

Vid en sådan skola i Chicago, Wendell Phillips Academy, understryker man till exempel att själva lektionstiden måste tas till vara och att all undervisning ska vara inriktad mot ett specifikt mål. Inför varje lektion skriver läraren upp på tavlan vad lektionen kommer att innehålla och vad den syftar till. Lärarhandledare anställs för att besöka lektionerna och diskutera förbättringar med lärarna. Biträdande rektorer besöker flera lektioner varje dag, och vid de obligatoriska lärarmötena var fjortonde dag diskuteras vad som kan bli bättre, baserat på iakttagelser under de två föregående veckorna. Eleverna nivågrupperas för att både svaga och duktiga elever ska få utmaningar. Sport-, musik- och teatergrupper organiseras efter skoldagens slut för att främja sammanhållningen. Olika varianter av programmet i fråga har sedan beskrivits, så att åtgärderna ska kunna tillämpas sys-

2

Inger Enkvist är professor i spanska vid Lunds universitet. Hennes senaste bok är *Latinamerikanska ikoner. Nio populärtiska 1900-talsmyter* (2010).

FOTO: ALP/JOSEF PELAEZ/CORBIS

tematiskt på andra skolor. Karin Chenoweths bok från 2007 på temat har den i sammanhanget uppfo-
drande titeln *It's Being Done*.

I Sverige publicerades 1999 en bok som återgav
en liknande erfarenhet, skriven av Lorraine Mon-
roe: *Våga leda i skolan*.

”

Matematik
framstår i sam-
manhanget som
ett nyckelämne,
inte bara med
avseende på
det specifika
innehållet utan
också därför att
det är det ämne
som är tydligast
indelat i nivåer.

För att förstå vad som ger goda resultat är historiska exempel viktiga. Dunbar High School i Washington är ett legendariskt gymnasium, där många berömda afroamerikaner har studerat. Skolan höll hög kvalitet i 85 år tills den under 1960-talet gjordes om till en så kallad när-
områdesskola och inte längre tilläts ha inträdes-
prov. Den kände ekonomen Thomas Sowell har be-
skrivit hur Dunbar High School och andra liknande
skolor motbevisar en rad ingrodda föreställning-
ar. Den första är att elevers dåliga resultat skulle
hänga ihop med att föräldrarna har låg inkomst eller
låg utbildningsnivå. Föräldrarna till eleverna i
skolan i Dunbar hade nämligen under storhetstiden
påfallande okvalificerade arbeten på kontor
eller i hushåll.

Inte heller är finansieringen avgörande. Da-
gens Dunbar High School har mycket mer resur-
ser än vad skolan hade tidigare, men produce-
rar trots detta sämre resultat. Inte heller behöver
afroamerikanska elever ett specialutformat, afro-
amerikanskt studieprogram för att lyckas. I Dun-
bar hade man tidigare utmärkta resultat med an-
märkningsvärt traditionella utbildningsprogram
vilka exempelvis inkluderade latin. Kort sagt visar
förändringen på Dunbar High School att skickliga
lärare och höga krav är vägen till framgång för
elever från minoritetskulturer. Så varför började

resultatet sjunka på sextioalet på skolor som den
i Dunbar? De rektorer som intervjuades i Sowell
Education (1974) återkom till hur man fokuserade
på elevers rättigheter istället för på det egna an-
svaret för uppträdande och skolarbete.

På universitetsnivå är en av de mest citerade
studierna om amerikansk utbildning en under-
sökning av Clifford Adelman, *Answers in the Tool
Box* från 1999. Den inriktar sig på vilka faktorer
som gör att olika grupper av elever fortsätter sina
akademiska studier ända till slutet av de fyra årens
grundutbildning. Adelman menar att det väsent-
liga är själva slutförandet av gymnasiestudierna.
Hans studie visar att det avgörande för att lyckas
erhålla en akademisk examen är att ha kvalificera-
de gymnasiestudier bakom sig. Särskilt viktigt är
att ha valt och med bra resultat genomfört exem-
pelvis de högsta kurserna i främmande språk och
matematik. Matematik framstår i sammanhanget
som ett nyckelämne, inte bara med avseende på
det specifika innehållet utan också därför att det
är det ämne som är tydligast indelat i nivåer. Adel-
mans slutsats är att om man vill främja minoritets-
studenters möjlighet att avsluta universitetsexami-
na ska man se till att så många gymnasier som
möjligt erbjuder kvalificerade kurser.

Det som Adelman hävdar, stämmer också med
erfarenheterna från den ovan nämnda studien
Beating the Odds, om Meyerhoff-programmet i Bal-
timore, vilket är inriktat på naturvetenskap – ett
ämneselement som annars inte brukar vara attrak-
tivt för afroamerikanska studenter. Programmet
ger finansiering och studiestöd under en fyraårig
universitetsutbildning, och är avsett för speciellt
framstående afroamerikanska studenter som re-
dan på gymnasienivå visat sig framgångsrika.

Andra projekt på olika nivåer har inte gett
lika positivt resultat. Förskoleprogram-
met Head Start var bara utbildningsmäs-
sigt framgångsrikt i inledningsskedet innan det
utvecklades till ett allmänt socialt stödprogram,
vilket framgår av Joe Kleins artikel "Head Start
Doesn't Work" i *Time*, 18/7 2011. Program ba-
serade på att öka självförtroendet eller på afro-
amerikaners speciella sätt att tala engelska ger in-
te heller några mätbara effekter (se till exempel
J H McWhorters *Losing the Race* från 2003). Kvot-
tering till högre utbildning har, som den tidigare
åberopade Thomas Sowell visade i *Affirmative Ac-
tion Around the World* (2004), inte heller haft den
positiva effekt som förespråkarna hoppats på. Det
är uteslutande utbildningsprojekt som baserar sig
på elevers egna ansträngningar och på föräldrars
ansvar som redovisat förbättringar för afroame-
rikaner.

Studierna av afroamerikanska elevers studie-
framgångar leder alltså fram till två slutsatser, av
vilka ingen egentligen borde vara speciellt förvå-
nande. Framgångsrika studier på högre nivå byg-
ger på att eleven redan har genomfört kvalificerade
studier på lägre nivåer, eftersom utbildning utgör
ett sammanhållet system. Och de omständigheter
som är bra för afroamerikanska elever är identis-
ka med dem som är bra för elever från alla andra
folkgrupper. ✱

*Sjukvården
borde egentligen
ha anmält unge-
fär 100 000 lex
Maria-ärenden
varje år istället
för de 2 000 som
Socialstyrelsen
får.*

Tusentals patienter dör varje år på grund av fel och försummelser i sjukvården. Trots att bristerna i kvalitet och säkerhet dokumenterats, fortsätter man att upprepa sina medicinska misstag.

Den sjuka vården

Av Anders Milton och Ulf Ljungblad

Det väckte stor uppmärksamhet i USA när ett välkänt oberoende institut 1999 konstaterade att mellan 50 000 och 100 000 patienter dog i onödan varje år på grund av medicinska misstag och felbehandlingar. I medierna blev den naturliga jämförelsen vad reaktionen varit om en Boeing 747 med 300 passagerare hade störtat varje dag. Rapporten och diskussionen ledde till att en patientsäkerhetskampanj startades. Den har sedan följts av liknande kampanjer i flera länder bland annat i Storbritannien, men också i Norge och Danmark.

I Norge (men inte i Sverige) väckte den amerikanska rapporten stor uppmärksamhet och man drog slutsatsen att sannolikt 1 600 patienter dog i onödan varje år, det vill säga motsvarande en störtad Boeing 737 i månaden enligt den norska pressen. *Verdens Gang* har publicerat ett stort antal artiklar om misslyckanden inom sjukvården i Norge som satt press på politikerna. I Danmark har patientsäkerhetskampanjen kommit så långt att de ansvariga sagt att man fram till nu har räddat nästan 1 000 patienter från en för tidig död jämfört med före kampanjen.

År 2007 rapporterade Socialstyrelsen, efter att ha gått igenom ett stort antal journaler, att ungefär 3 000 patienter varje år dog på grund av fel eller försummelse i sjukvården, att cirka 100 000 skadades och att av dessa runt 10 000 fick livslånga, kvarstående besvär. Rapporten bekräftar således den amerikanska undersökningen när det gäller onödiga dödsfall korregerat för befolkningsstorleken.

Enligt lex Maria anmäls varje år cirka 2 000 fall av medicinsk felbehandling där patienten utsatts för en allvarlig skada eller felbehandling. Sjukvården borde egentligen ha anmält ungefär 100 000 lex Maria-ärenden varje år istället för de 2 000 som So-

cialstyrelsen får. Genom att vården inte ser sina misstag, fel och försummelser fortsätter man med gamla rutiner, undermålig kvalitetskontroll och upprepar sina medicinska misstag.

I en nyligen framtagen norsk rapport med många internationella referenser konstateras att 25–40 procent av alla kostnader för sjukvård inklusive äldreomsorg och hemsjukvård beror på medicinsk felbehandling, sjukhusinfektioner (per år får en europé av hundra en sjukhusinfektion), felmedicinering, onödig sjukhusvård, onödig provtagning eller onödiga undersökningar. Bara vårdförläggningarna på sjukhusen på grund av medicinska misstag har beräknats kosta upp till fem miljarder kronor per år i Sverige. Totalt sett utgör dessa kostnader kanske 60 miljarder kronor. En missad cancerdiagnos kan kosta många miljoner för sjukvården och samhället innan patienten avlider för tidigt och efter långt lidande.

Enligt European Health Consumer Index, som i sin kvalitetsanalys väger samman en mängd kvalitetsfaktorer, kommer den svenska sjukvården först på åttonde plats i Europa efter Nederländerna, Danmark, Island, Österrike, Schweiz, Tyskland och Frankrike. I denna rapport fick tillgängligheten i den svenska sjukvården ett lågt betyg medan de medicinska resultaten var jämförelsevis bättre.

ÄVEN OM SVERIGE inte placerade sig dåligt i den europeiska jämförelsen när det gäller medicinska resultat, avslöjar Socialstyrelsens rapport "Öppna jämförelser av cancersjukvårdens kvalitet och effektivitet" från augusti 2011 en variation i medicinska resultat som borde få vissa landstingspolitiker att skämmas. Stor variation är ett tecken på dålig kvalitet. Här några exempel. Femårsöverlevnaden i äggstockscancer varierar mellan 35–55 procent, en medicinskt och mänskligt helt oacceptabel variation. Från diagnos till operation kan det ta upp till 42 dagar. I några landsting kan

FOTO: JENS OLAF ASTHEIM/NORDIC PHOTOS

Genom att vården inte ser sina misstag fortsätter man med gamla rutiner.

patienten få en cancerdiagnos och tvingas vänta i nästan två månader före operation (njurcancer). När det gäller reoperation efter primäroperation för cancer i tjocktarmen får upp till 15 procent av patienterna reopereras i det sämsta landstinget mot endast knappt 4 procent i det bästa landstinget. Vem skulle lägga sig på operationsbordet om man visste att risken för en reoperation är 15 procent? Antal avlidna med samma diagnos inom 30 dagar efter operation varierar mellan 2 och 9 procent! Och när det gäller ändtarmscancer reopereras mellan 4 och 14 procent av patienterna inom 30 dagar, mellan 0 och 7 procent av patienterna avlider inom 30 dagar och 1 till 17 procent av patienterna får ett återfall inom fem år. Det gäller alltså att välja rätt sjukhus om man ska överleva.

I MÅNGA FALL ÄR SAMMA landsting återkommande lågpresterande. Det är inte bara cancer vården som uppvisar stora variationer i kvaliteten. Även i hjärtsjukvården finns betydande olikheter, så till exempel varierar en månadsöverlevnaden liksom ettårsöverlevnaden efter hjärtinfarkt med mer än 100 procent mellan landstingen, en följd av instabila processer och stora skillnader i medicinsk praxis.

Det värsta med denna stora variation i kvaliteten är att patienten är fångad i sitt

landsting. Även om vi enligt beslut i riksdagen har rätt till en *second opinion* vid svåra och allvarliga tillstånd ges inte de svenska patienterna den informationen, vilket förstärker klassklyftan mellan välutbildade och välinformerade patienter och de som saknar kunskap och röst.

I ÖVRIGA EUROPA finns en valfrihet att välja sjukhus som saknas i Sverige. I Norge, till exempel, kan invånarna fritt välja vård hos offentliga eller privata aktörer efter en konkurrensutsatt upphandling. Det kan man inte i Sverige. Resultaten i många landsting borde leda till en allvarlig diskussion om hur man organiserar och producerar den sjukvård som medborgarna har rätt att förvänta sig. Principen borde vara att när man bor och verkar i Sverige så ska man fritt få välja vård vid offentliga eller ackrediterade privata sjukhus. Den kommunala självstyrelsen kan inte få leda till att människor ges en undermålig vård därför att landstingspolitiker av prestigeskäl inte klarar att ta råd och instruktioner från den nationella nivån.

I övriga Europa är sjukvården statligt reglerad, vilket har möjliggjort satsningar på nationella patientsäkerhetsprojekt på ett helt annat sätt än i Sverige. Här får varje landsting göra som det vill. Medan man i övriga Europa och USA satsar på nationella kvalitetsprojekt som Clinical pathways och

GTT, är detta en omöjlighet i Sverige eftersom riksdagen inte styr sjukvården.

"Clinical pathways" eller "integrated clinical pathways", *behandlingslinjer* på svenska, handlar om att integrera *best praxis* med *best process* för att uppnå den bästa kvaliteten. De bästa sjukhusen i världen arbetar utifrån detta koncept.

OCKSÅ DET SOM kallas GTT (*global trigger tools*) är nästan okänt i Sverige men stort internationellt. I detta arbete går speciella *team* systematiskt och regelbundet igenom slumpvis utvalda journaler där man registrerar medicinska misstag som skadar patienten, till exempel onödiga reoperationer, felaktig medicinering etcetera. Informationen om misstagen och dess konsekvenser återförs till organisationen så att åtgärder kontinuerligt kan vidtas och samma misstag inte begås igen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att liksom i övriga Europa behöver Sverige en statligt reglerad och finansierad sjukvård, där alla invånare har rätt att välja sjukvård med samma kvalitet. Det har vi inte idag.

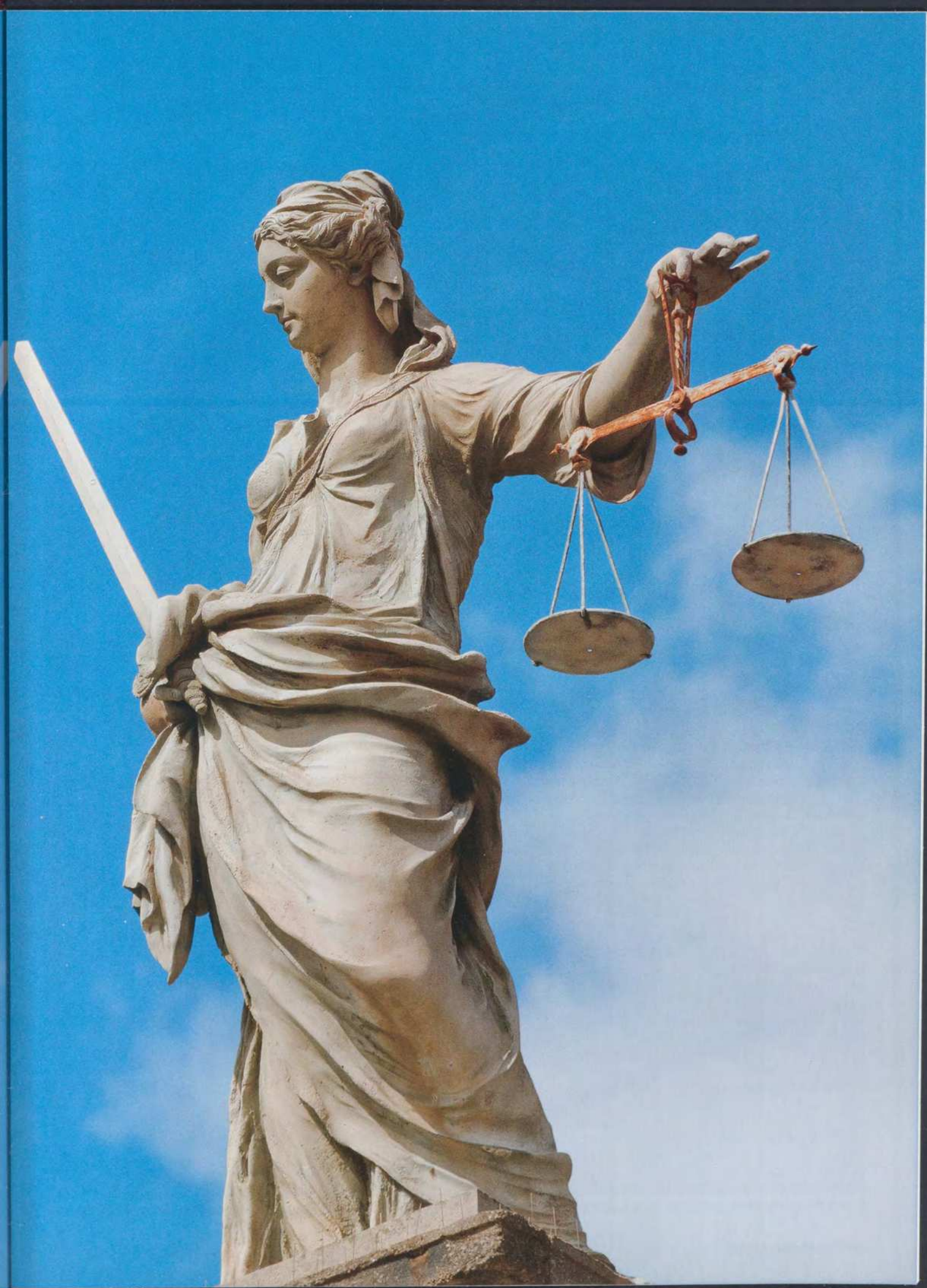
Anders Milton är före detta ordförande i Sveriges Läkarförbund och Saco

Ulf Ljungblad är med dr, direktör på Helse Sør-Öst RHF och före detta chefläkare och sjukhusdirektör på Östra sjukhuset i Göteborg

TEMA

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Feminismen gör anspråk på att frigöra kvinnan, men skapar nya tvingande strukturer. Synen att det vardagliga och bekväma är förljuget är nedärvt från marxism och existentialism. Därför anses statliga tvångsmedel nödvändiga för att uppnå rättvisa mellan könen. Många av dagens politiker, från höger till vänster, accepterar den analysen.

Dumskallarnas sammansvärjning

Genom att närma sig marxismen ville Sartre skapa fria människor med politiska tvångsmedel. Folket väljer annars att leva kvar i de förljugna strukturerna. Denna föga demokratiska idé har överlevt genom genusvetenskapen, och delas idag av våra politiker.

Av Roland Poirier Martinsson

En eftermiddag i början av 1970-talet klev journalisten John Gerassi in på Parisrestaurangen La Palette, i korsningen av Rue de Seine och Rue Jacques-Callot. Han var försenad till en lunch med Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir och synbart uppriven.

Existentialisterna var fel personer att närma sig tårögd, men Sartre och de Beauvoir hade umgåtts med Gerassis föräldrar och känt honom sedan han varit en liten pojke. De visade överseende med den unge mannens borgerligt anstrukna sentimentalitet.

"Var är *la petite*?" sade Sartre, med sitt vanliga smeknamn på Gerassis flickvän.

"Det är över", sade Gerassi.

Sartre, som i ålderdomen blivit nästan blind, kisade en lång stund mot den unge mannen.

"Nå, jag avundas dig. Själv har jag aldrig i hela mitt liv gråtit över en kvinna", sade han därefter.

Vid hans sida satt alltså livskamraten sedan mer än fyrtio år. Senare har Gerassi berättat hur de Beauvoir blev "förkrossad" av Sartres kyliga ord. Uppenbarligen hade åtminstone hon "spillt tårar på sin älskare".

Sartre, som anade att han begått ett misstag, försökte nyansera:

När Castor [Sartres smeknamn för de Beauvoir, franska för "bäver"] och jag bestämde oss för att ha vad man kallar ett öppet förhållande, insåg vi att passion oundvikligen leder till känslor av ägande och avund. Så vi beslutade, som du ju vet, att vårt förhållande skulle vara "nödvändigt", men att vi skulle äga friheten att också ha andra, som vi kallade "kontingenta". Det krävde att vi

eliminerade passionen, den sortens hårda känslor som ofta manifesterar sig i form av tårar.

Programförklaringen kommer från den flydda modernitetens motsvarighet till Dr. Phil. I tidstypisk estetik erbjuder Sartre existentialismens lösning på vår egen tids primära konundrum, formulerad på avlused konsultsvenska: Hur lägger vi livspusslet?

Så rör vi oss från *la rive gauche* och Paris rökiga kaféer till de ljusa och fräscha bostadsrätterna (som nyss var hyresrätter) på Norr Mälärstrand i Stockholm. Det är tiden för Miljöpartiets och Sverigedemokraternas maktpolitiska genombrott. Hemma hos Kungsholmsliberalen hänger ett svartvitt porträtt av Sartre på gästtoaletten, i bokhyllan står *Det andra könet*, otummad. Här formuleras inte kontraktet mellan älskande i främmande filosofiska begrepp, det tecknas i scheman på rostfri kylskåpsdörr eller i digitala kalendrar. Hämtningstider jämkas med arbete och träningspass, när barnvaktens tillåter skrivs romantisk *rendezvous* in och varannan månad individuella herr- och tjejmiddagar, en kombination av ironisk gest och eftergift till något man helst inte låtsas om. Sedan fyller man det existentiella tomrummet: smakar av olika olivoljor (nötiga eller jordiga); sätter surdeg och maler kaffeböror; vässar knivarna i shirogamistål och fäster dem ovan den nya köksbänken i borstad marmor; väljer en HBO-serie ur samlingen; plockar med lufttorkad salami och taleggio (saluhallsinhandlade delikatesser), stilfullt utlagt på designad bricka på unikt soffbord framför 46-tums-teven; läppjar sin Amarone.

Och så kräver man bättre förskola, tågen i tid och assisterad döds-
hjälp – när den dagen kommer – på privat, men skattefinansierad kli- >>

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir tar en fika.

FOTO: TIME/LIFE PICTURES/GETTY IMAGES

nik, där dämpad Schumann spelas i bakgrunden, ekologiska doftljus brinner, hänsynsfull personal i vanliga kläder, inga vita rockar, bjunder på ett glas vin (som ingår!). Visst är det värdigt! Trevligt, inte dystert, kanske lite vemodigt, men döden är ju faktiskt sorglig, det får man inte glömma. Drick ur nu, till sista droppen!

Eftervärlden betraktar inte Sartre som en originell filosof. Han uppehöll sig vid konfliktytor och begrepp som identifierats och granskats djupare av tidigare tänkare. Men han besatt en intuitiv känsla för att skapa en speciell *air* kring sin person och ägde en säregen förmåga att formulera filosofiska *oneliners* och anekdoter. Han skrev om filosofi i amerikanska *Vogue*; flicktidningen *Mademoiselle* publicerade en artikel med tips till tonåringar på existentiell litteratur; redan 1947 gjorde Boris Vian honom till centralfigur i sin surrealistiska kortroman *Dagarnas skum*, i vilken stalkern Chick ruinerar sig på att köpa allt som någonsin skrivits av Jean-Sol Partre, filosofen på modet; den 12 augusti 1950 publicerades Pius XII:s encyklika *Humani Generis*, med uttalad läsanvisning att den skulle förstås som en motskrift till existentiellismen; när verklighetens Sartre greps i samband med 1968 års studentdemonstrationer avfärdade president de Gaulle tanken på rättsligt efterspel med orden: "Man arresterar inte Voltaire". Och Sartres lockelse har varit uthållig. Den 21 juni 2010, när han skulle ha fyllt 105 år, bytte franska och tyska Google ut sin logotyp till en svart och röd illustration med en tecknad bild av Sartre i mästrandepose. På Norr Mälarstrand skulle man ha sagt att han värdade sitt varumärke väl.

Detta gjorde att Sartre både personifierade och legitimerade tidandans praktiska rekommendationer. Rättfärdigandet skänktes genom auktoritet, inte argument. Om jag får tillåta mig själv att låta post-strukturalistisk: Sartre – personen – blev en dogm.

Men trender får sin mening av sin flyktiga karaktär. Det var ungefär vid tiden för Gerassis möte med Sartre som denne också blev ett skämt. I Woody Allens film *Play It Again Sam* (1972) vankar regissörens alter ego, Allan Felix, omkring på ett museum, när han får syn på en ung kvinna:

Allan Felix: Det är en förtjusande Jackson Pollock, inte sant?

Kvinnan: Ja, det är det.

Allan Felix: Vad säger den dig?

Kvinnan: Den återger universums negativism, existensens fruktansvärda, ensamma tomhet, intet, människans utsatta belägenhet som tvingar henne att leva i en öde, gudlös evighet, som en svag flämtande flamma i ett oändligt vakuum av avfall, skräck och förnedring, som omvandlas till en värdelös tvångströja i ett svart, absurt kosmos.

Allan Felix: Vad gör du på lördag kväll?

Kvinnan: Begår självmord.

Allan Felix: Fredag kväll, då?

Det är lätt att se repliksiftet som en symbolisk slutpunkt för Sartres symbios med samtiden. 1968 års surmulna Demonstranter-Mot-Allt har blivit dagens entusiastiska Konnässörer-Av-Allt. Sakta håller Sartres spöke på att upplösas. Inflytandet för den världsbild han förkroppsligade har emellertid dröjt kvar utanför akademien, i politiken och bland dess stödtrupper; först nu håller vi på allvar på att lämna den bakom oss.

Sartres utgångspunkt var att Gud dog och övergav människan. Inspirationen kom från Friedrich Nietzsche:

Den vansinnige störtade mitt in ibland dem och genomborrade dem med sina blickar. "Vart Gud har tagit vägen?" ropade han,

"det ska jag säga er! Vi har dödat honom — ni och jag! Vi är alla hans mördare! [...] Är det inte som om vi irrade omkring i ett oändligt intet? Är det inte tomma rymden som slår emot oss? Har det inte blivit kallare? Blir inte natten allt längre och mörkare? Måste inte lyktor tändas redan på förmiddagen? Hör vi inte redan slamret av dödgrävarnas spadar, när de begraver Gud? Känner vi inte redan lukten av den gudomliga förruttnelsen? — även gudar ruttnar! Gud är död! Död för evigt! Och vi har dödat honom! Hur ska vi kunna trösta oss, vi alla mördares mördare?"

Nietzsches rader dryper av desperation, men för den svalare Sartre hade det aldrig funnits någon Gud. Det var illusionen om gudomlig mening som hade dödats; i Sartres klarspråk de borgerliga värderingar och traditioner som bär upp det kapitalistiska samhället.

I *Existentialismen är en humanism* förklarar han vad som finns kvar av människan sedan dödköttet karvats bort:

... det finns kvar ett vara hos vilket existensen föregår essensen... [...] Alltså finns det ingen mänsklig natur, eftersom det inte finns någon Gud som kan föreställa sig den. [...] Människan är inget annat än vad hon gör sig till.

Det enda som ger oss ett större värde än "en bit mossa, en påse sopor eller ett blomkålshuvud" är förmågan att föreställa oss själva i en framtid. När vi förverkligar framtiden är vi ensamma, utan stöd i Gud, människans väsen, naturen, traditionen eller värderingar. Den friheten är upphovet till vår existentiella ångest: vi är "dömda att vara fria". År 1880 skriver Fjodor Dostojevskij i *Bröderna Karamazov*: "Om Gud inte fanns skulle allt vara möjligt." Sartre, som utnämner just det citatet till existentiellismens nollpunkt, går dryg ett halvsekel senare längre: om Gud inte finns är allt tillåtet, inget är *ex ante* ont eller gott, värdefullt eller värdelöst, skönt eller oskönt. Vi hade blivit våra egna Skapare.

Det låter som en omöjlig vision, och Sartre (som ju själv var människa) anade tidigt att existentiellismens krav var i bokstavlig bemärkelse omänskliga. Sålunda förblev hans djupt isolationistisk filosofi en ungdomsprodukt. Vägen bort från den filosofiska hopplösheten blev politiken. Under resten av livet brottades han med att smälta samman existentiellismen med marxismen – den obegränsat fria människan i förening med människan som fullkomligt fjättrad.

Existenciellismens extrema inflation av människans frihet representerade motsatsen till marxismen, enligt vilken enskilda ställningstaganden alltid är illusioner, och värderingar och åsikter ofta står i direkt strid med egna intressen. Genuina val är en borgerlig propagandamyt, fri vilja en kristen villfarelse. Kategorierna vi tillhör skänker oss en opersonlig identitet. Du är arbetare. Du är borgare. Du är kapitalist. Du är proletär. Du är kvinna. Du är man. Men du är aldrig annat än i härledd bemärkelse ditt eget jag.

Mellan de båda fanns en grundläggande strategisk konflikt. Marx eftersträvade politisk revolution och spådde att dess konsekvenser skulle frigöra människan, Sartre ville först skapa en ny människa för att därigenom uppnå politisk förändring. Den moraliska spänningen mellan de båda perspektiven undgick inte uppmärksamhet. När existentiellismen växte fram betraktades den av renläriga marxister som ytterligare en version av borgerlighetens individualistiska myt.

Så varför sökte Sartre en allians när relationen i grund och botten bestod i konflikt? I *Les aventures de la dialectique* (1955) prövade Merleau-Ponty en politisk-psykologisk förklaring: det var kommunismens totalitära metod som lockade Sartre. Om varje individ är existentiellt avskärmad från andra människor, då finns det inga skäl att

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

förvänta sig någon samhällsförändring. Därför såg Sartre ingen annan utväg än politiska tvångsmedel för att störta den rådande ordningen. Till grund för den instinkten låg hans djupt kända förakt för den borgerliga livsstilen, något han rent känslomässigt behövde leva ut på ett mer expansivt sätt än att bara på egen hand välja det bohemiska livet på vänstra stranden – han krävde av sig själv att eliminera fenomenet helt och hållet, för alla. I marxismen såg han verktyget. Men eftersom marxismens yttersta sanning var analysen av individen som alierad från sitt eget jag till följd av borgerlighetens strukturer, var praktisk framgång beroende av att folket underkastade sig en insiktsfull, politisk auktoritet. Slutsatsen blir givetvis pervers: frihetens förverkligande förutsätter tvånget. Konklusionen har aldrig varit främmande för vänstern, men har då formulerats i termer av ekonomisk frihet. Sartres fusionering av ismerna vred tumskrivarerna ytterligare några varv till att gälla också vår existentiella frihet.

Individens ångest fördjupades av att hennes personliga val gäller för hela mänskligheten. Vi tyngs likt lagstiftare av våra besluts universella anspråk. Bördan består inte i dina banala livsval, utan gäller vilka värden, möjligheter, skyldigheter och rättigheter som ska komma att förknippas med att vara människa. Vi är skyldiga att välja våra egna liv, men äger inte rätten att välja utifrån ett personligt perspektiv. Exempel: Familjen som lever den borgerliga myten skadar sig själv, men det verkliga problemet är att den genom sitt beteende beskär friheten också för alla andra familjer. Att låta sig underkastas borgerlighetens ofriheter är med andra ord inte bara ett självskadebeteende, det är framför allt ett osolidariskt beteende.

Det är mot bakgrund av den människosynen som det fortfarande kan vara tillåtet, till och med obligatoriskt, att vara revolutionär idag på Norr Mälarstrand eller i Folkpartiet eller som finansminister (med normbrytande hästsvans). Förtrycket stavas nämligen ytterst inte barkbröd och statarlängor. Det stavas fredagsmys, kärnfamilj, mamma som poppar popcorn medan pappa tar sig en whisky, lilla flickan i rosa nattlinne med volanger, pojken i pyjamas med Superman på bröstet. De har mage att tro, i denna stackars familj, att de faktiskt har en trevlig stund som de valt alldeles själva, när sanningen är att de är fångade i järnhårda strukturer som undanröjer deras skenbara valfrihet – och därmed är vi också varandras fångvaktare. Den som sålunda väljer att inte staka sin egen väg faller offer för vad Sartre kallade *mauvaise foi*, ond tro, och "gömmar en obehaglig sanning eller framställer en obehaglig osanning som sanning. Till sin struktur framstår alltså ond tro som en falskhet. Det som förändrar allt är dock att med ond tro är det från mig själv som jag följer sanningen."

Folkets självskadebeteende i existentiell mening rättfärdigar en ny sorts politiskt tvång, som rättfärdigas genom att vara moraliskt överlägset. Det har utövats både med järnhandske och med silkesvante, men det har varit närvarande i Västerlandet under hela den sen- och postmoderna perioden – också i Sverige.

Det finns alltså en tanke om ett gigantiskt lurendrejeri. Dess uttryck under en stor del av 1900-talet inriktade sig på föreställningar om arbetskraft, värde och ägarskap, men har sedan marxismens död istället kommit att kanaliseras i termer av social konstruktivism och intersektionalitet. Den starkast lysande blomman i buketten har varit feminismen och dess akademiska bastard genusvetenskapen, med tillhörande politiska rekommendationer. De borgerliga idéerna och välståndets bestickning gör könsmaktsordningen till "den förtryckta varelsens suck, hjärtat i en hjärtlös värld och själen i själslösa omständigheter", för att använda sig av Marx karakterisering av religionen. Tryggheten maskerar förtrycket, lika för slaven som för kvinnan. Hjärtat och själen är självbedrägeriets storheter, fredagsmyset i familjens hägn är massornas opium. Individen förstås fort-

farande i egenskap av sitt medlemskap i en påhittad kategori, men nu delar den osynliga makten inte in oss i klasser, utan i kön. Vi är alla, med undantag för upplysta politiker på vänsterkanten (dit vi i det här sammanhanget räknar hela det svenska, politiska etablissemanget) och deras bakgrundskör, skröfs i ett bråte som flyter i en bäck: lika mycket som skröfset bestämmer vi våra livs riktningar.

Vilken var 1900-talets mest idiotiska idé? Var det att människan bara kan leva ett meningsfullt liv i ångest eller uppror? Var det att den person lever i en lögn som tycker sig approximerar lyckan i sin problemfria vardag och hellre vill se mer av sådan förutsägbar vardag än mindre? Eller var det idén att den vuxna, välutbildade människan, vid sina sinnens fulla bruk och efter moget övervägande, inte ens förmår att bedöma huruvida hon är nöjd i vardagen?

Alla dessa tankar går att härleda från en filosofisk dumskallarnas sammansvärjning: marxismens alienation, existentialismens onda tro, strukturalismen och historiematerialismen. Men ismerna hade inte överlevt metamorfosen från den senmoderna perioden in i vår tid, om de inte fasat in i en vidare postmodernitet, som i sin praktik gavs exponentiell tillväxt av de liberala och de socialistiska politiska partierna. Idag är existentialismen som filosofi lika död som marxismen, men efter sitt fränfalle lever den kvar som en vålnad i politikens veckotidningsversioner.

Jag har i andra sammanhang jämfört feminismen med frenologin. Forskningen om hjässans välvning – vars popularitet var som störst under 1800-talets första hälft – lärde att olika delar av hjärnan representerar olika talanger och förmågor. Man kunde känna av personligheten på skallbenets form: om delen av hjärnan som ansvarade för sparsamhet var extra stor, formades skallbenet och gav en utbuktning som avslöjade snålhet.

Jämförelsen består i att frenologin, liksom genusvetenskapen, i ovetenskapligt låg grad använder välslipade begrepp och empirisk evidens; att också genusvetenskapen fick stort genomslag genom mekanismer som påminner om dem som driver fram paradigmen inom konsten; att också genusvetenskapen faller skadliga omdömen om människor mot bakgrund av slapp teori; och att genusvetenskapen liksom frenologin är död. Ekon av genusvetenskapen, i form av institutionaliserade beslut och verklighetsfrånvända gerillasoldater, lever kvar, men framåtandan har förbytts i defensiv vrede.

Bemötandet var talande, bland annat jämfördes jag med Hitler i public service-kanalen P3, andra röster i debatten återkom gång på gång till påståendet att jag var emot kvinnlig rösträtt. Men givetvis finns det inga skäl att identifiera genusvetenskap med kampen för rättvisa. Ett sådant misstag är av sent datum, politiskt motiverat, och utgår från den människosyn som fusionen av existentialismen och marxismen pressade fram. Innan senmodernismen förväntades den vuxna, välutbildade människan, vid sina sinnens fulla bruk och efter moget övervägande, faktiskt vara pålitlig i sina självbedömningar. Då ansåg kvinnor att de var värda rösträtt. Dagens kvinnor efterfrågar inte feminismens kravlista. Kampens rättfärdigande kräver därför Sartres och Marx okända människosyn, som gör en sådan observation irrelevant.

Idag skratrar vi åt frenologin. Vi ska skratta åt genusvetenskap snart, men vi ska också känna obehag när vi tänker på hur lättvindigt ledande politiker övergav sina demokratiska värderingar. Det går en röd och obruten tråd från tvångsteriliseringarna till dagens politiska partier, däribland Moderaterna och Folkpartiet: att med politiska tvångsmedel skapa den perfekta människan, till priset av vanlig hygglighet, respekt för varandra och grundläggande friheter.

Roland Poirier Martinsson är fil dr, författare och filosof.

Hans senaste bok är *Arkimedes. Matematiker, vapenmakare, stjärnskådare* (2006).

Borgerlig feminism utan kompass

Den statliga jämställdhetspolitiken har accepterat vänsterns premisser om strukturellt förtryck. Istället bör utgångspunkten vara kvinnan som likvärdig individ.

Av Maria Ludvigsson

Den ansågs välbehövlig för att den gjorde mot en grupp vad samma grupp tidigare ansågs ha utsatt andra för. En hederlig argumentationsanalys, och vi hade sluppit den introverta debatten om *Scummanifestets* lämplighet som gymnasielitteratur eller dito teaterföreställning. Intellectuellt hederlig analys och gymnasieeleverna hade sannolikt sluppit föreställningen.

Turteatern, som under hösten gav Valerie Solanas *Scummanifestet*, har all rätt att sätta upp manifest och vadhelst den behagar på sin scen. Den som har andra preferenser än Society for cutting up men (Scum) kan helt enkelt låta bli att besöka nämnda teater. De som dessutom tycker att Valerie Solanas inte hör till de skribenter eller dramatiker som måste prioriteras under svenska gymnasieelevers i tid högst begränsade kultur- och svenskundervisning, kan istället debattera frågan.

Så gjordes, men utöver elitfeminismens debattörer bara av ett fåtal. Såväl självförtroende som engagemang verkade fattas hos intellektuella borgerliga debattörer, som också med några få undantag saknades i debatten.

Betydligt fler var de som försvarade, eller hyllade, Turteaterns nostalgiskt färgade tonårssuppror. Nina Lekander och hennes kamrater var förtjusta och nog påminde deras upphetsade försvarstal om den vuxnes sentimentala försvar av pubertala snedsteg. Sådana beskrivs inte sällan som just uppfriskande och i sammanhang ett härligt avvikande.

Intellectuellt följde deras försvar en välkänd men orimlig argumentationslinje. När kritikerna problematiserade *Scummanifestets* hatiska budskap mot en grupp i samhället, män, försvarades detsamma med att motsvarande hat i alla tider har riktats mot en annan

grupp: kvinnorna. Frågan är hur något som är fel i en tid och mot en grupp, kan rättfärdigas i en annan tid mot en annan grupp med hänvisning just till de fel som begicks tidigare.

Blir historiens misogyni mindre eller lättare att leva med om samma hatbrott upprepas mot gruppen män?

De som försvarar budskapet i Valerie Solanas *Scummanifestet* återkommer gärna till att Strindberg i sina verk uttrycker en föraktfull syn på kvinnor. Därav, menar de, följer en logisk skyldighet att från teaterscenen uttrycka motsvarande förakt mot män. Det man anser vara felaktigt av Strindberg berättigas hos Solanas med hänvisning till just Strindbergs fiendliga synsätt.

För dem som tror på hämndteori, det vill säga att ett samhälle når harmoni först när kollektiv skuld har bemötts med kollektivt straff, är *Scummanifestets* budskap absolut relevant. För oss andra kan såväl manifestet som debatten om Turteatern utgöra ett mått på den nationella feminist- och jämställdhetsdebattens prestanda.

Överst tronar delar av huvudstadens tyckareelit som försvarar radikalfeministiska kulturyttringar med att sådana är uppfriskande och nödvändiga för att balansera det patriarkala enväldet. Om än alltmer marginaliserade och med uppenbara problem att formulera en egen agenda, är elitfeministerna fortfarande de som mer än någon annan grupp påverkar den svenska jämställdhetsdebattens dagordning.

Men även elitfeministerna är vilsna. Kanske är deras yrvakna förtjusning över att ha återuppväckt *Scummanifestet* ett tecken på just detta. Deras på kultursidorna förda interndebatt om den tomma feministiska agendan, förstärker bilden av en tyckareelit utan udd. Kajsa Ekis Ekman skriver i *Dagens Nyheter* den 7 januari att "feminismen har förlorat greppet" och att "den debatt som finns agerar ofta ut-

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Andrea Edwards som Valerie Solanas i Turteaterns uppsättning av *Scummanifestet*.

FOTO: JONAS JÖRNBERG

ifrån ryggmärgsreflexer över svunna tiders orättvisa". Ekman verkar uppleva sig som en del av en feministisk rörelse som famlar efter nya frågor. Hon hoppas ha funnit ett svar hos Nina Power. I *Den dimensionella kvinnan* skriver Power bland annat om konsumtionshets och Ekman gillar det hon läser: "Här står kritiken av konsumtionshetsen i centrum och jag säger bara, äntligen!" Hennes artikel går ut på att feminismen behöver nya frågor och att konsumtionskritik kan vara en sådan.

Vore jag elitfeminist skulle jag känna oro för vad de egna debattörernas famlande tecken på. Det är inte att förnya sin agenda att uttrycka konsumtionskritik, eller att ägna sig åt nostalgiska utsvävningar i Solanas tankevärld. Konsumtionshets kritiserar av de flesta. Till och med livsstilsmagasinen ger uttryck för konsumtionsskepsis och djupdyker i autentiska miljöer och stilar där material och produkter håller länge – slit och släng är ute. Helt ovetande gör Ekis Ekman även gemensam sak med kyrkan, som ofta återkommer till beskrivningen av den kortsiktiga konsumtionseuforin som en motsättning till andligt välmående. På Moderaternas senaste partistämna i november förra året gjorde även Fredrik Reinfeldt i sitt inledningsanförande konsumtionskritiken till ett av sina huvudnummer.

Föga radikalt alltså, att utse konsumtionskritik till den nya stora frågan. Betyder detta att vänsterfeminismen har blivit allmängiltigt tankegodis eller att den har förlorat utrymme i den offentliga debatten? Sannolikt är svaret det för 2000-talet så typiska: både och. I brist på intresse och egen idéutveckling på området har borgerligheten fullständigt accepterat vänsterns idéer om vad jämställdhet är. Såväl begrepp som lösningar har tacksamt tagits emot av idéfattiga jämställdhetspolitiska talesmän för regeringspartierna. Medan begrepp som könsmaktordning och strukturellt förtryck har blivit användbara uttryck också för medelmåttiga borgerliga riksdagsledamöter, kippar elitfeministerna efter luft och nya uttryck. Strax under den vilsna tyckareiten ser vi en borgerlighet som bekvämt sätter sig tillrätta, nöjd med medieelitens uppskattning.

Per Schlingmann log bredare än vanligt när han kom ut som kvoteringsförespråkare och hyllades av *Veckans Affärer* (21/1 2010). Men Schlingmanns utspel innehöll mer än kvoteringsiver. Partiets analys hade, enligt Schlingmann, gått från att vara individfokuserat till att utgå från strukturella modeller: "Vi har gått från ett tydligt individperspektiv till att vi nu ser påtagliga strukturella problem som innebär att kvinnor har mindre makt, tjänar mindre, äger mindre än män och alla de konsekvenser som följer därav (---) Men om man också gör samhällsanalysen att det finns strukturella problem, då måste man också överväga strukturella lösningar."

Med den reservationen att Per Schlingmann inte är Moderaterna, är hans utspel i *Veckans Affärer* ett tecken på hur borgerligheten har tagit steget fullt ut och inkorporerar såväl vänsterns begrepp som dess analys av jämställdhetsfrågan. Man lämnar individperspektivet och talar om strukturer med en glöd som får Gudrun Schyman att blekna i jämförelse.

Intellektuella borgerliga feminister med en begåvad analys saknas dock inte. Ett exempel är författaren Susanna Popova och det är i sammanhanget tidstypiskt att hon aldrig har fått det understöd hon förtjänar från kollegerna på den borgerliga kanten. Möjligen har Popova befunnit sig på en intellektuell nivå som gjort att borgerliga jämställdhetspolitiker inte varit helt bekväma i diskussionen. Längre nöjde de sig istället, på traditionellt borgerligt 1900-talsvis, med en analys av vad borgerlig politik inte är.

Borgerlig politik var under lång tid bara negativt till det socialdemokratiska idébygget och borgerliga politiker såg sig alltid i relation till sina kolleger på andra sidan mittlinjen. Emil Uddhammar har beskrivit detta i sin avhandling *Partierna och den stora staten* (1993). Un-

der många år var borgerlig politik synonym med den socialdemokratiska – ambitionsnivå och reformtakt var bara något lägre.

Thorbjörn Fälldin fick 1976 i uppgift av talmannen att bilda en "icke-socialistisk regering". Ola Ullstens uppgift två år senare var densamma. Ännu 2002 användes begreppet av borgerligheten. När Maud Olofsson och hennes borgerliga kolleger i SVT:s valdebatt fick i uppdrag att formulera en gemensam valslogan var det en resolut centerledare som förde pennan och skrev: "För en icke-socialistisk politik."

Sakta och med växande självförtroende har vår tids borgerlighet lyckats formulera en värderingsbaserad borgerlig politik. Den omfattande skatteomläggningen som genomförts under en och en halv mandatperiod är i högsta grad ideologisk. Makt förflyttas från stat till medborgare och den självständiga och självförsörjande medborgaren har stärkts.

När det kommer till jämställdhetsfrågor har det motsatta skett. Från att vara vänsterns negativ har man nu blivit dess borgerliga uttolkare, och idédebattörer som Popova gör sig icke besvär.

Den 7 januari presenterade tre borgerliga kvinnoförbundsordförande sin jämställdhetspolitik på DN Debatt. Deras text leder tankarna till den betydligt elegantare Taubetexten i "Skär-gårdsfrun": "Håll babord! Håll styrbord! Håll rätt som det går!" Såväl lyrik som rytm och tonsättning övertygar vem som helst om vikten av att hitta rätt kurs mellan skären, något artikelförfattarna uppenbarligen haft stora problem med.

Den liberala farleden, där fostrande politiska instrument som lockar vänstern och de konservativa saknas, verkar inte ens ha varit ett alternativ för kvinnoförbundens skeppare.

Debattartiklari *Dagens Nyheter* överskattas ofta, men den av kvinnoförbunden gemensamt författade artikeln om borgerlig jämställdhetspolitik är ett utmärkt exempel på hur politiker som inte leds av egna värderingar hamnar fullständigt fel. Istället för att göra en egen analys har skribenterna accepterat de premisser som vänstern sedan länge har formulerat för jämställdhetsdebatten. Den överordnade målsättningen är att med politisk styrning skapa ett tillstånd där utfallet av människors val blir så lika som möjligt.

Det förvånar heller inte att kvinnoförbunden inför sitt gemensamma problemformuleringsarbete bjöd in representanter för näringsliv, fack och forskarvärlden för vägledning. Det orimligt populära tillvägagångssättet att först "lyssna in" vad väljarna anser för att sedan bestämma vad man som politisk företrädare ska tycka, gör inte halt vid kvinnoförbunden. För den som saknar analys och förankring i en egen värdegrund är lyssnandet naturligtvis bekvämare än att initiera idédebatt.

Ett ack så vanligt tilltag när jämställdhetspolitiska åtgärder formuleras är att falla för underlätandets falska välvilja. Kvinnor anses ofta behöva olika former av stöd för att nå upp till mål som politiker formulerat. Det finns exempelvis feminister som förespråkar särskilda banker för kvinnor eftersom de affärsdrivande bankerna anses vara alldeles för komplicerade och krävande. I den aktuella artikeln föreslås i samma anda dels att statligt företagsstöd ska fördelas jämnare mellan män och kvinnor, dels att kvinnor på ledande poster bör erbjudas särskilt stöd som skiljer sig från dagens traditionella. "Att erbjudas en assistent eller hushållsnära tjänster är förmåner som kan betyda mer än en tjänstebil" för kvinnor, förklarar man.

Sakine Madon, redaktör på debattsajten *Newsmill* och krönikör i *Expressen*, skrev i sin krönika den 7 januari om missriktad välvilja: "För några år sedan delade Folkpartiets kvinnoförbund ut 'kvinnonpassade' broschyrer, med enklare formuleringar, om EU och EMU. Hur skulle arma kvinnor annars förstå sig på så komplicerade

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/SCANPIX

ting som ekonomi och politik?" Madon gör en begåvad och underhållande analys av stora delar av den feministiska debatten.

Den klassiska feminismens krav på lika rättigheter har ersatts av krav på särbehandling och detta grundläggande skifte verkar mer eller mindre ha passerat borgerligheten obemärkt.

Den feministiska rörelsen har utgått från att lika rättigheter alltid är rätt och krävt likabehandling. Kvinnor skulle ha samma rättigheter som män: rösträtt, äganderätt, utbildning och tillgång till samtliga ämbeten. Det skulle inte göras skillnad mellan kvinnor och män i moralisk eller juridisk mening. Men medan den klassiska och liberala feminismen krävde lika rättigheter, skriver vår tids feminist istället särbehandling och särlagstiftning på sina fanor.

När lika rättigheter inte direkt ledde till lika utfall började någon kräva *särskilda* rättigheter för att justera resultaten av människors fria val. Nu gör borgerligheten precis samma felanalys och går i spinn, när den övertrumfar vänsterpolitiker i konsten att presentera speciallösningar. Man har sagt adjö till en individualistisk människosyn och omfamnar, medvetet eller ej, analysen att kvinnor och män är, eller genom kulturell påverkan har blivit, väsensskilda och därför måste ges olika villkor.

Konservativa debattörer som av någon anledning kastar sig in i den feministiska debatten brukar ställa den retoriska frågan om feministerna som hävdar lika rättigheter verkligen inte har livserfarenhet nog att se de uppenbara skillnaderna mellan män och kvinnor. Och visst finns olikheter mellan könen, men utöver de uppenbara fysiska olikheterna är skillnaderna individer emellan större än skillnaderna mellan könen. Det som skiljer biologister från övriga är uppfattningen att olikheterna kommer också av arv och inte uteslutande av miljö. Var och en som någon gång har varit inne i en klädfaffär för barn vet att den sociala fostran börjar tidigt och är tydligt målad i rosa och blått, i prinsessklänning och Superman-kostym. Där föl-

jer dock inte att genusneutrala leksaker och dito kläder ska subventioneras eller att föräldrar bör bojkotta Hennes & Mauritz bedårande söta barnkläder. Tvärtom ska det stå var och en fritt att välja såväl leksaker som form av uppfostran. (Med tiden har det till och med blivit föräldrars rätt att välja skolform för sina barn.) Men att förneka att social fostran finns vore naivt.

Man behöver inte ha med ettåringar att göra för att möta en rigid uppfattning om hur män respektive kvinnor är. Den som har genomlidit ett antal seminarier och konferenser på teman som Kvinnlig kompetens eller Kvinnligt ledarskap upptäcker snart återkommande inslag. Först beskrivs kvinnors så kallade underrepresentation på olika nivåer, därefter dras teorier om varför statistiken ser ut som den gör och avslutningsvis ges en brinnande appell för kvinnors urkompetens och alldeles unika egenskaper.

Vid ett tillfälle hade arrangörerna bjudit in en ansedd bankman som under sin tid som vd i Sparbanken hade lyckats särskilt väl med rekrytering av kvinnor. Han beskrev hur han under sin tid som vd hade fokuserat på att rekrytera kvinnor och motiverade sin insats med att kvinnor tänker och arbetar på ett annat sätt och därmed tillförde de rekryterade kvinnorna också en alldeles särskild kvinnlig kompetens. På den direkta frågan om bankmannens synsätt inte innebar att varje kvinna kan ersättas med vilken annan kvinna som helst, förklarade han sig felciterad och misstolkad.

Såväl tal om underrepresentation som om ovärderlig kvinnlig kompetens kommer av just den särartsfeministiska analysen. När en kvinna innehar en post benämns hon så gott som alltid som *en kvinnlig representant*. I politiska församlingar blir begreppet kvinnorepresentant särskilt missvisande. En politiker representerar aldrig någon annan än sina väljare. Aldrig någonsin representerar en manlig riksdagsledamot andra män och lika lite representerar hans kvinnliga kolleger alla svenska kvinnor.

Medan borgerlighetens jämställdhetspolitiker skriver artiklar, "lyssnar in" eller debatterar med varandra, sitter vänsterradikala feministerna sida vid sida med konservativa reaktionärer och skrockar belåtet på punschverandan. Med fokus på mäns och kvinnors olikhet faller de för de stereotypa bilderna av könen och med dessa för ögonen förminskas våra personligheter till förmån för kollektivet.

På samma veranda finns ingen plats eller intresse för den ism som hävdar varje kvinnas rätt att bli bedömd, berömd och bemött som den person hon är och inte som en del av ett kollektiv. Såväl våra tillkortakommanden som våra begåvningar ska tillskrivas oss som personer och inte förminskas i schabloner av typiska kvinnor och typiska karlar.

Om borgerligheten överhuvudtaget ska göra anspråk på att vara en väsentlig del av den feministiska debatten krävs något större ansträngning än att låna storasyster elitfeminists paroller. För detta är frågorna alldeles för viktiga.

Det krävs åtskilligt tankearbete för att borgerligheten ska vinna, eller åtminstone överleva, debatten om feminismens definition. Varje diskussion om jämställdhet tvingar den liberala debattören att trotsigt svara *ingenting* på frågan om vad man vill göra för att ändra utfallet av människors fria val. För att ge ett sådant svar krävs en del förarbete.

Själva premisserna för diskussionen måste i grunden ifrågasättas och det är just vad borgerligheten har missat. Det har varit bekvämare att acceptera vänsterns problemformulering.

På politiker har idag fantasi eller mod nog att redovisa mindre politik som bästa tänkbara åtgärd på ett samhällsproblem.

Maria Ludvigsson är ledarskribent på Svenska Dagbladet

Män som hatar män

Istället för att upplösa strukturer skapar feminismen nya. Feministiska män intar en tvivelaktig position, eftersom deras kön anses vara orsaken till orättvisorna.

Av Maria Eriksson

Hur ska män förhålla sig till att de själva är problemet? Det är en av frågeställningarna i avhandlingen *Ingen-MansLand. Om män som feminister, intervjuframträdanden och passerandets politik* som sociologen Linn Egeberg Holmgren lade fram förra året.

Egeberg Holmgren har intervjuat 28 män som själva kallar sig feminister. Avhandlingens rubrik är lånat av den radikale feministen John Stoltenberg som vänder sig mot idén om en god manlighet. Maskuliniteten hänger oupplösligt ihop med sexuell objektivering av kvinnor, orättvisa och brist på empati. Det som återstår för den som vill göra feministiskt motstånd mot detta är att vägra vara man. Feminismen är ett ställe där männen inte har tillträde; ett ingenmansland.

Liknande synsätt återkommer hos flera av Egeberg Holmgrens intervjupersoner. Det är en motsägelse att forma män som goda män, eftersom det inte finns något gott i manligheten, som en av männen uttrycker det i vad Egeberg Holmgren menar är ett förvånansvärt framträdande perspektiv i intervjuerna.

Detta skapar givetvis ett inte så litet mått av självkritik hos de manliga feministerna. I artikeln "Killing Bill: men as rebellious feminists in the politics of passing" berättar en av intervjupersonerna om sina feministiska förebilder – kvinnor som Uma Thurmans rollfigur Beatrix Kiddo i Quentin Tarantinos film *Kill Bill*. Den kvinnliga hämnaren som inte drar sig för att använda våld för att göra upp med patriarkatet. Hade Egeberg Holmgrens intervjuer gjorts idag hade kanske någon nämnt Lisbeth Salander istället för Kiddo.

Stieg Larsson själv lär ha beskrivit Salander som en vuxen Pippi Långstrump. Visst, det finns likheter. En okonventionell klädsel, motståndet mot myndighetspersoner och märkliga släktförhållanden. Men ändå... Den truligt svarta Salander och den färgglatt busiga Pippi? Det finns onekligen stora skillnader också. Den Salander som

med skjutvapen, dildos, golfklubbor och elpistoler hämnas på de förtryckande männen tycks snarare ha läst *Scummanifestet* än Pippi.

Och jo, Valerie Solanas är förstås en annan idol för de feministiska männen. Egeberg Holmgrens intervjuer påbörjades under 2005, samma år som dokumentären *Könskriget* sändes i SVT. Män är djur, sa Roks dåvarande ordförande Ireen von Wachenfeldt. Men citatet är som bekant ursprungligen hämtat från just Solanas *Scummanifest*. Eller, ja "att kalla en man ett djur är att smickra honom".

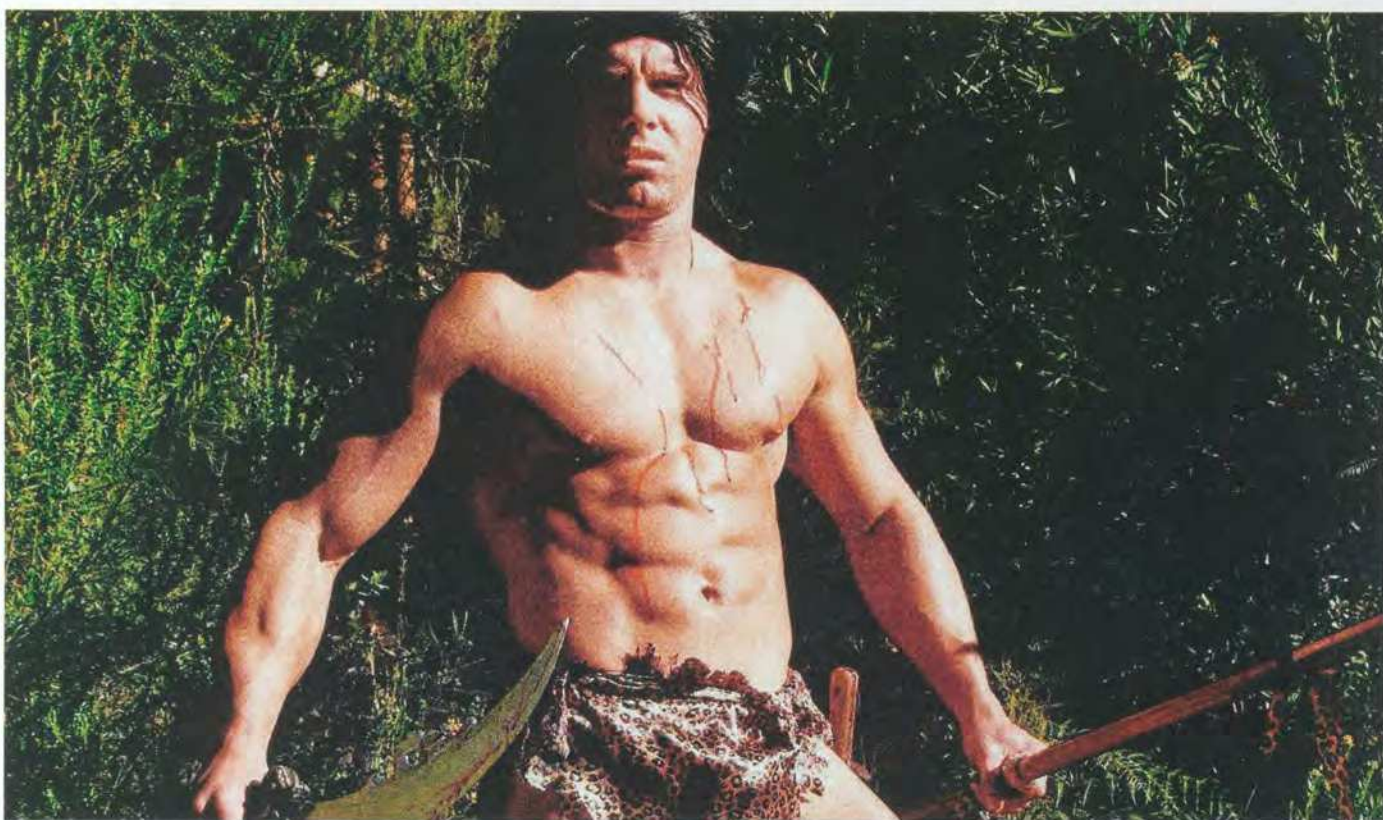
Så hur ska de feministiska männen förhålla sig till detta, att "alla män måste dö"? Inte genom könskrig och mord, utan vad som i deras fall snarare blir ett självmord: att avskaffa sig själva som män.

Det går inte att blunda för att språkbruket är minst sagt absurt, i alla fall för oss som betraktar den feministiska diskursen utifrån. Även om man väljer att inte tolka den våldsbejakande retoriken bokstavligt, vilket det tycks råda delade meningar om ifall man ska göra eller inte, att döma av höstens debatt om Tur-teaterns uppsättning av *Scummanifestet*.

Det feministiska språket är problematiskt också på andra sätt. När till exempel Kajsa Ekis Ekman i positiva ordalag recenserar Nina Powers *Den endimensionella kvinnan* i *Dagens Nyheter* (9/1) visar hon hur den feministiska jargongen blir för mycket även för de invigda: "Tidvis trasslar hon in sig i teoretiska labyrinter som inte leder någon vart, som att 'individens självkommodifiering är så allomfattande' att det inte finns utrymme för motstånd. Analysen av porrindustrin, med sina ansträngda paralleller till arbetsmarknaden, tilltalar nog bara 22-åriga manliga Badioustudenter. Även detta visar hur ängslig feminismen blivit: När vi verkligen talar om riktiga och viktiga saker, då måste vi gömma oss i en snårskog så ingen ser oss."

Det borde onekligen vara ett problem för en rörelse som vill se en

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Ett djur som bör utrotas?

Samhällelig förändring om den börjar prata och låta som en sekt för alla som inte redan är övertygade. Och det är synd, för det är trots allt något uppfriskande med den radikala ansatsen hos den mer akademiska feminismen. Dess förtjänst är att den fokuserar på en existentiell dimension. I grund och botten rätten att vara en människa, en person, snarare än ett kön.

De anspråken tycks det som i Egeberg Holmgrens avhandling kallas den svenska statsfeminismen ha släppt. För den är jämställdhet det primära målet, en lika omistlig del av den svenska modellen som välfärdsstaten. Sverige ska inte bara kunna stoltsera med att vara världens mest jämlika och moderna land, utan också världens mest jämställda nation. Bakom varje politiskt förslag anas en jämställdhetsplan och ett klimatmål. Ingen däremot. Skiljelinjerna, från vänster till höger, handlar istället om hur jämställdheten ska uppnås.

Är det butlers i tunnelbanan som är lösningen? Pappamånader? Jämställdhetsbonus? Till sist står vi alla där och dividerar om vem som ska steka falukorven, tvätta strumporna och hämta på dagis. Ärligt talat – tröttnar vi aldrig på detta? Och är det inte lite pinsamt för jämställdhetsrörelsen att den fortfarande inte tycks ha tagit steget från köket ut i världen? Släpp cupcakesen nu, liksom. Det är nog inte dem kvinnors frigörelse hänger på.

När Elfriede Jelinek fick Nobelpriset i litteratur var hennes kommentar: "Om priset ges till en kvinna så får man det också som kvinna och då kan man inte känna oinskränkt glädje." Det Jelinek tycks säga är hur kvinnor aldrig helt och fullt kan vara individer, aldrig främst författare eller något annat, utan alltid främst kvinnor. Medan kvinnor alltid förväntas tillföra ett specifikt kvinnligt perspektiv i sitt författarskap, som politiker eller i någon annan roll, finns inte alls samma förväntan på att män ska tillföra ett manligt perspektiv. Det manliga är i stor utsträckning det neutrala, det kvinnliga det avvikande, det som syns.

Det finns alltså ett slags asymmetri där mannen är människa och där kvinnan är kvinna, vilket är djupt problematiskt. Men den radikala feminismen som den presenteras i Egeberg Holmgrens avhandling möter detta problem med en annan asymmetri, där det snarare är kvinnan som är människa, mannen djur. Kvinnan är mångfasetterad, mannen är endimensionell och en oönskad avvikelse.

Att försöka lyfta fram och peka på det som på allvar inskränker individernas frihet är ett betydligt mer intressant och viktigt projekt än jämställdhetsivrarnas symbolfrågor. Problemet är att den radikala feminismen tycks ha lika svårt som alla andra att frigöra sig från de samhälleliga synsätt och normer som den kritiserar. Därför hittar den sällan eller aldrig något vettigt sätt att ta sig över dessa hinder. Resonemangen i Egeberg Holmgrens intervjuer visar hur de feministiska männen trasslar in sig allt mer. De vill avskaffa sig själva, men kan ändå inte fullt ut lita på sig själva i den feministiska ansatsen och fastnar i en självdestruktiv labyrint. Som män utgör de per definition en del av problemet, inte av lösningen.

Det synsättet är förödande för den som strävar efter att riva ner de barriärer som stänger in människor. Intervjupersonen Ralph drömmar om ett samhälle där "genus betyder lika mycket som hårfärg". Det är onekligen en tilltalande vision. Men hur kommer man dit när de som strävar efter detta samtidigt själva tycks helt fångade innanför samma murar, om de inte är sysselsatta med att bygga dem ännu högre.

En feminism som fortsätter att nåla in individer i fack utifrån deras könstillhörighet är från början dömd att misslyckas med sitt uppdrag. Ätminstone om detta är att frigöra människan.

Maria Eriksson är chefredaktör på *Svensk Tidskrift*. Hon är aktuell med boken *Dubbelspelet* (2012).

Så föddes feminismen

Under 1800-talet var svenska kvinnor med egna inkomster jämlika med männen. Men när Socialdemokraterna genomförde en könsuppdelad arbetsmarknad ökade kvinnans ekonomiska beroende av mannen.

Av Anita Du Rietz

Har kvinnor alltid känt sig förtryckta, eller när började de göra det? I arkiven på Centrum för Näringslivshistoria har jag i min forskning funnit många kvinnor som drev egna företag eller aktivt deltog i familjeföretagandet. Men de kanske var isolerade företagsledare? Eller var ramarna vidare i just företagarmiljöer? Kan andra källor hjälpa oss att göra bilden tydligare av kvinnors roller förr – via till exempel skönlitteraturen?

När dörrarna till romanförfattandet öppnades efter tryckfrihetens successiva införande möter vi miljöer, skildrade för kvinnor om kvinnor, som var välkända för läsarna. Särskilt intressanta är författare med rötter i borgarklassen och deras samtidsskildringar. Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866) ville ge en sann bild av kvinnan i företagarrollen och ingen tycks ha opponerat sig mot själva sakförhållandena i *Det går an* (1839). Slopandet av skråväsendet hade dragits i långbänk och dess förestående avskaffande skapade osäkra framtidsutsikter för hantverkarna. Den 24 år gamla Sara Videbeck driver efter faderns fränfille familjens glasmästeri. Hon inleder en relation med Albert, där framtidsmöjligheterna som företagare tycks bestämma agendan för en gemensam framtid. Den otrygghet som en ogift Sara kan få med Albert orsakade en häftig debatt och uppfattades som ett generalangrepp på äktenskapet, i synnerhet som den försörjning som företagandet gav blev mer oviss efter skråväsendets avskaffande och tryggheten för ensamma kvinnor borde prioriteras.

Emelie Flygare-Carlén (1807–92) gav ut 31 böcker som översattes till tolv språk. Framgången låg i upplägget – hur en handlingskraftig kvinna kunde, om inte helt förändra sin situation så i alla fall påverka den. I *Ett köpmanshus i skärgården* (1859) utvecklas hjälten till en praktiskt lagd köpmanshustru efter många prövningar.

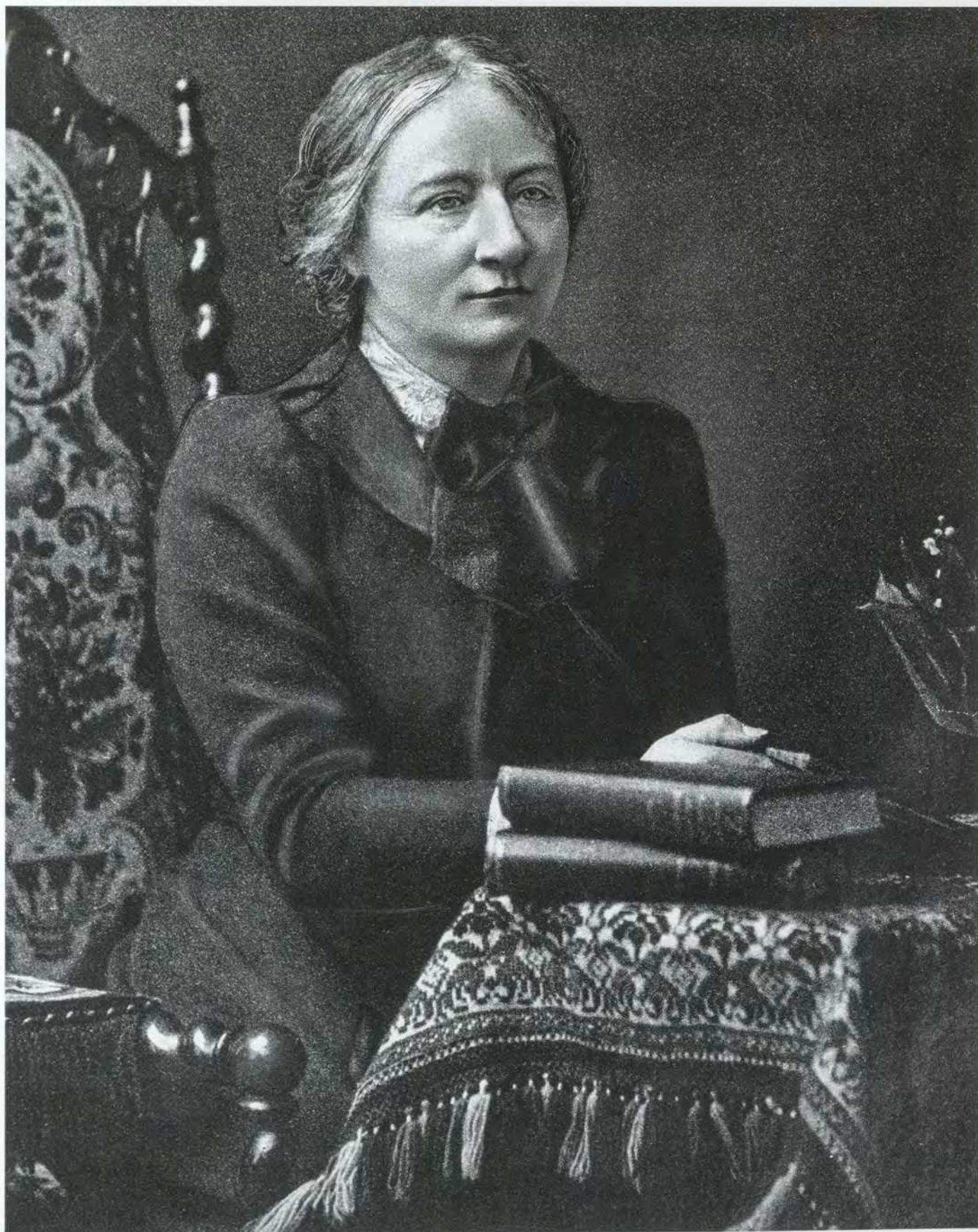
Återkommande i Flygare-Carléns romaner är att kvinnorna svarar för den avgörande handlingen. Dottern frigör sig från familjen och utvecklas till en stark personlighet som tar ekonomiskt ansvar. I romanen *Kamrer Lassman* (1842) beskrivs den driftiga, smått förmögna klädmäklerskan fru Dora Norman som disponerar ett av de förnämsta stånden på Köpmangatan i Stockholm. Klädbutiken skildras ingående, liksom hennes kolleger och väninnor i branschen. Systemen Neta är korvfabrikör med egna stånd på Riddarhustorget och Jakobs torg. Att författarinnan var förtrogen med personerna och miljöerna går inte att ta miste på.

August Blanche (1811–68) beskrev livet i Stockholm i många episoder, delvis baserade på verkliga människoöden. Borgarkvinnorna framstår som trygga och handlingskraftiga, sällan underkuvad av maken utom då han missbrukade sprit:

Man kunde se och höra på allt, att hustrun var den som hade högsta väldet här i huset. I borgarhus, ja till och med i andra, lider aldrig det gemensamma goda därav, att en förståndig hustru utövar husbondeväldet. Erfarenheten visar och har visat, att slika hushåll alltid stått sig bäst, och en förståndig hustru ställer icke just mannen under toffeln för det; men gör hon det, så gör hon det merendels så fint, att varken han själv eller andra kommer underfund därmed. (Ur *Flickan i Stadsgården*, 1847).

Här åsyftas fru Brundström, kopparslagarhustrun. På samma sätt beskrivs vännernas mödrar såsom tunnbindarhustru Lagge vid Surbrunnsgatan, hyrkuskens änka vid Röda Bodarna som fortsätter familjeföretaget, åkarhustrur och klädståndsfruar. Blanche växte upp vid Klara Sjö, i den Sporrongska gården, som hyste en reparations-

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Ellen Key.

FOTO: BONNIERARKIVET/SCANPIX

verkstad för skjutsar, smedja och vagnmakeri. Modern, gift med hovslagare Blanche, drev som änka själv den stora verkstaden under perioden 1830-39. En annan verklig förebild ges i berättelsen om Mada-skan, som höll mjölkmagasin vid Sibyllegatan-Karlavägen och som blev förmögen med två egendomar. Hon lånade liksom andra borgare inte bara ut pengar till släkt och vänner utan även till andra i behov av krediter; bankväsendet var ännu inte utvecklat. Kanske finns här en förklaring till att företrädare för arbetarklassen oftast har fått ett brett folkligt stöd vid användandet av epitetet *borgare*, i nedsättande bemärkelse.

Efter skräväsandets upplösning 1846 och den allmänna näringsfrihetens införande 1864 ökade möjligheterna att starta företag. Utbildningen organiserades och förlängdes på högre nivåer, även för kvinnor. Det kan tyckas paradoxalt att konkurrensen om arbetstillfällena hårdnade när det tidigare stela skrå- och ståndssystemet liberaliserades. Men inte bara kvinnor fick tillträde till alla yrken, utan även den majoritet av män som förut hade funnits i underordnad ställning inom företag och lantbruk. Utvecklingen speglades i tidskrifter för kvinnor.

Sophie Adlersparre och Rosalie Olivecrona startade 1859 *Tidskrift för Hemmet*. Ledmotivet var *Kvinnan behöver arbete, arbetet behöver kvinnan*. I olika artiklar presenterades uppslag och idéer för att understödja kvinnors yrkesverksamhet. Syftet var att kvinnor skulle förberedas att arbeta självständigt och bli egna företagare. Bikupan och Handarbetets Vänner var två sådana projekt. Vidare inrättades söndags- och aftonskola för arbetarklassens döttrar, en läsesalong för damer och en arbetsförmedlingsbyrå. Byrån för renskrivning, där många fick kontakter, både som anställda och företagare. Redaktörerna fångade upp nya projekt och spred dem via tidskriften till engagerade kvinnliga mecenater. Men vad skulle kvinnan med sin gedigna utbildning till, om hon inte var välkommen till statliga tjänster när myndigheter, skolor och sjukhus byggdes upp? Frågorna aktualiserades i slutet av 1800-talet och resulterade i behörighetslagen 1925. Men även motståndet mot kvinnors yrkesarbete och företagande tilltog.

En av orsakerna går att härleda till de nya industrisamhällenas behov av flexibel arbetskraft. Friedrich Engels (1820-1895), son till en textilfabrikant, vistades på 1840-talet i Manchester och skrev *Arbetarklassens läge i England* (1845), ett starkt angrepp på fabriksägarna och exploateringen av arbetarna. Männens position i samhället hade undergrävt. Han visade de förödande konsekvenserna av användandet av maskiner och framförallt av den nya konkurrensen, där kvinnors yrkesarbete hade gjort männen arbetslösa.

När lönerna pressades ned av arbetskonskurrensen försvann arbetet från männen till kvinnorna, vilka därmed förvandlades närmast till strejkbryterskor. Kvinnoarbetets negativa konsekvenser framhölls även i Sverige, när åtta timmars arbetsdag och övertids- och nattarbetsförbud för kvinnor diskuterades i riksdagen 1908. Genom särbestämmelser kunde politikerna begränsa kvinnors yrkesarbete. I Engels tidiga verk fanns således fackföreningsrörelsens credo och grunden lades till den särartsfeminism, som kom att utvecklas före förra sekelskiftet.

I *Kommunistiska Manifestet* (1848) berördes inte kvinnofrågan och Marx och Engels uttalade sig inte om kvinnlig rösträtt. Den viktiga länken för att locka kvinnor till den socialistiska rörelsen kom knappt 40 år senare när Engels skrev *Familjens, privategendomens och statens ursprung* (1884). Den spreds snabbt och fick brett genomslag.

Tanken var att skapa en politik som vände sig till kvinnorna, inte emot dem, såsom i *Arbetarklassens läge i England*. Argumenten formades för att kvinnor skulle ansluta sig till socialismen genom en

alldeles egen historiebereskrivning. Engels lutade sig mot antropologen Lewis Morgans forskning kring en nordamerikansk indianstam, irokeserna. Människans historia delades in i tre epoker: vildhet, barbari och civilisation. I takt med utvecklingen, deklinerade kvinnans samhällsstatus och var synnerligen låg vid civilisationens inträde och de privata egendommarnas utbredning. Orsakssambandet var helt nytt; när privat egendom uppstod skulle den ärvas och då blev monogami nödvändig, vilket ledde till att kvinnan förslavades inom äktenskapet.

Engels konstruerade tesen i syfte att väcka kvinnor till revolt mot männen, överheten och det kvardröjande borgerliga samhället. Härmed lades grunden till en manlighetsnorm som likhetsfeminismen kom att sträva mot under andra hälften av 1900-talet. Vad han inte avslöjade för den historiskt okunniga publiken, arbetarklassen, var att kvinnor i hög grad hade varit aktiva inom produktionen och bidragit till sin och familjens försörjning långt tillbaka i tiden.

Före Engels fanns en annan etablerad historiesyn: den skotska skolans. Adam Smiths lärare Francis Hutcheson hade i en bok om moralfilosofi dragit upp riktlinjerna för hur ansvaret i äktenskapet skulle fördelas, liksom förmögenheterna. Smith utvecklade tankarna vidare men det var hans lärjunge John Millar (1735-1801), professor i civilrätt i Glasgow, som gav spridning åt beskrivningen om kvinnans roll under olika epoker. I *Observations concerning the Distinction of Ranks in Society* från år 1771 utgick han från indelningen med fyra samhällsperioder: jägarstadiet, herdesamhället, jordbrukartiden och handelssamhället. Han framförde en i samtiden väl accepterad slutsats: kvinnans ställning hade stärkts med framåtskridandet. Fram till 1880-talet fanns stöd för kvinnans stärkta ställning i kultursamhället utifrån Millars arbete.

Engels åstadkom alltså en radikal förändring av detta perspektiv, vilket berodde dels på arbetarnas okunskap om Millars, dels på Engels starka ställning som socialismen fader. I *Familjens, privategendomens och statens ursprung* finner vi fundamenten för den befrielse-teori som drog med kvinnorna i socialismen. I själva verket innebar den dock en inlåsning och begränsning av livschanser. Den samhällsutveckling som gradvis hade stärkt kvinnors sociala och ekonomiska frihet bröts nu. De sågs inte längre som individer utan som en del i ett ekonomiskt och politiskt system.

År 1905 summerade Hjalmar Branting partiets ståndpunkt i *Morgonbris*, en tidning för den socialdemokratiska kvinnorörelsen, genom att bekräfta Engels iakttagelser av de omvända könsrollerna i den engelska textilindustrin. Men målet var inte att radera familjen utan att upprätta nya relationer mellan könen med band som inte skulle baseras på ekonomiska tvång. I själva verket var det just vad de gjorde. Den ekonomiska politiken kom i praktiken att understödja en könsuppdelad arbetsmarknad och kvinnans ökade ekonomiska beroende av mannen. Det ansågs nödvändigt att gifta kvinnor arbetade så länge makens lön var för låg för att försörja familjen. Lösningen låg i att höja mannens lön och förpassa kvinnan till hemmet.

Kring sekelskiftet 1900 engagerade sig kvinnor ofta i större nätverk för att förbättra samhällsförhållandena rörande arbetarnas villkor, nykterhet, sjuk- och fattigvård, undervisning, barnomsorg, ensamstående mödrars ställning samt sedlighet/prostitution. Deras arbete blev banbrytande och med tiden blev det en grundval för politiska reformer. Ett sådant pionjärbete utfördes inom föreningen Vita Bandet, bildad 1901. Det ansågs inte finnas behov av förstärkta manliga egenskaper i samhället utan av just kvinnliga. Här odlades föreställningen om att kvinnorna skulle vara moraliskt överlägsna och förebildliga. Resonemanget om en matriarkal överordning blir logiskt när kvinnor i alla andra sammanhang betraktades som underordnade.

FEMINISM SOM KVINNOFÄLLA

Aleksandra Kollontaj.

Kvinnors förmenta unika förmåga till vård och omsorg motiverade arbete bland barn, gamla, sjuka och fattiga. Den kvinna som inte hade egna barn kunde med större kraft ägna sig åt de behövande som samhället borde ta ansvar för. Ellen Key (1849–1926) myntade begreppet *samhällsmodern* när hon beskriver det inre ljuset i kvinnan som är av gudomligt ursprung och det speciella samvete som ska göra sig gällande i samhällslivet. Kvinnor med barn skulle ersättas med en *mödrälön*, betalad av männen för att garantera kvinnans position som moder. I *Morgonbris* hade den alltmer radikala Ellen Keys teser blivit norm år 1925 – bara under kapitalismen måste kvinnan arbeta, men under socialismen skulle hon slippa detta, då dess samhälle byggde ”att skapa fram så drägliga ekonomiska förhållanden, att det göras möjligt för mödrarna att i lugn och ro ägna sig åt sina hem och åt sitt ansvarsfulla kall som uppfostrare”. Förutom Elin Wägnér följde flera författare detta spår under 1930-talet.

Vid sidan av huvudfåran inom familjepolitiken höjdes röster i *Morgonbris* för det motsatta perspektivet: kvinnans ekonomiska oberoende av mannen. I Frida Stéenoffs uttalanden liksom Aleksandra Kollontajs bok *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen* (1926) förebådade isolerade och tidvis bortglömda teser likställdhetsfeministernas era.

Det var en klassisk marxistisk lösning som väntade hemmafruarna när de gick ut för att delta i det offentliga livet. Samhället/staten skulle sörja för barnens fostran och hemarbetet. Eller med Kollontajs ord: ”Den allmänna arbetsplikten, kompletterad med skyddet för kvinnans och därmed de kommande generationernas hälsa och krafter, är icke blott den grundval, på vilket det nya produktionssystemet kommer att byggas, utan även det enda medlet för en grundlig lösning av kvinnofrågan. I det ögonblick statens makt befinner sig i de arbetandes händer och kvinnan ånyo med obetvinglig kraft drages in i den samhällsnyttiga produktionen, inträder slutet på hennes sekellånga beroende... Genom proletariats diktatur går vägen till kvinnans fullständiga frigörelse.”

Alva Myrdal sökte väcka den socialistiska likhetsutopin till liv, med mannen som eftersträvan svård norm, men i praktiken var särartsfeminismen etablerad och kulminerade med det stora antalet hemmafruar vid 1900-talets mitt. ”Våra dagars samhälle saknar kvinnornas insatser och våra dagars familjer männens gemenskap”, skrev hon 1937 i *Morgonbris*. Året innan hade hon i boken *Familjen, kvinnan och samhället* utmanat husmodersrörelsen med alla deras kurser i rationellt hushållsarbete. Det politiska klimatet var emellertid ännu inte moget för förändringar.

Utifrån ett arbetarperspektiv var segrarna vunna, enligt Arne Erikssons yttrande på Socialdemokraternas kongress 1972:

Jag tänker på det förhållandet att mannen har arbetat inom partiet och organisationerna, kommunen, fackföreningen osv, medan kvinnan har haft största ansvaret för hem och barn. På denna grund har vi byggt upp en väl fungerande demokrati som det knappast funnits motsvarighet till. Självklart har denna ordning inneburit uppoffringar för både man och kvinna i familjen, men det har varit en arbetsfördelning som fyllt en uppgift. Kvinnans roll i detta sammanhang förtjänar att gå till historien. Det har varit en heroisk gärning. Hon har genom sitt arbete möjliggjort en koncentrerad insats av mannen inom det organisatoriska livet.

Det var nu som de socialistiska kvinnorna – äntligen – efter lång tids vända, tvingades ta strid mot den reella könsmaktens ordning, mot fackföreningsmännens särartsfeminism. Nya vindar hade redan börjat blåsa; särbeskattning var genomförd 1971, Grupp 8 (1971–96) hade bildats, kollektiv barnomsorg utlovades och jämställdhet blev det nya ledordet i politiken.

Under en kort tid i historien har vi kunnat ana svenska borgarkvinnors ställning återgivna i litteraturens spegel, innan samhället förändrades mot demokrati och industrialism. Berättelserna uppvisar en i praktiken relativt jämbördig ställning mellan makar med företagande som utkomst. Med ändrade näringslivsförhållanden blev särartsfeminismen den tes som inte bara fackföreningar utan agitatorer som Ellen Key med flera förespråkade från 1800-talets slut till 1900-talets mitt.

Dess anti-tes, likhetsfeminismen, utformades idémässigt i Sverige av socialister som Stéenhoff, Kollontaj och Myrdal och fick ett genombrott under andra hälften av 1900-talet. Att pendeln svängde från den ena tolkningen av kvinnors roll till den andra, måste förstås i ljuset av den polarisering som socialismen underbyggde, baserad på Engels båda problemformuleringar. Denna feminismdiktomi, särart kontra likhet, kom med tiden att uppfattas som utagerad av yngre generationer.

Varför har kvinnor känt sig mer undertryckta ekonomiskt och yrkesmässigt under den moderna demokratin än tidigare? Frågan måste belysas ytterligare. De fick rösträtt på alla politiska nivåer men den feministiska rörelsen tyder på att de inte var nöjda med sin lott.

Anita Du Rietz är fil dr och verksam vid Centrum för näringslivshistoria. Hennes senaste bok är *Svenskornas företagsamma historia* (2009).

Den som vill ha ytterligare fördjupning kan ta del av den seminarierie där bland andra Anita Du Rietz medverkade och där framtidens feminism diskuterades. Programmet går att se på Axess Play: www.axess.se

Den konservativa ideologen Grover Norquist dompterar det republikanska partiet och bidrar till blockeringen i kongressen. I över trettio år har han bekämpat skatter och den stora staten.

Av Mats Wiklund

»Allt börjar med ekonomisk frihet«

Det var ett par år sedan sist. Men allt verkar vara sig likt: samma lokal, samma ritual och samma förtätade stämning. Detta är den konservativa rörelsens nervcentrum i USA. Välkommen till Americans For Tax Reform! Välkommen till Grover Norquists värld!

Denna decemberförmiddag håller han, som alltid varje onsdag, styrkorna i strama tyglar. Genom sin centralt placerade position högst upp på ett långbord som sträcker sig 25 meter och kring vilket ett 50-tal personer trängs har han också full kontroll över händelseutvecklingen. Med några kort-hugna fraser, ett affärsmässigt, närmast bryskt uppträdande och en framtoning som skärper intrycket av en man som har en mission att fylla driver Norquist processen obevekligt framåt.

Det finns två sätt att beskriva vad som tilldrar sig i den luftkonditionerade sviten i ett anonymt kvarter i centrala Washington.

Ett är att amerikanska konservativa politiker och aktivister möts, utbyter erfarenheter och rapporterar om bakslag, framgångar och planer. Det är ett brett spektrum, ett stort tält konstaterar Norquist förnöjt, av åsikter och värderingar: vapenanhängare, hemskolningsförespråkare, kongressledamöter, studentpolitiker, näringslivsrepresentanter, ekonomer, militärer och en mängd andra djupt engagerade individer förenas i sitt motstånd mot statens makt och inflytande. "Leave us alone", lämna oss i fred, lyder förkunnelsen.

De senaste tre åren har därför särskilt satt sinne i brand. Barack Obamas utvidgning av den federala maktens befogenheter och inflytande – genom hundratals miljarder i statliga stimulansåtgärder och införandet av en sjukförsäkringsreform – ligger helt i linje med Franklin Roosevelts *New Deal*, det vill säga staten står som garant för stabilitet och välstånd. Politiken innebär ett brott mot 30 år av marknadsliberalism. Den revolution som inleddes av Ronald Reagan har inte bara kommit av sig utan ifrågasätts och bekämpas av Vita huset.

Sammandragningen på Americans for Tax Reform kan därför också beskrivas på ett andra sätt: en regelrätt motståndsrörelse. Det finns en fiende

som måste bekämpas därför att USA:s frihet står under hot. Inte överraskande beskrev Norquist senaste gången jag träffade honom (se Axess 9/09) Tea Party-rörelsen som en naturlig del av amerikansk konservatism. Beröringspunkten i avskyn mot Washingtons statskramande politiker och byråkrater är given men också kompromisslösheten, övertygelsen om den egna sakens rättfärdighet och motståndarnas ondsinhet.

Men Harvardutbildade Grover Norquist är en sofistikerad maktspelare som känner det politiska systemet utan och innan. Han har varit en del av det etablissemang som han så hårdfört bekämpar i över trettio år. Något annat vore heller knappast möjligt. Systemet kan bara angripas inifrån genom en långsiktig strategi, nätverksbyggande och lobbyism. Med obändig energi har Norquist fått med sig allt fler amerikanska konservativa på sin dagordning. Att det republikanska partiet idag nästan saknar moderata och pragmatiska företrädare i kongressen kan till betydande del tillskrivas honom. Utrymmet för uppgörelser över partigränserna har heller aldrig varit så begränsat som nu.

I centrum för Americans for Tax Reform står skattepolitiken. Ju lägre skatter, desto mindre stat och desto friare medborgare är analysen. Det är något som många amerikaner är beredda att skriva under på. Republikanska ledamöter i representanthuset, där partiet är i majoritet, har gjort det bokstavligen. I stort sett samtliga av dem har lovat att inte under några omständigheter höja skatterna. Ett löfte som de avgett till Grover Norquist för att uppnå trovärdighet som renlära konservativa. "The pledge", löftet, betraktas av Norquist som skrivet i sten – det är inte förhandlingsbart. Den kompromisslösa hållningen har också kännetecknat republikanernas inställning till USA:s ekonomiska kris de senaste åren: gärna nedskärningar (om än inte av försvaret) men aldrig en skattehöjning. Ekonomin kan bara stimuleras av skattesänkningar. Vid flera tillfällen har statsförvaltningen varit ytterst nära att paralyseras när partiet vägrat att låta USA höja sitt skuldtak för att klara den federala maktens löpande utgifter.

”

Jag ägnade den första hälften av mitt liv åt att se till att vi inte skulle bli som Östtyskland. Den andra hälften handlar om att vi inte ska bli som Frankrike eller Grekland. Eller Sverige.

”

Med obändig energi har Norquist fått med sig allt fler amerikanska konservativa på sin dagordning. Att det republikanska partiet idag nästan saknar moderata och pragmatiska företrädare i kongressen kan till betydande del tillskrivas honom. Utrymmet för uppgörelser över partigränserna har heller aldrig varit så begränsat som nu.

Konfrontationen mellan republikanerna och Barack Obama har också ökat uppmärksamheten på Grover Norquist. Nationella medier beskriver honom som den som i praktiken utformar republikanernas ekonomiska politik, en manipulatör och domptör som kan avgöra en politikers karriär och bidra till att blockera den politiska processen. Det framstår som demokratiskt tvivelaktigt.

Norquist backar dock inte en millimeter. Lika lite som han anser att växande inkomstklyftor utgör ett samhällsproblem, lika lite är han beredd att problematisera sitt eget inflytande. I slutändan är det nämligen alltid väljarna som bestämmer. Min uppgift, säger han, är att upplysa och informera dem.

Jag sitter mitt emot honom i hans kontor. Blicken är smal och vaksam. Kostymen sitter som svetsad. Den genomförkylda Grover Norquist ställer snabba kontrollfrågor om Sverige som han besökte i början av 1990-talet (Ja, han är svenskättling.) Jag förklarar att det har hänt en hel del sedan dess och nämner krispolitiken, alliansens maktövertagande, Socialdemokraternas förlorade inflytande och de stabila statsfinanserna. På frågan hur det kan komma sig att den svenska ekonomin är i så pass gott skick svarar jag att både Socialdemokraterna och de borgerliga faktiskt är överens om vad som måste göras och att de lärde sig av den ekonomiska krisen för tjugo år sedan. Han ger mig en lång, misstrogen blick.

Grover Norquist (GN): Jag växte upp i Bostonområdet och när jag var ung under Vietnamkriget, såg runt 1968-69, blev jag politiskt medveten. 1968 arbetade jag för Nixons kampanj och i början av 1970-talet engagerade jag mig i olika valkampanjer för kongressen. Jag läste mycket, bland annat Herbert Philbricks *I Led Three Lives* (om en FBI-agent som infiltrerar det amerikanska kommunistpartiet) och Whittaker Chambers bok *Witness* (om Alger Hiss som dömdes för att ha spionerat för Sovjetunionen mot USA). Och så läste jag de flesta av FBI-chefen J Edgar Hoovers böcker. Jag var antikommunist, rörde mig sedan i konservativ riktning och blev sedan alltmer marknadsekonomiskt inriktad.

Och på den vägen var det inte långt till Washington där, i slutet av 1970-talet, demokraterna och den liberala dominansen började försvagas. Norquist drog sitt strå till stacken och inledde kampen för lägre skatter.

Mats Wiklund (MW): Du framstår inte som någon socialkonservativ, snarare som libertarian.

GN: Jag började i den anti-kommunistiska rörelsen. Min utgångspunkt är att ingenting är viktigare än individens frihet och att allt börjar med ekonomisk frihet. Kan man inte äga land och egendom kan man inte bygga en kyrka. Kan man inte äga, anställa, köpa och sälja kan man inte ge ut en tidning. Alla övriga medborgerliga friheter, som religions- och yttrandefrihet, utgår från att man förfogar över sin egen kropp och egendom.

MW: Var det här något som utkristalliserades för dig under det tidiga 1970-talet?

GN: Ja. Jag kände att mycket stod på spel. Då fanns Sovjetunionen ... (han tystnar några sekunder) Jag ägnade den första hälften av mitt liv åt att se till att vi inte skulle bli som Östtyskland. Den andra hälften handlar om att vi inte ska bli som Frankrike eller Grekland. Eller Sverige. (Norquist skrattar tyst och intensivt) Det är väl okej att det inrättas små välfärdsstater, folk kan ju emigrera. Men det fungerar inte i USA. Meningen med USA är att vara en frihetens fristad. Om vi inte är fria är vi heller inte USA. Vi är inte briter, vi är inte vita, vi är inte protestanter – vad vi är och vad vi vill vara är fria.

MW: Den vänsterliberale journalisten George Packer skriver i *Foreign Affairs* att 1978 är ett märkesår. Det var då USA började röra sig mot höger och bli mer ojämlikt. Du skulle inte hålla med honom om någonting i hans analys. Men vad säger du om själva tesen?

GN: Det är en intressant tanke. Ja, det var då som vi började gå i rätt riktning. Då började vi besegra Sovjetunionen och den amerikanska välfärdsstaten började klappa ihop och visade sig vara en destruktiv kraft.

MW: Har det någonsin funnits en gyllne era i USA?

GN: Du menar om det fanns ett tillfälle då det kunde ha blivit annorlunda? En vändpunkt? Vi borde ha hållit oss utanför första världskriget. Då hade vi inte förstärkt järnvägsnätet, utökat statens makt och höjt inkomstskatterna så kraftigt. Skulle USA ha ställt sig utanför kriget är det långtifrån säkert att Sovjetunionen hade bildats. Men det gäller inte bara oss, alla, tyskar, fransmän, briter, borde ha avstått. De blev alla lurade. Å andra sidan befann vi oss så långt ifrån händelsernas centrum att vi borde ha haft förstånd att räkna ut vilket misstag det var. Vid den tiden fanns en mottaglighet för statlig dirigering och statligt inflytande i USA som påverkade det politiska tänkandet. Vi hade gott om kommunister och socialister. Teddy Roosevelt var en förfärlig förespråkare av den starka staten. Han blev president! Men mycket i hans politik var oamerikanskt.

MW: Jag antar att du tycker att allt gick riktigt fel i och med Franklin D Roosevelts politik under depressionen och hans expansion av statens inflytande. Att det var ett fundamentalt misstag?

GN: Javisst. Men problemet var egentligen Herbert Hoovers politik som förde oss från en recession in i en depression. Roosevelt bara fortsatte i samma spår.

MW: Men följden blev en stor stat.

GN: En allt större stat som var lätt att upprätthålla och motivera under andra världskriget. Sedan satt vi där med en gigantisk värnpliktsarmé i 25 år – efter kriget. Vad i helvete höll de på med!

MW: Var du mot Vietnamkriget?

GN: Nej, jag var för det. Jag var mot kommunismen. Men jag var mot värnplikten ("the draft").

MW: När jag senast pratade med dig hävdade du att amerikaner står mer till höger än till vänster.

FOTO: ROLL CALL/GETTY IMAGES

GN: De är intuitivt för en fri marknad.

MW: Så det är där amerikaner befinner sig? När man talar om höger och om konservatism i USA handlar det om att vara för marknadsekonomin?

GN: Ja.

MW: Och det är den motreaktionen som vi nu alltså har sett under de senaste två-tre åren, till exempel från Tea Party-rörelsen?

GN: Tea Party-rörelsen är en reaktion mot massiva statliga utgiftsökningar under Obama och demokraterna. Och för dem har republikanerna inget som helst ansvar.

MW: Statsvetaren Arthur Schlesinger lanserade en teori om att amerikansk politik i ideologisk mening är cyklisk, att den pendlar regelbundet mellan vänster och höger. Vad tror du? Rör sig politiken fortfarande åt höger, eller kan man skönja en tillbakagång?

GN: Jag tror inte att politik är statisk och jag tror att vi kommer att se en fortsatt rörelse högerut. Det finns flera orsaker. Republikanerna står nu till höger om mittfältet, vilket de inte gjorde på 1970- och 80-talen. Varje republikan i representanthuset beskriver sig som en "Reagan-republikan". När Reagan valdes (1980) var de ungefär hälften. Idag är i stort sett samtliga republikaner i kongressen beredda att genomföra en dramatisk minskning av statens utgifter.

MW: Frågan är då om amerikanska väljare är med på noterna. Det borde de ju vara om USA fortsätter att gå högerut.

GN: I senaten står 23 demokrater inför omval 2012, men bara 10 republikaner. 2014 är det 20 demokrater och 13 republikaner. Så inom loppet av knappt tre år handlar det om 44 demokrater, tjugo fler än republikanerna. Åtminstone 20 demokrater kan förlora.

MW: Vad jag undrar är om människor verkligen är redo att accep-

tera drakoniska nedskärningar.

GN: Man behöver inte skära, man kan reformera systemet. Till exempel hävdar republikanerna att deras förslag om att minska inbetalningarna till pensionssystemet kan pareras genom att federala anställda inte får någon löneökning under tre år. Statligt anställda tjänar, inklusive olika förmåner, dubbelt så mycket som anställda i den privata sektorn. Man kan också tjäna pengar genom att minska statens storlek. Inom loppet av dryga tio år kommer posten att ha gjort sig av med 500 000 tusen anställda – en halv miljon! Och det finns flera liknande möjligheter.

MW: Vilken betydelse hade Tea Party-rörelsen för republikanernas framgångar i kongressvalet 2010?

GN: De fick partiet att förstå behovet av att minska statens utgifter. George W Bush trodde att han hade gjort alla nöjda och glada. "Jag höjer inte era skatter. Jag tar inte era vapen ifrån er. Ni får behålla er religiösa frihet. Och så kommer jag att spendera för mycket." Ingen gjorde uppror mot "spendera för mycket"! Så han trodde att läget var under kontroll. Men en hel del konservativa drog sig sakta men säkert undan. Sanningen är att det finns en stor väljargrupp som inte gillar "spendera för mycket".

MW: Pew Research Center belägger ett samband mellan ett minskat stöd för republikanska kongressledamöter och deras uppbackning av Tea Party-rörelsen. Vad tror du att det kan bero på?

GN: Att väljarna inte längre är lika rädda för Barack Obama. De kanske inte gillar honom, men de är inte rädda. I två års tid när Obama var president och demokraterna hade majoriteten i senaten och representanthuset var det fullt möjligt att vakna upp till nyheten att oljeindustrin förstärkts. Det skulle inte ha överraskat en. De kunde ha gjort det – de hade makten. Människor var livrädda. Nu har republikanerna majoriteten i representanthuset. Demokraterna kan inte göra vad de vill och människor är inte rädda längre.

MW: Å andra sidan behöver väl republikanerna Tea Party-aktivisternas engagemang. De har varit partiets motor.

GN: När vi väl närmar oss valet och säger: välj! Vill ni att demokraterna ska komma tillbaka, eller vill ni hålla dem ännu längre ifrån makten? Då kommer Tea Party-rörelsen att visa sig igen och rösta. Det blir så.

MW: Tror du att det finns förutsättningar för en politisk maktförskjutning så att republikanerna kan bli dominerande under en längre tid än bara några år? Jag kommer ihåg att man hoppades på det under 1980-talet, men så dök Bill Clinton upp.

GN: Möjligheterna gavs. Till exempel under Richard Nixon, men Watergate kom emellan. Om den äldre Bush hade styrt landet som Ronald Reagan hade vi kunnat få uppleva en konservativ era. Om den yngre Bush hade utnyttjat sina åtta år väl hade det kunnat ske. Den goda nyheten är att USA är berett att röra sig i vår riktning. Men för det krävs ett fungerande ledarskap. Vi backas inte upp av fackföreningar och ett politiskt maskineri i storstäderna. Vi måste förlita oss på ett individuellt ledarskap.

MW: De politiska partiernas inflytande i USA har generellt försvagats. Och det är en process som pågått i många år.

GN: Republikanerna har faktiskt vuxit sig starkare på senare tid. Demokraterna är svaga och helt beroende av sina särintressen. De består i praktiken av AFL-CIO (motsvarigheten till LO) och det demokratiska maskineriet i Chicago. Tar man ifrån fackföreningarnas deras ekonomiska resurser gör man det också för demokraterna.

MW: Hur går presidentvalet?

GN: Det kan gå hur som helst. Republikanerna har ingen självklar kandidat. Om inte Rick Perry hade klantat sig skulle han haft goda chanser: en framgångsrik guvernör från Texas. Och Mitt Romney har inte heller övertygat om att han gjorde bra ifrån sig som guvernör i Massachusetts. Men jag har inga favoriter. Så länge de lovar att inte höja skatterna är jag nöjd.

MW: Har Barack Obama utträttat någonting gott?

GN: (tyst i 13 sekunder) Han förlängde Bushs skattesänkningar med två år. (tyst ett tag till) Nej, jag kan inte komma på något mer. ✱

Mellan civilisation och natur

Tennessee Williams pjäser har filmatiserats med stor framgång men spelas sällan på svenska scener. Det finns dock goda skäl att aktualisera honom.

Av Martin Lagerholm

Under ett par decennier kring mitten av förra seklet var den amerikanska teaterscenen osedvanligt vital. Dramatiker som Eugene O'Neill, Arthur Miller och Tennessee Williams skapade en intensiv och på en gång naturalistiskt osminkad och mörkt lyrisk teaterkonst som blottlade den moderna människans splittring i en orolig värld. Men medan O'Neill huvudsakligen kan beskrivas som en tragediförfattare och Miller som en socialt inställd samhällsgranskare, är Williams snarare en mystiker och poet med sinne för livets drama ur ett mer allmängiltigt och existentiellt perspektiv.

Det lyriska draget till trots är tilltalet hos honom alltid direkt, fräckt och obönhörligt – "Fimpa finliret! Det här är på liv och död!", hör vi honom utbrista – dock alltid med en grundton som genomgående andas kärlek till den vilsna människan som han skänker något slags hopp också efter att alla illusioner är förlorade. Eller som en av hans många färgstarka kvinnogestalter, Margaret, "Maggie the Cat", uttrycker det i succépjäsen *Katt på hett plåttak* (1955): "Livet måste få lov att fortsätta även efter att drömmen om livet är borta." Hennes desillusionerade, försupne och tillfälligt benskadade make Bricks reaktion på denna intuitiva förståelse för den bräckliga människoandens skapnad – "Maggie, vill du att jag ska slå dig med den här kryckan? Vet du inte att jag skulle kunna döda dig med den här kryckan?" – är ett utmärkt exempel på Williams svarta och dramatiskt dynamiska ironi. Men framförallt betecknar det ett drag som både O'Neill och Miller i hög grad saknade: den oborstade men förlösande och i grunden älskvärda humorn. Symbiosen mellan komik och tragik utgör dramatikers själva fundament.

Den välkände amerikanske litteraturvetaren och kritikern Harold Bloom har inte utan grund utsett *Glasménageriet* (1944), *Linje Lusta* (1947) och *Plötsligt i somras* (1958) till Williams bästa pjäser. Men även om han har rätt i sak när han talar om Williams konstnärliga nedgång från och med mitten av 50-talet – han torde avse tiden från och med den besynnerliga pjäsen och det intressanta misslyckandet *Camino Real* (1953) – tar han inte hänsyn

till att det i Williams senare skapelser finns en sorts skönhet och sanning som inte ryms i det formmässigt fulländade.

"Home is where you hang your childhood", uttryckte Williams det vid något tillfälle. Och gång efter annan återvänder han i sina pjäser till sin barndoms platser. År 1911 föddes han i Columbus, Mississippi, som Thomas Lanier Williams. De första åren flyttade familjen runt mellan olika orter i Södern, men bosatte sig småningom permanent i St. Louis. Mot moderns känsliga och kärleksfulla gestalt stod den lynnige alkoholisten, spelaren och kvinnokarlen till far. Mellan 1929 och 1938 studerade Thomas Williams – som hädanefter skulle kalla sig Tennessee – på olika universitet i St. Louis och Chicago, och debuterade under den här tiden också som dramatiker. Efter ytterligare ett par år beslutade föräldrarna Williams att låta lobotomera Tennessees storsyster Rose efter flera års misslyckade försök att komma till rätta med hennes psykiska ohälsa. Denna händelse avspeglar sig i flera pjäser, särskilt i det starkt självbiografiska genombrottsdramat *Glasménageriet*, där den sköra unga kvinnan Laura är ett lika otvetydigt porträtt av systemen Rose som hennes bror, poeten Tom, är Williams alter ego.

Även om familjen alltså tidigt lämnade det älskade Södern i Mississippi, Tennessee och Louisiana, återkommer Williams ständigt dit, i såväl pjäserna som i sitt eget liv (som vuxen levde han framförallt i New Orleans och Key West). De här trakterna var hans *creative homeland*. Förutom William Faulkner finns det kanske ingen författare som förknippas så starkt med den amerikanska Södern som Tennessee Williams. Den febriga atmosfär av känslomässig intensitet och dramatiska resurser som de här miljöerna framkallade hos honom hade inga motsvarigheter någon annanstans. Så utspelar sig både *Linje Lusta* och *Plötsligt i somras* i New Orleans, liksom de flesta andra pjäser utvecklar sig mot fonden av och i ett slags svärmisk paritet med "en liten stad i djupa Södern" (*Orpheus Descending*; 1957), "en plantage i Mississippi-deltat" (*Katt på hett plåttak*), "någonstans

Martin Lagerholm är fri skribent och litteraturkritiker i Svenska Dagbladet.

Med säker blick för mänsklig svaghet.

mellan New Orleans och Mobile" (*Den tatuerade rosen*; 1950) och så vidare. För en dramatiker som Williams, som lika mycket skrev om minnena av det förflutna som om det närvarande, utgjorde *the South* i all sin temperamentsfulla fördömelse en värld av tillspet-sad romantik och rikt fasette-rad nostalgi. Så kan man tyda de här geografiska trak-terna som ett Wil-liamskt ledmotiv i sig, med bäring på hans skrivande än-da till det sista dra-matiska stycket *A House Not Ment to Stand* från 1981, två år innan han svårt alkoholiserad dog på ett hotell i New York.

100-årsminnet av Tennessee Wil-liams födelse förra året uppmärksam-mades med sär-skild intensitet på de orter i USA som präglat hans liv och dramatik. Ett tio-tal av hans över fyr-tio fullängdspjäser får ännu antas tillhöra de mo-derna klassikerna på världens teaterscener. I Sverige har han dock sällan spelats. Ändå lö-per en tydlig teaterhistorisk och litterär tråd från Strind-berg (tillsammans med Anton Tjechov och Hart Crane en av Williams få namngivna influ-enser) till 1900-talets ame-rikanska dramatiker. Där-till försökte Williams uppre-pade gånger få Ingmar Berg-man att filmatisera någon av hans pjäser. Av detta blev nu ingenting, men däremot sat-te den berömde svensken upp en naturalistisk föreställning av *Linje Lusta* på Göteborgs stadsteater (1949; här under namnet "Spårvagn till Lustgården") och en starkt stiliserad version av *Katt på hett plåttak* på Malmö stadsteater (1956). Men på senare årtionden har det varit glest mellan institutionsteatrarnas uppsättningar av Williams dramatik.

L yckligtvis finns pjäserna tillgängliga i andra former: som läs-dramer (Williams var en utpräglad litterär och stilistiskt dri-ven dramatiker, dessutom en habil prosaförfattare) och i de många filmatiseringarna. De allra bästa filmerna – huvudsakligen in-spelade på 1950- och 60-talen, inte sällan med delar av den ursprung-liga teaterversionens ensemble och produktionsteam – hör onekli-gen till filmhistoriens verkliga pärlor. Såväl Elia Kazans feberaktiga och laddade version av *Linje Lusta*, med ett formidabelt ensemble-spel mellan en elektrifierad Vivien Leigh och hennes djuriska ne-mesis Marlon Brando, och Richard Brooks *Katt på hett plåttak* (Paul

Newman och Elizabeth Taylor) som Joseph L. Mankiewicz *Plötsligt i somras* (Montgomery Clift, Katherine Hepburn och Elizabeth Tay-lor) och John Hustons filmatisering av det exotiska passionsdramat *Leguanens natt* (Richard Burton, Ava Gardner och Deborah Kerr) är

konstnärliga mästerverk i egen rätt.

De här filmerna utgör dessutom ett slags besjä-lade manifestationer av Williams centrala idéer om dramatikers väsen, som han ger uttryck för i bland annat förordet till pjäsen *Den tatuerade ro-sen*. Här talar han om be-greppet "arrest of time", som utgör den för honom nödvändiga lindringen eller romantiskt präglade trösten i ett slutet konst-verk; alltså ett slags "in-fångande av tiden". Det ger dramat den förtät-ning och det djup som enligt Williams är det enda försvarsmedlet mot tidens obönhörliga gång som "berö-var våra faktiska liv så mycket värdighet och mening".

I en artikel i den hu-manistiska tidskriften *Tvärnsnitt* (1/2011) pre-senterar idéhistori-ern Torbjörn Gustafs-son Chorell en översikt över självbevarelsedrif-tens idéhistoria. Sedan 1500-talet har grund-tanken varit att män-niskan lever i en "om-givning som inte är helt avpassad för hennes be-hov", skriver han. Men vare sig vi med Thomas Hobbes hänvisar till ett farligt, djuriskt och en-samt naturtillstånd, till den darwinistiska läran om kampen för tillvaron eller Schopenhauers mer

eller mindre blinda vilja till liv, står det under alla omständigheter klart att den dualism mellan Kulturen och Naturen, mellan civili-sationen och det vilda, som blivit en dominerande idé i den väster-ländska tanketraditionen, är allt annat än absolut och given. Emel-lanåt – det må gälla i våra privatliv eller i större sammanhang – kan vi uppfatta glipan i tillvarons säkerhetssystem och i de samhälleliga in-stitutionernas i själva verket tunna fernissa av garanterad trygghet.

Förhållandet mellan människan och naturen – eller hellre: män-niskans behov av att skydda sig mot naturens otämjda krafter, inklu-sive dem som härrör från hennes eget inre – har i all sin allmängiltig-het också bäring på de konstnärliga uttrycken genom historien, och torde tillsammans med motsatspar som individ-kollektiv och ideal-verklighet höra till de verkligt stora ledmotiven i litteraturen. Men hos få andra moderna författarskap turneras detta stoff med sådan

Paul Newman och Elizabeth Taylor i *Katt på hett plåttak* (1958).

Marlon Brando och Vivien Leigh i *Linje Lusta* (1951).

uthållighet och passion och med en sådan komplex och associativ tematik som i Tennessee Williams dramatik.

Williams känsla för komik och bitterljuva kvickheter, hans vemdiga och förlåtande attityd till sina desorienterade gestalter är mot bakgrund av den hotfulla energi som alltid ruvar inom och utom de i grunden värnlösa människorna helt nödvändiga. Denna sympati utgör det huvudsakliga motståndet mot de skrämmande krafter som tornar upp sig runt pjäsfigurernas krackelerande skyddsmurar. I pjäs efter pjäs utforskar Williams den tunna demarkationslinjen mellan mänsklig kultur och vild natur, där dramagestalterna desperat och med skiftande resultat försöker rädda sig tillbaka till den för-ra. Frälsning eller galenskap, lyder huvudalternativen.

Visserligen finns det flera tabuiserade ämnen som kan gälla som huvudmotiv i Williams författarskap – homosexualiteten, alkoholismen, våldet, sinnessjukdomen – men medan det har skrivits och forskats flitigt om dessa teman i den amerikanska litteratur- och teatervetenskapen, har man i alltför liten grad uppmärksammat de darwinistiska kraftfält som går att identifiera tvärs genom hela hans dramatiska produktion. Inte så att Tennessee Williams själv skulle vara darwinist eller hans pjäser ett slags dramatiserade evolutionsteorier. Snarare tvärtom: hoppet står hos honom alltid till naturens motkrafter i människan, och såvitt bekant hänvisade han aldrig explicit till Darwin, liksom han mot all förmodan inte heller tycks ha varit alltför inläst på Freud, i alla fall inte i den grad som den akademiska tolkningen av hans verk förleder oss att tro. Däremot utspelar sig hans pjäser oftast mot fonden av ett hotfullt yttre som gör det möjligt att läsa dramerna i en darwinistisk kontext. När Gustafsson Chorell i ovan nämnda artikel citerar ur fysiologen Charles Scott Sherringtons *Man on His Nature* (1942) – om naturtillståndets omänskliga ödslighet – avslutar han resonemanget med att konstatera att den typen av tillvaro inte längre är "en del av nu levande människors minnen och erfarenheter". Och ändå är det just genom små sprickor i denna till synes ogenomträngliga mur mellan naturtillståndet och modernitetens civiliserade rättssamhälle som Williams låter oss få en glimt av brutaliteten i naturens likgiltiga krafter, men också av lockelsen i de på en gång idylliska och demoniska aktiviteterna hos de naturliga elementen.

Även om dessa motivkretsar är särskilt framträdande i *Linje Lusta* och i Williams utan tvekan märkligaste pjäs *Plötsligt i somras*, löper de i större eller mindre utsträckning som en röd tråd genom hela hans dramatiska produktion. Redan det faktum att ett flertal pjäser har djur i sina titlar (*The Eccentricities of a Nightingale*, *Katt på hett plåttak*, *Ungdoms ljuva fågel*, *Leguanens natt*), liksom det ymniga bruket av analogier mellan yttre naturfenomen och inre känslotillstånd, pekar på djurmotivet som en mer eller mindre medveten dramaturgisk strategi. Oftast är det de manliga figurerna som får symbolisera det vilda, den djuriska nattsidan, medan kvinnorna står för de stora mänskliga insikterna i livet, även om det inte alltid blir lika tydligt som i den sistnämnda av nyss uppräknade dramer, där den helgonlika Hannah på den fördärvade och avsatte prästen Shannons kommentar att fåglar inte väljer ett fallfärdigt träd att bygga bo i lugnt och sakligt svarar: "Jag är ingen fågel, Mr Shannon."

Den tidiga pjäsen *Glasmeneriet* (se där en hel djurpark!), ett av Williams många så kallade *Memory Plays*, där stora delar av stycket bryter det gestaltade nuet med pjäsfigurernas atmosfäriska minnesbilder av en svunnen tid, har flera hänvisningar till naturen som ett skrämmande hot mot den mänskliga kulturens bräckliga ordning. "Mannen är instinktivt en älskare, jägare och krigare", utbrister den vuxne sonen Tom i en scen, varpå hans mor, en neurotisk men ännu parant *Southern Belle* svarar: "Endast djuren måste tillfredsställa sina instinkter! Nog måste du väl ha högre mål i livet än de! Än apor – grisar." Något senare, lagom till pjäsens peripeti, bryter en storm ut, och Williams – alltid omsorgsfull och uttömmande vad gäller scenhänvisningar och stämningsskapande illustrationer – beskriver den plötsliga atmosfären: "De vita gardinerna fladdrar

in i rummet vid fönstren och det hörs ett sorgset mummel från den djupa blåa skymningen."

Detta sistnämnda grepp, att liksom opå kallat låta yttre naturfenomen inte bara korrespondera med figurernas inre känslotillstånd, utan faktiskt konkretiseras i scenrummet och framträda som olycksbådande påminnelser om den instinktiva, nakna och grymma naturens parallella verklighet, återkommer ständigt i Williams pjäser. På liknande sätt låter han i *Linje Lusta* till synes helt omotiverat en katt fräsa till vid två tillfällen ute i gränden i New Orleans ruffiga French Quarter, varpå den koketta men mentalt fragila Blanche "kippar efter andan i en uppskrämd rörelse". När det febriga och i förstone blott latent sexuella dramat senare förtätas ytterligare ersätter Williams ljuden av katten med "omänskliga röster likt vrål i djungeln", och Blanche känner sig nu som "fångad i en fälla", vilket hon noga taget också är. På motsvarande sätt är de inledande scenhänvisningarna till den fasta scenbilden i *Leguanens natt* fyllda med referenser till den vilda naturen. Här beskriver Williams målade den grönskande mexikanska bergssluttningen och dess "bladverk från den inkräktande djungeln", vilket senare korresponderar med den fallne hjälten Shannons beskrivning av såväl den omgivande naturens sönderfall som hans egen urartade karaktär: "Varma klimat utmärks av en snabb förruttnelseprocess." Så vecklar en plägsam självhistoria ut sig mot fonden av "det tropiska landets fasor".

Men ingen annanstans i Williams samlade dramatiska verk är de darwinistiska, liksom de freudianska, figurerna tydligare och mer sammansatta än i *Plötsligt i somras*. I centrum för såväl läsarens som de andra rollfigurernas intresse finner vi den unga Catharine, för ögonblicket inlagd på mentalsjukhus efter att ha berättat en ohygglig historia om sin kusin Sebastians död som hon blev vittne till. Hennes moster Violet, den döde unge mannens mor, bönfäller psykiatrikern Dr. Cukrowicz att lobotomera Catharine, att "skära bort" de hemskheter om hennes sons död (med inslag av homosexualitet och blodtörst) som Catharine envist hävdar är sanna. Pjäsen, som utvecklar sig till en närmast allegorisk kamp mellan gott och ont, till en intellektuell holmgång mellan de två kvinnorna och deras respektive tolkning av Sebastians liv, utgör i sig en spännande diskussion om normalt och onormalt beteende, om förnuft och galenskap, med den deltagande psykiatrikern som huvuddomare. Dramats lika kusliga som trollbindande atmosfär är liksom försänkt i ett darwinistiskt universum som omsluter relationerna mellan allt levande – djur, växter och människor – och vars demoni kulminerar i mänsklig kannibalism. Här associeras friskt till Darwins evolutionära observationer på Galapagosöarna och naturens universella grymhet, som Sebastian tidigare projicerat till ett slags fascinerad fascination för och en förklarad bild av den "bestialiske guden".

Hela dramat utspelar sig hemma hos Violet i New Orleans flotta Garden District, i den väldiga trädgård, eller snarare tropiska djungel, som beskrivs som den döde Sebastians livsverk. I Williams inledande scenhänvisningar beskriver han spelplatsen som en hett ångande urskog från förhistorisk tid, med ormbunkar, köttätande växter, märkliga fåglar och kräldjur.

Symboliken i miljön är närmast parodiskt uppenbar och Williams själv tänker sig scenbilden som "lika orealistisk som dekoren till en dramatisk balett". Men de övertydliga sinnebilderna i pjäsens dialoger gör aldrig intrång på den realistiska intrigen, utan drabbar läsaren just i sin obetvingliga direktet och estetiska verkningskraft. Williams använder sig här som alltid av ett flitigt bruk av visionära metaforer, men inte i första hand för att skapa skönhet, utan för att språkligt illustrera kraften i det nakna och råa livet. Så sammanfattar moster Violets drömska replik, när hon nostalgiskt blickar tillbaka på sin symbiotiska eller rentav incestuösa samvaro med sin son, inte bara Williams övergripande ledmotiv i sitt samlade författarskap, utan också dramatikers eget stormiga och känslomässigt rika liv: "Vi levde fortfarande i en värld av ljus och skugga... Men skuggorna var nästan lika lyskraftiga som ljuset." ♦

I en klass för sig

63 Erik W Larsson porträtterar Christopher Hitchens

Mer författare än feminist

65 Mark Brolin framhåller Elin Wägners storhet som författare

Den lekfulla översättaren

58 Calle Pauli samtalar med Erik Andersson om att översätta Joyce

Nyskapande tysk fars

67 Roland Lysell uppmärksammar tendenser i tysk teater

Krönika

68 Tanja Bergkvist om att det kan vara smart att vara dum

Notiser

69 Flygplansmat, Slussen och Gustaf Adolf Lysholm

KONSTHISTORIA

Modernismens

Den franske akademiledamoten och konsthistorikern Jean Clair diskuterar i en rad böcker modernismens nära relation till 1900-talets framväxande totalitära rörelser. **Tancredi Valeri** berättar om ett avantgarde på reträtt.

"LYCKLIG ÄR DEN som kan övertyga sig själv att kulturen skulle kunna vaccinera ett samhälle mot våldet. Sedan 1900-talets början har modernitetens konstnärer, författare och teoretiker bevisat motsatsen. Deras förkärlek för brottet, för den sataniska outsidern, för förstörelsen av civilisationen är ökänd. Från Paris till Sankt Petersburg flöt sekelskiftets intellektuella med terorn. De första expressionisterna åkallade kriget med sina besvärjelser, liksom futuristerna."

Dessa ord av poeten och essäisten Hans Magnus Enzensberger är kanske överraskande för vissa. Man har vant sig vid framställningen av det så kallade "modernistiska genombrottet" som en heroisk berättelse om upplysning, humanism och framsteg – om konstverkets progressivt vunna autonomi som ett förbejdnings av socialt fram-

steg och människans frigörelse. Det konstnärliga avantgardet gör anspråk på legitimitet hos ett politiskt avantgarde, som det ska vara föregångare åt, och till och med visa vägen för. De vetenskapliga, ekonomiska och politiska teorier som avantgarderna åberopade har fallerat en efter en, och med dem tron på politiska utopier. Men modernismen som symbol för modernitetens utopiska löfte har blivit en oantastlig dogm. Undertrycktes inte modernismen av nazismen och andra totalitära system? Efter andra världskriget tystnar all kritik mot modernismen och ersätts av en manikeisk historieskrivning och institutionaliseringen av avantgarderna – ett arv konstvärlden lever med än idag.

Under de senaste decennierna har denna historieskrivning dock kommit att framstå för allt fler som en mytbildning – på sam-

Kazimir Malevitj, *Bureau and Room*, 1913.

krig mot borgerligheten

ma sätt som de flesta berättelser som tjänar som ett legitimerande av institutioners existens. Den franske författaren, essäisten, konsthistorikern, musei- och utställningskuratorn Jean Clair, medlem i franska akademien sedan 2008, med en doktorsgrad i konstfilosofi från Harvard, har varit en av de skarpsinnigaste kritikerna av denna myt. Clair, som har varit chef för Picassomuseet i Paris och för ett stort antal betydande utställningar (bland annat Venedigbiennalens hundraårsjubileum) har insiderns intima kännedom om samtidskonstens institutioner. Samtidigt har han publicerat en rad böcker som formulerar en hänsynslöst radikal kritik av modernismen, samtidigt som de skärskådar institutioner (och representer för dessa) som är ansvariga för upprätthållandet av konstsystemet i dess rådande form: *Considérations sur les beaux-arts – Critique de la modernité* (Betraktelser om de sköna konsterna – kritik av moderniteten), *La responsabilité de l'artiste – Les avant-gardes entre terreur et raison* (Konstnärens ansvar – avantgarderna mellan terrior och förnuft), *Du surréalisme considéré dans ses rapports au totalitarisme et aux tables tournantes* (Om surrealismen betraktad ut-

ifrån dess relationer till totalitarismen och till spiritistiska seanser), samt *De immundo*, som undersöker samtidskonstens fascination för äcklet och för kroppens basfunktioner med utgångspunkt i Giorgio Agambens analys av den moderna biopolitiken. Sedan 1980-talet har Clair ägnat sig åt att analysera relationen mellan avantgarderna och de totalitära rörelser som de var samtida med.

HUR BÖR MAN tolka det sensoriska och språkliga våld som kännetecknar 1900-talets avantgardism – kultiverandet av dissonanser och dragningen mot fragmenterade, förvrängda och upplösta former? Var det ett eko av och en pacifistisk protest mot världskrigens trauma, inför vilket alla traderade uttrycksformer plötsligt framstod som inadekvata och urholkade, så att den enda återstående möjligheten låg i skapandet av radikalt nya former, utifrån den absoluta förintelsens nollpunkt? En chockens estetik som syftade till att provocativt positionera sig mot en inskränkt och bakåtsträvande borgerlig publik – "épater le bourgeois"?

"Den allra enklaste surrealistiska handlingen består i att gå ut på gatan med en revolver i handen och skjuta blint in i folkmas-

san så många gånger som möjligt", proklamerade André Breton i sitt andra surrealistiska manifest. Vid en nykter läsning av texterna som ingår i modernismens kanon, menar Clair, framgår det att sådana uttalanden inte kan slätas över som generande men marginella överdrifter eller metaforer. Fascinationen för våldet i mycket reell och konkret bemärkelse – som ett medel som helgas av revolutionära ändamål, eller, som i det av Breton anförda exemplet, som självändamål och irrationell revolt – hör tvärtom till avantgardismens definierande drag. Surrealismen "förväntar sig ingenting från något annat än våldet", skrev Breton.

De avantgardistiska rörelserna, hävdar Clair, stod i själva verket inte i någon oppositionell relation till det tidiga 1900-talets framväxande totalitarism. Vårdskulten var snarare ett av mångagemensamma draghos avantgarderna och tidens totalitära politiska rörelser. Båda såg i kriget – av futuristen Marinetti hyllad som "jordens hygien" – ett av de främsta medlen genom vilka moderniteten skulle förverkligas. Beteckningen "avantgarde" – "förtrupp" – som ursprungligen lånades från kommunistiska och anarkistiska publikationer vid 1800-talets slut, »

har sitt ursprung i den militära terminologin. Apropå detta citerar Clair följande ironiska konstaterande av Baudelaire: "Denna vana att använda militära metaforer är inte ett kännetecken för militanta andar, utan för en människotyp som är skapad för disciplinen, det vill säga för konformiteten." Kravet på ideologisk inordning i leden och "revolutionär disciplin" även på det estetiska planet har tveklöst präglat modernismen, från surrealismen, med dess teatralt utagerade processer och utrensningar, och framåt.

I SITT KLASSISKA verk *The Origins of Totalitarianism* noterar Hannah Arendt att totalitära rörelser imiterar de hemliga sällskapens alla attiraljer i stor skala. De tidiga avantgardernas intresse för ockultism, spiritism, teosofi och antroposofi, deras återkommande bruk av ord som anspelar på en kvasireligiös transcendens – "total", "absolut", "yttersta", "immateriell", "osynlig" – var oskiljaktiga från anspråken på att vara en samling konstnärliga profeter, andliga ledare, en elit av "invigda" och upplysta, vilkas konst också skulle åstadkomma en invigning och andlig förvandling av publiken. I sin vilja att förverkliga konstens villkorslösa autonomi gjorde avantgardet inte bara konsten till en experimentplats för en utopisk frihet, utan nödvändigtvis också en psykisk förberedelse för det totalitära våld som skulle genomföra en total omvandling av den sociala verkligheten och av den människa som inbegrips av den. Att den tidiga, revolutionära nazismens propaganda lånade mycket av sin retorik från expressionismen, som Victor Klemperer observerade, att Le Corbusier entusiastiskt erbjöd sina tjänster åt Hitler och Mussolini, eller att kasernerna i Auschwitz ritades av Bauhausarkitekten Fritz Ertl framstår då inte längre som motsägelsefullt. Förvånande är bara den bristande reflektionen som gjorde att avantgardet rentvåddes under efterkrigstiden, samtidigt som man gärna glömde bort figurativa målare som hade motsatt sig nazismen, som Otto Dix och Rudolf Schlichter.

Men om avantgardet är förtruppen i en estetisk "kamp", inställer sig frågan: En kamp mot vad? Vem eller vad är den underförstådda fienden? Jo, en förhatlig och "dekadent" borgerlig västerländsk kultur, som låg som ett sista hinder för konstruerandet av en utopisk framtid och av den "nya människan" som skulle bebo den. Konstens modernitet skulle vara dess villkorslösa brytning med den västerländska kulturen, för att bortom dess apokalyptiska undergång återvinna en obefläckad renhet, autenticitet och integritet. Så här formulerar sig till exempel Malevitj: "Min filosofi: att var femtionde år förstöra gamla städer och byar, bannlysa naturen från konsten, utrota ärlighet och kärlek i konsten, men under inga

omständigheter låta kriget, mänsklighetens levande källa, upphöra."

"Långt innan en nazistisk intellektuell yttrade att 'när jag hör ordet kultur, osäkrar jag min revolver', hade poeter proklamerat sitt förakt för 'detta träck, kulturen' och poetiskt inbjudit 'barbarer, skyter, negrer, indianer, alla ni, att trampa ner den'", konstaterade Hannah Arendt år 1949. "Det devill är att utrota det som har skänkt Västerlandet sin supremati." I 1800-talets revolutionära nihilisters anda betraktades våldet som en frigörande, skapande princip, en förlösare av primitiv energi som skulle övervinna Västerlandets dekadenta civilisation, och en konfrontation med tingens nakna, brutala väsen. Med vilka medel denna konfrontation skulle ske – genom den totala förstörelsen av traderade estetiska former, eller genom krigets sönderslitande av den slöja av illusioner som utgörs av den humanistiska civilisationen – var betydelselöst. Att samma avantgarde som banat väg för revolutionerna sedan föll offer för dem framstår då inte som någon motsägelse – när revolutionen väl hade ägt rum fanns det inte längre plats för en konst som utgett sig för att existera endast i form av en oupphörlig revolt.

MEN KAN MAN döma en konstnärlig rörelse med politiska och etiska måttstockar? Innebär inte just konstens absoluta autonomi att den ställs suveränt över alla moraliska normer och allt politiskt ansvar? Jean Clairs svar på denna fråga är särskilt intressant, då det tar sin utgångspunkt i en ofta förbisedd aspekt av avantgardismen, nämligen dess språkfilosofiska grundval. På samma sätt som Marx, i slutet av *Teser om Feuerbach*, hävdade att filosofins uppgift inte längre var att tolka världen, utan att förvandla den, drömde avantgardet om en konst som inte längre avbildar världen, utan konstruerar om den. Konstverket skulle verka omvandlande direkt på åskådaren utan representationens förmedling. Ett sådant konstverk blir en form för maktutövning, och därmed "också skyldigt att avlägga räkenskap, att prövas och dömas, liksom all annan mänsklig aktivitet som gör anspråk på att förvandla världen. Om den bär på ett hopp för samhället, är den också öppen för fördömanden, på samma sätt som politiska system är det, när det framkommer att de har misslyckats."

"Konst", i sin ursprungliga betydelse, är "kunskande", en verksamhet som befinner sig i skärningspunkten mellan teoretisk och praktisk kunskap (det latinska respektive grekiska begreppen *ars* och *techné* har också besläktade innebörder). Astronomin, retoriken och statskonsten var "fria konster" innan måleriet och skulpturen betraktades som mer än hantverk. När måleriet under renässansen gjorde anspråk på den värdighet som var förbehållen de "fria konsterna"

var det i kraft av dess inkorporerande av nya kunskapsområden som perspektiv och anatomi. Hos avantgarderna upphör konsten att främst vara ett språk som är beroende av representationens – och därmed kunnandets eller kunskapens – förmedling. Nu handlade det istället om ett "anspråk på att utöva en makt", menar Clair. Konstobjektet regredierar då till att vara ett magiskt objekt: härav surrealisternas – ur etnografisk synpunkt förvisso extremt ytliga – nostalgi för den "primitiva konsten", för schamanismens redskap, ceremoniella masker och magiska föremål.

Surrealismen är kanske den enda av avantgarderna som har nått riktigt stor popularitet. I Frankrike präglades 68-rörelsen i anda och slagord av surrealismens kult av revolten och den otyglade spontaniteten, av en "kreativitet" utan skapelser – befriad från det tyglade kravet att skapa ett bestående verk eller en stil. I surrealisternas experiment, med automatiskt skrivande och andra metoder som skulle låta det omedvetna komma till omedelbart uttryck utan förnuftets intervention, såg man en negation av drifternas disciplinering. En radikal avsublimering.

"EXPRESSIONISMEN är våld", skriver Clair. Besattheten av omedelbarhet (fri från alla former för skolning) var ett arv från en av de tidigaste avantgardistiska rörelserna, expressionismen, som i sin tur utvecklades ur de tyska romantikernas hypotes om ett urspråk som skulle vara ett omedelbart uttryck för tingen själva och för subjektet. Karl Popper har grundligt kritiserat språkteorier som tar sin utgångspunkt i uttrycket: språket är inte bara uttryck, det är också representation – och endast representationen ger möjligheten att skilja mellan sant och falskt.

Konstens "autonomi" köps alltså till priset av att den inte längre hänvisar till någonting utanför sig själv, och därmed förlorar sin relation till kunskapen. Från att sedan renässansen ha varit platsen för sammanstrålning av alla kunskapsformer – vilket föranledde Leonardo da Vinci att hävda att måleriet var berättigat till den värdighet som ägs av *una scienza*, en vetenskap – degraderas bildkonsten successivt till en infantilerad omedelbarhet, med förödande konsekvenser. Poppers vän Ernst Gombrich kunde inte tydligare ha sammanfattat följderna av denna process då han i en intervju utbrast att den "moderna vetenskapens framsteg är så häpnadsväckande att jag känner mig minst sagt generad när jag ser mina universitetskolleger diskutera genetiska koder, samtidigt som konsthistorikerna diskuterar det faktum att Duchamp skickade en pissoar till en utställning. Fundera lite över skillnaden i intellektuell nivå, det är ju helt oacceptabelt." ❄

I en klass för sig

Med Christopher Hitchens bortgång gick världen miste om den mest underhållande och briljante försvararen av yttrandefrihet, individens rättigheter och det öppna samhället sedan Voltaire, skriver **Erik W Larsson**.

TORS DAGEN den 15 december 2011 somnade författaren Christopher Hitchens in för gott. Samma strupcancer som några decennier tidigare hade tagit hans fars liv hade nu – påhejad av stora mängder cigaretter och whisky – tystat en av vår tids mest kraftfulla och briljanta debattröster. Hitchens död har hittills gett upphov till ett internationellt, publicistiskt sorgetag av ett slag som är få kungligheter och påvar förunnat – för att inte tala om enkla skribenter och författare.

Jag var själv under flera år en närmast fanatisk läsare av Hitchens böcker och artiklar, och hade också äran att få träffa honom en gång. Under en vistelse i USA för några år sedan lyckades jag av ren tur bli hembjuden till familjen Hitchens på middag. Att en ung skandinav visade en sådant intensivt intresse för hans skrivelser var skäl nog för Hitchens att offra en eftermiddag och den andra halvan av en flaska Johnnie Walker Black Label. (Att bjuda hem godtyckliga främlingar på alkohol och konversation tycks ha varit en av Hitchens favorit-hobbies.) Han hade tidigare samma morgon slutfört det sista kapitlet av *God is Not Great*, en bok som inom kort skulle göra honom till den starkast lysande stjärnan på det nyateistiska himlavalvet.

CHRISTOPHER HITCHENS anlände från Storbritannien till USA i början av 1980-talet som politisk kolumnist för vänstertidskriften *The Nation*. Med sin gåtfulla förmåga att kombinera hårt festande och ändlös, nattlig konversation med en massiv journalistisk produktivitet blev han snart något av ett fenomen i det intellektuella Washington. Hans kolumner satte en ny högst nivå för skarpsinne och som debattör var han oöverträffad.

I pingisrummet på min gamla fritidsgård

Skeptiker
in i det sista.

var det kutym för den bästa spelaren att hålla racketen i sin vänstra hand för att jämna ut oddsen. Ibland fick man intrycket att Hitchens använde sig av liknande metoder för att hans överlägsenhet på debattscenen inte skulle bli alltför uppenbar. Han var inte främmande för att debattera berusad. Ibland verkade det som om han valde att förfäktas särskilt impopulära ståndpunkter, bara för att ge sina motståndare en chans. Det hjälpte inte. I en serie offentliga debatter om Irakkriget sopade han golvet med *New Yorker*-skribenten Mark Danner, detta trots att den senare hade många av de bästa argumenten på sin sida. När Hitchens på senare år lanserade sig själv som nyateist var det nästan som att han gick ned en viktclass;

att se honom verbalt massakrera rader av nervöst stammande kyrkomän var som att se Hulk Hogan göra upp med en skock kattungar.

Som socialist fick Hitchens ofta utstå kritik för sin kärlek till fin sprit, dyra cigarrer och bekväma fätöljer, men att fördenskull kategorisera honom som ett försoffat salongslejon vore att missta sig. Bland västerländska journalister var Hitchens den förste att besöka den kurdiska staden Halabja, vars befolkning Saddam Hussein hade utplånat med kemiska stridsmedel. Hans ivriga missionerande för kurdernas rättigheter har sedan dess gett honom många anhängare bland detta förtryckta folk. (Jag har själv träffat åtminstone två kurdiska taxichaufförer i Stockholmsregionen som uttryckt sin uppskattning för Christopher Hitchens.) Det var i början av 1990-talet, när Hitchens noterade att en ung kurdisk motståndsmän hade ett foto av George Bush den äldre i sin jeep, som han fick skäl att omvärdera sin syn på det "imperialistiska väst".

REDAN NÅGRA ÅR dessförinnan, när ayatolla Khomeini uttalade sin berömda *fatwa* mot kamraten Salman Rushdie, hade Hitchens

insett att många av de aspekter av den liberala världsordningen som han faktiskt tyckte om – såsom yttrandefrihet och frihet från religiöst förtryck – inte längre gick att ta för givna. När han senare under 90-talet ställde sig bakom Natos intervention på Balkan förfärdades han över hur hans kamrater på vänsterkanten aktivt ignorerade det pågående folkmordet till förmån för konspirationsteorier om amerikansk "militär expansionism". Att Hitchens nu plötsligt befann sig på samma sida som kontroversiella neokonservativa tänkare som Paul Wolfowitz och Jeanne Kirkpatrick gav honom en rejäl tankeställare. Den slutgiltiga vändpunkten kom i samband med terroratten- »

taten mot New York och Washington den 11 september 2001. När Hitchens såg sina kamrater vid *The Nation* och *The New Left Review* ivrigt publicera ursäkter för Usama bin Ladin och mana till solidaritet med islamistiska organisationer såsom Hamas och Hizbollah stod det klart att den moderna vänstern hade blivit honom intellektuellt ovärdig.

EFTER FEM timmar av – åtminstone för min egen del – extatisk konversation (och ungefär dubbelt så många glas Johnnie Walker Black Label) kunde jag inte låta bli att notera att min vård verkade en smula uttråkad. Detta var ingen ovanlig upplevelse för personer i Hitchens närvaro. I självbiografin *Hitch-22* medgav Hitchens att hans herkuliska alkoholkonsumtion delvis bottnade i ett behov av att få andra människor att verka roligare. Att ständigt vara den smartaste och mest underhållande personen i rummet – vilket Hitchens nästan alltid var – kan vara en förbannelse såväl som en gåva. (I slutändan var det bara Hitchens äldsta vän, den hutlöst välarbiterade författaren Martin Amis, som höll måttet i denna bemärkelse.) Det var inte bara människor som tråkade ut Christopher Hitchens; även politik, i dess mer vardagliga mening, verkade bereda honom föga nöje.

Som ung trotskist visade han aldrig särskilt mycket intresse för praktiska frågor om fördelningspolitik och ekonomisk planering. Hans sentida iver för regimskifte i Irak fick många att klassificera honom som neokonservativ – själv såg sig Hitchens dock alltid som betydligt mer "neo" än "konservativ". Snarare än att driva högerut gick han från ett slags nyckfull, hemmabryggd marxism till vad han själv beskrev som ett "post-politiskt" tillstånd. Det värsta man kan säga om Christopher Hitchens som tänkare var att han – i likhet med idolen Leo Trotskij – ibland kunde låta sin egen intellektuella och retoriska briljans löpa amok, på bekostnad av logik och ideologisk konsekvens. Med Hitchens bortgång gick världen inte miste om någon stor politisk teoretiker – vad vi förlorade var istället den vassaste, mest underhållande och mest briljante försvararen av yttrandefrihet, individens rättigheter och det öppna samhället sedan Voltaire.

Nu är han borta, och hans bortgång gör vår värld till en tristare och gråare plats. Som inbiten ateist hyste Hitchens förstås aldrig några förhoppningar om ett liv efter detta.

Om det trots allt finns en himmel, och Christopher Hitchens befinner sig där just nu, så får vi hoppas att där finns gott om intressanta typer att konversera med. Och att baren är välfylld, förstås. ✱

LITTERATURHISTORIA

Bättre författare än feminist

Elin Wägner brukar framhållas som en visionär och förebild för dagens feminister. Men hennes stora insats finns på annat håll, menar **Mark Brolin**.

1908 INTERVJUAR Elin Wägner (1882–1949) Ellen Key (1849–1926) för kvinnotidningen *Iduns* räkning och blir sporrade att engagera sig aktivt i kampen för kvinnlig rösträtt. Wägner är i flera avseenden arvtogare till Key. Båda är välfärdiga basuner för många av sin tids trendiga politiska rön. Båda figurerar bland samhällets progressiva liberaler. Wägners fria sexualsyn är ett eko av Keys, och båda är och förblir särartsfeminister.

Under första världskriget tar Wägner ställning som pacifist. I *Idun* pläderar andra för ett starkt försvar. Möjligen bidrar det till att Wägner lämnar tidningen. Genom engagemang i Rädda Barnen reser hon till krigshärjade länder samtidigt som hon skriver för *Dagens Nyheter*. Under resorna kommer hon i kontakt med kväkarna och anammar deras radikalpacifism. Hon möter också den liberala riksdagskvinnan Elisabeth Tamm, som bjuder in henne i Fogelstadskretsen. Med Wägner som chefredaktör startar kretsen en ny kvinnotidning, *Tidevarvet*.

Vid 1920-talets slut slår sig Elin Wägner ner i Småland. Därefter framträder ofta ett tillbaka-till-naturen-tema i hennes böcker, säkert influerat av tidens jordbrukskris. Krisen slår hårt mot kvinnor som fortfarande är mer verksamma inom jordbruket än inom andra industrigrenar. Wägner stämmer in i (små)böndernas retorik, enligt vilken jordbruksskydd är en rättvis- och existensfråga (vilket även är regeringslinjen efter att Socialdemokraterna bildar koalitionsregering med Bondeförbundet 1936).

EFTER ATT ITALIEN ÅR 1935 anfällt Abessinien engagerar sig Wägner och gynekologen Ada Nilsson (ansvarig utgivare för *Tidevarvet*) i ett "vapenlöst kvinnligt upprop mot krig". 20 000 namnunderskrifter samlas in, men problem uppstår när en resolution ska formuleras. Wägner menar att kvinnor rentav bör våga att använda gasmask och skyddsrum. Det leder till en personlig motsättning mellan henne och Nilsson som möjligtvis också bidrar till *Tidevarvets* nedläggning.

Kraftigt desillusionerad inser Wäg-

ner nu att det "manliga krigshetsande systemet" inte kan förändras inifrån. Istället krävs en verkligt radikal nyordning. Freds temat, kvinnokampen och naturtemat knyter hon samman i sin programförklaring, *Väckarklocka* (1941). Där uttrycks stor besvikelse över att kvinnan, trots rösträtten, inte har lyckats påverka utvecklingen. Wägner menar att det var helt annorlunda i förfluten agrar tid, då både familjeliv och arbete kretsade kring hemmet; och inga krig förekom eftersom kvinnan styrde samhället. I den schweiziske rättshistorikern Johann Jakob Bachofens (1815–87) efterföljd använder Wägner klassiska myter och dikter som belegg för att det har existerat en matriarkal fredlig urtid. Industrialiseringen – inklusive klasskampen – framställs som särskilt fatal för kvinnans position. Att inte fler kvinnor arbetar utanför hemmet, menar Wägner beror på att många frivilligt har behållit husmorsplikterna.

ENLIGT WÄGNER är vägen framåt en reverse-rad utveckling med mindre mekanisering, mindre jordbruksenheter samt självhushållning. Genom att återskapa förhållandena under den matriarkaliska urtiden kan kvinnan återta positionen som styrande kön.

Väckarklocka mottas kritiskt eller med tystnad. Däremot hyllas Wägner av en så gott som enig kritikerkår, när hon följande år skriver en biografi om Selma Lagerlöf – vars litterära storhet hon länkar till en "moderlig urkraft". Det är för denna biografi, samt för skönlitterära framgångar som *Pennskafvet* och *Åsa-Hanna*, som Wägner år 1944 väljs in i Svenska Akademien.

Elin Wägner illustrerar hur starkt en kulturpersonlighets eftermäle bottnar i realpolitiska omständigheter kombinerat med selektiv faktahantering. I sin samtid betraktades *Väckarklocka* som en plump i en annars högt skattad författarkarriär. Strävan efter en återgång till en jordbrukstillvaro ansågs socialkonservativ och bakåtsträvande och talet om patriarkaliskt förtryck var radikalt i alla politiska läger.

FOTO: KVINNOHISTORISKA SAMLINGARNA, GÖTEBORGS UNIVERSITET/WIKIPEDIA

Elin Wägner betraktar
namnunderskrifter för
krav på kvinnlig rösträtt.

Snabbspola sedan till 1970-talet. Sveriges statsbärande parti har upphört att luta sig mot mitten snarare än vänster för att er-
hålla riksdagsmajoritet. Det har öppnat dör-
ren för 1960-talets "kulturrevolution". Sam-
tidigt har kvinnorörelsen blivit lika vänster-
vriden som den var högervriden på 1800-ta-
let. På så vis kan riksdagsstödet fortsätta att
maximeras – liksom budgetanslag och pro-
fessurer. Utvecklingen går hand i hand med
att Socialdemokraterna börjar trampa vat-

ten. Velfärdsstaten är etablerad, en subven-
tionerad ekonomi kraschar och Astrid Lind-
gren betalar 102 procent i skatt. Var finns
fienden nu? Jo, kampen kan hållas levande
genom att tala om (borgerliga) patriarkalis-
ka strukturer. Passé är plötsligt Alva Myrdal
och hennes försoningspolitik. Avdammad
blir den första feminist som manat till köns-
strid: "visionären" Elin Wägner.

Ytterligare ett uppsving för Wägner följer
efter att Miljöpartiet 1988 hamnar i riksdag-

gen. Många miljöpartister framställer hen-
ne som framsynt och tar då fasta på hen-
nes strävan efter naturligt jordbruk och pa-
cifism. Det gäller inte minst Birger Schlaug,
ett av partiets första språkrör. Schlaug har i
flera år suttit i styrelsen i Elin Wägner-säll-
skapet, som sedan 1993 delar ut utmärkelsen
Årets Väckarklocka, "för arbete i Elin Wäg-
ners anda". Mottagare har bland andra varit
tidskriften *Bang*, Eva Moberg samt ett av den
nutida kvinnoforskningens mest aktade och
inflytelserika namn, Yvonne Hirdman.

SEDAN 1990-TALET har en rad hyllningsböck-
er om Elin Wägner publicerats. Besvärande
förblir dock Wägners särartsfeminism. Som-
liga bemöter det dilemmat med tystnad, an-
dra genom att hävda att särartsetiketten
bygger på ett "missförstånd". Den senare
hypotesen presenteras av till exempel Boel
Hackman, Katarina Leppänen och Lisa Gål-
mark. Resonemangkring "essentialism" och
"subtilförståelse" utmynnar i antagandet att
Wägner inte trodde på nedärvda skillnader
mellan könen, utan på att könsskillnader är
kulturella. Egentligen, menar man, ska Wäg-
ner ha avsett att förkvinliga mannen.

Nationalencyklopedin skriver om Wägner:
"Idémässigt 30 år före sin tid mötte boken
[*Väckarklocka*] till Wägners besvikelse ne-
gativa och kritiska röster, även bland kvin-
nor. Först vid andra utgåvan 1978 hade ut-
vecklingen och människors medvetande
hunnit ifatt boken, som nu framstod i näs-
tan profetisk klarhet." Inte en nyans avtvivel
gällande den politiserade bilden av Wägner.
Bakom orden står litteraturvetaren Christ-
ina Sjöblad, professor emerita vid Lunds uni-
versitet.

I själva verket krävs det en stor portion
god vilja för att generellt betrakta Wägner
som profetisk. Inte ens det räcker för att
betrakta henne som klarsynt. Om Wägner
fläckvis träffar rätt beror det på slumpen, på
att det finns enstaka korn av sanning i hen-
nes idealistiska sammelsurium av allmoge-
nostalgi, socialkonservatism, religiositet,
anti-industrialism, adlande av husmorsplik-
ter, kritik mot den progressiva fredstanken
samt (särarts)feministiska radikalism. Om
det inte krävs mer än fragmentariska san-
ningsskärvor är vi väl alla profeter – särskilt
efter ett par glas vin?

Wägners storhet återfinns i hennes skön-
litterära verk. Inte ens Selma Lagerlöf har
givit så stark känslomässig röst åt småbö-
nderna, en "allmokeklass" som under Wäg-
ners tid visserligen sjöng sin svanesång men
som många kunde relatera till personligen.
För kvinnokampen gör Wägner sin främsta
insats som levande bevis på att också kvin-
nor kan beredas plats inom den svenska kul-
tureliten. Det är en ödet ironi att det sker
trots, och inte tack vare, det feministiska ma-
nifest som idag så gärna framställs som hen-
nes magnum opus. ✱

Den lekfulle översättaren

Det är omöjligt att översätta James Joyce rakt av. Istället måste man använda både fantasi och lekfullhet för att få den rätta känslan, säger Erik Andersson till **Calle Pauli**.

"EN PROVKARTA ÖVER allt elände man kan råka på som översättare." Så sammanfattar Erik Andersson glatt sina fyra år med James Joyce. I dagarna kommer hans svenska nytolkning av *Ulysses*, ett romanbygge så mytomspunnet att det kan vara svårt att hitta fram till själva verket.

– James Joyce är inte bara författare, han får ofta stå som symbol för själva modernismen och med de skyglapparna kan det vara svårt att nå fram till texten, säger Erik Andersson.

Till detta är *Ulysses* omgiven av en oöverskådlig och vildvuxen snårskog av analyser, irrgångar och motsägelsefulla myter – varav många har Joyce själv som upphovsman, eftersom han tyckte om att förvirra sina uttolkare.

ERIK ANDERSSON FICK uppdraget av Bonniers för fyra år sedan. Han är grundligt insatt i den irländska litteraturen där han satt författaren, essäisten och satirikern Flann O'Brien främst. Joyce har han tidigare ägnat ett mersporadiskt intresse och han har undvikit uppådet av analyser.

– Jag var på ett stort internationellt Joycesymposium i Köpenhamn 1986. För mig var det totalt fel nivå, säger han och tillägger att det är först nu som han verkligen har satt sig in i *Ulysses*.

– Jag gjorde som jag brukar: slog upp första sidan och satte igång och tänkte att det får lösa sig allteftersom.

Bredvid sighade Andersson Don Giffords detaljerade encyklopedi *Ulysses Annotated*, en tysk och en dansk översättning av romanen samt den finlandssvenske poeten och översättaren Thomas Warburtons svenska översättning från 1945, reviderad 1993, som säkerhetsnät när ett kapitel var avslutat. Han säger att hans egen översättning alls inte är tänkt att ersätta Warburtons. Men självklart ska ett centralt och komplicerat verk finnas i fler översättningar.

– Jag skulle gärna se att man gav ut två olika översättningar av ett viktigt verk samtidigt, säger han.

Vart och ett av romanens 18 kapitel är uppbyggt på sitt eget språk och erbjuder alla dilemman en översättare kan ställas inför: Skiftningar i ords betydelser och frasers musik, medvetna vulgariseringar och högräsnande prosa, dialekter, slang, rim, allitterationer och stilimitationer. Det är ett verk

Erik Andersson och James Joyce.

som till lika stor del är komponerat, skulpterat och färgsatt som det är författat; och ord, musik och bilder verkar ligga i flera raser på varandra.

– När du översätter en ordinär roman kommer du in i språket efter femtio sidor, men det inträffar aldrig i *Ulysses*. Du får sättas dig in i 16 olika retoriker, säger Erik Andersson. Eller betydligt fler, i ett avsnitt gör Joyce pastischer på en mängd stilar i engelska litteraturhistorien från år 1000 till 1900.

– Först tänkte jag översätta samma tidsplan till svenska förhållanden, via författare som Olof von Dahlin och Bellman, men det blev geografiskt fel, de är för fast förankrade i Sverige. Det blev en kompromiss där känslan av att språket i sina skiftningar rör sig i äldre tider, men där pastischen dämpades.

ERIK ANDERSSON SÄGER att det är omöjligt att tillfredsställa alla krav Joyces text ställer på retorik, musikalitet, allitterationer och dubbeltydigheter. Han säger att han försökt ta över Joyces egen associationsrikedom, fantasi och lekfullhet och att han har känt sig fri att bland alla språkliga egenheter laborera med svenska dialektala idiom och klanger när det har givit den rätta känslan.

Vid sin sida har han också haft *Svensk Ordbok*, som förutom att förklara ord anger när de införlivades i det svenska språket.

– Jag har varit missnöjd mot moderna ord, säger han, och vi kommer in på Gunnel Vallkvist, som hade ett batteri ordböcker vid sin sida när hon översatte Marcel Prousts *På spaning efter den tid som flytt* för att undvika svenska ord och uttryck som inte var gångbara 1927 när sista delen publicerades. Lika detaljgranskande har Erik Andersson inte varit. Han säger att vissa ord inte självklart passar in i de Joyceiska sammanhangen, som ju utgör ett helt annat språkligt landskap än Prousts, även om det var gångbart 1922 – och tvärtom. Han har litat till sin språkkänsla och intuition.

Länge diskuterade han och hans redaktör till exempel ett slangord för "byxor".

– "Brallor" kändes för modernt, "brax" för obegripligt, men båda var faktiskt gångbara 1922.

Det blev "brax".

INNAN ERIK ANDERSSON tog sig an James Joyce slutförde han ett annat omfattande arbete: nyöversättningen av *Ringarnas herre* (*Lord of the Rings*) som JRR Tolkien slutförde 1961.

– Det är märkligt att Tolkien är den yngre av de två. Joyce framstår definitivt som den modernare, på alla plan. Hos honom är allt laddat, säger Erik Andersson. ✨

TEATER

Nyskapande fars i Tyskland

Säsongens tyska teaterscen domineras av absurd komik och djärv fars. Men även klassiker-
na har fått plats, och tagits an genom effektiv främmandegöring, skriver **Roland Lysell**.

TVÅ TENDENSER ÄR tydliga på de tyska teaterscenerna denna säsong: dels ett intensivt arbete med absurditeten och situationskomiken, dels nya sätt att närma sig de litterära klassikerna. I fokus står i båda fallen skådespelarna och deras detaljarbete. Berliner Festspiele inleder år 2012 med att bjuda in Andrea Breths iscensättning av *Zwischenfälle* från Akademietheater i Wien, en av säsongens mest lovordade iscensättningar med dess aktualisering av den halsbrytande farsen. Breth har satt samman *Zwischenfälle* av 52 slapstickartade scener från en rad av den klassiska farsens mästare.

Ständigt skymtar den försåtliga frågan "Vad är komik?" Är det egentligen roligt när mannen svishar i luften med en golfklubba och kvinnan har bollen i munnen? Är inte skämtet med bruden som telefonerar med sin mamma hela bröllopsnatten en smula utslitet? Naturligtvis är detta en uppsättning på metaplanet för åskådare som skratat åt Chaplin och Helan och Halvan sedan de låg i kuvösen.

Iscensättningen träffar mitt i prick just genom att anläggas på detta andra eller tredje plan. Kompositionen är musikalisk, tempot är rasande raskt, effekterna oväntade. När dialogerna är klichéfyllda blir fenomenet att den ene pratar för mycket medan den andre grimaserar själva källan till skratet. Aktörerna, framför allt Andrea Clausen och Markus Meyer, imponerar genom sin akrobatiska rörlighet. När Meyer dansar wienervals med sig själv slår han elegant en kullerbytta. I en annan scen lyckas den numera korpulente Udo Samel till publikens förtjusning också slå kullerbyttor.

SKÅDEPELARNÄ KAN på en sekund bli spratgelubbar eller seriefigurer, ja många scener ger faktiskt ett tuschritat intryck. Precis som på teckningar sticker armar och

ben ibland ut ur dekoren. Scenerna vävs in i varandra med hjälp av återkommande rekvisita, exempelvis gondoler i olika storlekar, bord med vaxdukar eller svarta resväskor. I en hjärtskärande scen spelar Udo Samel en övergödd sexåring som packar upp en presentkartong med herde, får och bonsaiträd, tackar varmt sin mor, som ser ut som en korsning mellan Döden och Herta Müller, och får en örfil. Tackar igen och får ny örfil. Fadern kommer hem berusad med vargmask, trampar sönder hårdplastfåren och lägger sig och snarkar på soffan. Samel, som har läst att den som sover under ett träd kan förgöras av blixten, placerar den lilla leksaksväxten vid faderns huvud. Golvlampan exploderar, fadern förkollnas och modern tvingar ner sonen i presentkartongen.

Vargmasken känner vi igen från berättelsen om Rödluvan, flickan som förlorat sin naivitet och därmed lyckats undgå vargen, och trädet har vi sett i större variant växa upp ur en annan pappkartong. När Breth avslutar med att ensemblen sittande vid var sitt bord unisont sjunger en sentimental schlager är det lätt att skönja en hälsning till tysk scenkomiks nuvarande mästare, Christoph Marthaler.

ATT NÄRMA SIG klassikerna tillhör teaterns eviga problem; situationen är odysseisk vad gäller att hålla kursen mellan den historiska torkans Skylla och den billiga moderniserings Charybdis. På 1970-talet stod Peter Stein för en aktualisering genom främmandegöring.

Genom att exakt, men övertydligt, presentera förgångna tidens tanke- och känslövärldar på scenen fick han åskådaren att uppleva såväl sin egen belägenhet som förlusten av det förgångna.

Tendensen bland yngre regissörer är att

välja helt andra vägar. I Stephan Kimmigs iscensättningar, av exempelvis *Ett Dockhem* och *Hedda Gabler* i Hamburg, har det handlat om att låta klassikerna belysa oss, istället för tvärtom. Denna säsong har han haft osedvanlig framgång med Maxim Gorkijs *Solens barn* på Deutsches Theater i Berlin. Pjäsen, som har dryga dussinet roller, bland annat ett färgstarkt proletärgalleri, tematiserar egentligen den ryska borgerlighetens likgiltighet för proletariatet.

PÅ DEUTSCHES Theater liknar pjäsen stundom en lysande spelad boulevardkomedi. Pjäsens förhållande till ryska revolutionen lämnas därhän. Rollerna har reducerats till sju och koleran i pjäsen nämns blott i förbifarten.

Reduktionen är dock av godo, eftersom den burduse men i replikerna knivskarpe portvakten Jegor gör proletariatets röst stark nog. Rollfigurerna är modernt klädda, datorutrustade och skämtar om Kafka, Rilke och Steiner – och liknar därmed alltså dagens Berlinintelligentia.

I Katja Hass scenografi, en skog av smäckrapelare, möts och skiljs rollfigurerna, men de når aldrig varandra. Det skrämmande är att ju mer deras engagemang skruvas upp, desto mer tilltar deras vanmakt. Ingen av dem förmår leva, njuta eller glädjas och för den sociala verklighet som man ibland snuddar vid i replikerna och som representeras av Jegor saknar de såväl empati som förståelse.

I programbladet intervjuas deras nutida kolleger – en klar signal att Kimmigs Gorkij inte tillhör teaterhistorien utan med skärpa blottlägger vår egen stundom skratretande självupptagenhet på en brutal planet som tycks snurra helt utan vår medverkan. Berlinintelligentian känner igen sig. Gorkij har mycket att säga om den. ✿

Det smarta i att vara dum

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik.

Jag brukar ofta säga att det är smart att vara dum i dagens samhälle. Smart i den meningen att det är gynnsamt för karriär, och därmed även för status och materiell standard, att sakna både sunt förnuft och logisk förmåga, eller åtminstone att uttåga uttryck för att sakna dessa egenskaper.

Reproducerar man bara en del moderna floskler (i synnerhet i frågor som rör genus, invandring och skolresultat) som aldrig behöver förklaras närmare och likt en upphakad grammofonskiva häver ur sig standardiserade "argument" (ofta värdeladdade och sällan faktabaserade) kommer man långt.

Kryddar man dessutom flosklerna med lite obegripligt abstrakt svammel och helt nya ord kan man bli en banbrytande forskare eller konsult. Ju absurdare desto större chans till genombrott, eftersom alla vet att något som aldrig sagts tidigare, och som dessutom låter avancerat, måste vara både bättre och mer sant än tidigare utsagor om sakernas tillstånd.

Det behövs nya moderna lösningar på gamla och välkända problem och det behövs nya lösningar på de nya problem som genereras av de nya lösningarna – problem som ofta är av både praktisk och teoretisk natur.

Allting måste dessutom dokumenteras och skickas till forskare för vidare analys tills man får till stånd en statlig utredning, där man får moderna svar på enkla frågor och en analys av varför de moderna lösningarna varken fungerar på de gamla eller nya problemen. Och det vore även önskvärt att formulera en rad nya problem som egentligen inte finns, men som bättre passar de moderna lösningarna.

DEN NYA FORSKNINGEN KAN JU inte ha bedrivits i onödan, och den kan absolut inte vara överflödig eller felaktig – det är i så fall världen utanför som inte hängt med i utvecklingen.

Motsägelser och dubbla måttstockar är absolut inget problem. Man kan därför ofta läsa i pressen om hur en viss aktivitet som är berikande och höjer livskvaliteten för män samtidigt är en kvinnofälla – exempelvis sagoläsning för barnen. Man kan också utan vidare hävda att män inte har något att tillföra i egenskap av män som personal i förskolan eftersom det är en felaktig utgångspunkt "att kön i sig har en viktig funktion" (SOU 2006:75 sid 52–54) samtidigt som man utan att stöta på motstånd både kan och bör hävda att det finns ett kvinnligt perspektiv som är viktigt att tillvarata inom bologystyrelser.

Vidare kan man initiera egna excellenssatsningar (i skrivande stund vid tre lärosäten med 81 miljoner kronor från Vetenskapsrådet) med tema genus och jämställdhet, samtidigt som ledande företrädare kan hävda att "excellenssatsningarna och elitiseringen av högre utbildning korresponderar inte med jämlikhets- och jämställdhetssträvandena inom akademien" (Solveig Bergman, föreståndare för Nikk, Nordiska Institutet för Kunskap om Kön, vid 6th European conference on gender equality in higher education). Vidare att kön för andras del bara är en irrelevant konstruktion, samtidigt som man för egen del ägnar sig åt biologisk kroppsräkning i absurdum på (andras) arbetsplatser och utbildningar. För egen del skulle man inte tillåta en sådan granskning med hänvisning till att könet ju faktiskt är en social konstruktion som är föränderlig i tiden, rummet och det postmoderna psyket. Och politikerna hurrar och pengarna fortsätter att flöda in ... ✨

I korthet

FOTO: STOCKPHOTO

"Papperstallriken var tom – så när som på kniven och halva gaffeln"

SAS, ser jag till min förvåning, kommer på tolfte plats i en undersökning av kvaliteten på flygbolagens mat. Förvåningen beror dels på att SAS ju på de flesta sträckor inte serverar någon gratismat alls i ekonomiklass – utan kreditkort eller kontanter torde man med planbyte i Stockholm kunna flyga från Umeå till Rom utan att få vått eller torrt. Jag har varit med om att det tagits betalt för ett glas vatten.

Men den beror också på två egna upplevelser, båda på flyg från Chicago. Den första har ett par år på nacken. Jag hade ätit en stor lunch strax innan jag gick ombord så jag tackade nej till kvällens middag, men efter åtta timmar som burhöna var jag inte bara trött utan också hungrig och småfrusen och tog ödmjukt emot den lilla pizza som serverades en timme före ankomst till Stockholm. Jag åt den i halvmörker och den var så hård att det var svårt att få den i bitar med plastkniv och plastgaffel men jag lyckades – bara alltför väl, kunde jag konstatera när jag till slut tände min lilla läslampa: papperstallriken var tom – så när som på kniven och halva gaffeln.

Den andra upplevelsen är pinfärsk. Vi hade varit på väg någon timme, jag satt återigen inklämd med benen under hakan och det var dags för middag. Följande korta dialog utspann sig mellan mig och flygvärdinnan:

Hon: Kyckling, var så god.

Jag: Finns det något alternativ?

Hon: Nej.

Jag: Då vill jag inget ha.

Hon (ampert): Då blir du säkert mycket hungrig i natt.

Jag sa ingenting, men hade lust att säga att jag, så gammal jag är, aldrig ännu har hört någon säga att jag får lägga mig hungrig om jag inte äter det som bjuds. Jag hade lust att säga att jag på SAS varit med om värre saker än hunger.

Merete Mazzarella

Slussen effektivare än Gulag

Författaren och krönikören Bengt Ohlsson har i DN deklarerat att han lämnar kulturväns-terns varma och bekräftande konsensusfamn och träder ut i den kalla och osäkra världen utanför. För den som aldrig vare sig har velat eller kunnat delta i denna omfamning utan snarare sett denna gemenskaps hegemoniska åsikter och attityder som en tydlig och pålitlig indikator på vad man inte bör tycka, tyder detta naturligtvis på en välkommen om än senkommen insikt.

Avfällingens beskrivning av gruppens självbild av moralisk och andlig rättfärdighet och överhöghet stämmer väl med det intryck man haft. Den har alltid fått mig att tänka på Ingemar Hedenius ord i *I stället för samtal*: "Om trossatser blir föremål för undersökning

och en frälst råkar sitta med, visar sig något som torde vara unikt i sin fulhet. Hans inåtvända leende." Man erinrar sig de sista resterna från sektvänsterns storhetstid då varje ifrågasättande utan närmare preciseringar kunde avfärdas med hänvisning till den protesterandes bristande insikter, felaktiga samhällsanalys och tvivelaktiga ideologiska hemvist någonstans strax till höger om Djingis khan. Till sist kan man om detta avfall, inte utan förvåning, konstatera att vad inte Gulag, kulturrevolutionen och Pol Pot förmådde, det förmådde Slussen. **Eva Faye-Wevle**

FOTO: MIKAEL ANDERSSON/NORDICPHOTOS

Bland trymåer och ateniennner

"I ett fönster stod en pryddig jugendvas dekorerad med gröna bladrankor. Jag stannade för att betrakta den. Men när jag i snötystnaden tänkte på det sorgliga faktum, att de flesta av dessa trivsamma och högborgerliga hem om femtio år skulle vara spårlost försvunna och bortglömda, som om de aldrig hade existerat, kunde jag inte undgå att känna ett djupt vemod. Jag blev mycket elegisk. Vissheten om att länstolar och ateniennner och vilsoffor och divansbord och sekretärer och trymåer och etagärer och bysselmattor och prydnadsföremål och en mängd andra saker i sinom tid skulle bäras ut ur de hus, som jag gick förbi liksom i en sällsam dröm, denna visshet smärtade mig och fyllde mitt unga sinne med ett rikt mått av melankoli av den sorgkantade och synnerligen seglivade sorten. Jag mötte få människor. Men för min inre syn såg jag flera ålderstigna damer, som ljudlöst tassade omkring i sina söndagsstilla våningar. Jag tyckte om dem och deras hemtrevligt möblerade rum, som utstrålade vänlighet och en välgörande frid. Men alla dessa gamla damer, som levde i sina minnens lugna och lyckliga värld, skulle om några år ligga nedbäddade i mörka gravar, långt från Östermalmsgatan."

Så skriver Gustaf Adolf Lysholm i sin självbiografiska och rätt skissartade bok *När jag var femton år*. Den utkom 1974, på exakt femtio års avstånd till den tid som den skildrar: några månader på våren 1924, när författaren var 15 år gammal. Man kan naturligtvis inte bortse från att det perspektiv som anläggs ibland är den pensionerade servitören och poeten Lysholms snarare än den femtonårige gossens.

Gustaf Adolf Lysholm, 1970.

FOTO: ANDERS ENGMAN/SCANPIX

Med tanke på den välvilja med vilken Gustaf Adolf Lysholm såg tillbaka på 20-talets Östermalm, kan man förmoda att han tillhörde de privilegierade klasser som under de följande decennierna skulle se sin makt urholkas, samtidigt som diverse tidigare förtryckta grupper flyttade fram sina positioner. Ingenting kunde vara mer fel. Lysholm kom från en fattig familj. Han uppfostrades tillsammans med sina syskon av en ensamstående mamma efter att pappan alltför tidigt ryckts bort. Lysholm var därtill homosexuell; han kom att tjäna sitt uppehälle som restaurang-

anställd under sitt liv, men gav också ut elegiska diktsamlingar, skrivna på det idiom som man diktade på före den moderna tid som han så starkt avskydde.

Trots de många politiska förändringar som under 1900-talet gjordes med avseende på de grupper som Lysholm borde ha haft anledning att identifiera sig med – som homosexuell och som tillhörande de minst ekonomiskt privilegierade – såg han 1900-talets utveckling som tragiskt felriktad:

"Livet i huvudstaden och i dess omgivningar hade redan förlorat mycket av den underbara poesi, som i min tidiga barndom gjort tillvaron där så daggstänkt och behaglig på alla sätt. Jag anade i snötystnaden att kavalleriofficerare och dragoner och hästar inom kort skulle sopas bort av beskäftiga och inskränkta politiker, som inte kunde se en ridstöver eller en stigbygel eller en stalllykta utan att låta sina aggressioner och sin anmärkningsvärda stupiditet komma till tals. Det är sant att jag endast var en oerfaren ung skolpojke, som knäpade med litet av varje och som tyckte om knäckbakelser. Men jag anade på Drottningberget att den avskyvärda tid snart skulle randas, då det poetiska skimret över tillvaron skulle bli föremål för angrepp, i synnerhet av dumhetens dryga och uppblåsta ställföreträdare i Stockholm. Trots att jag knappast var torr bakom öronen, fruktade jag det värsta av dessa odugliga överlotsar. Jag anade på Ladugårdsgärdet att stupiditetens ombudsmän inom kort skulle slå sönder alla vänligt glimmande stallykter och andra stämningsfulla ting med sina storsläggor. Framtiden skrämde mig."

Johan Lundberg

Bland detta nummers recensioner: *Kristoffer Leandoer fascineras av det romantiska London, Johannes Heuman läser den inflytelserike historikern Pierre Nora, Camilla Lundberg hyllar en svensk Beethovenbiografi, Kristian Gerner begrundar ryssarna och spriten, Lisbeth Lindeborg förfäras av tyska terrorister, Carl Johan Gardell reflekterar över västvärldens nedgång och Johan Hakelius imponeras av prerafaeliten Edward Burne-Jones.*

Romantikerna och staden

Romantiken uppstod under en period av galopperande urbanisering. De romantiska författarna kom att prägla bilden av London som det tidiga 1800-talets metropol där inte minst fokuseringen på klimatförändringar, gränsöverskridande sexualitet, konsumism och ekonomiska kriser appellerar till 2000-talets människor.

KULTURGEOGRAFI

I Sverige hade romantiken sitt starkaste fäste i Uppsala, inte Stockholm. Även i Tyskland ägde de mest svindlande metafysiska övningar rum i städer av ytterst beskedlig omfattning, även om de höll sig med furstehov och lärosäten. Werther kommer inte undan sin kärlek: staden är för liten. Medan den litterära romantiken framstår som en småstadshistoria, förknippas den konstnärliga snarare med storslagna vilda landskap, stormar och bergskedjor, känslor som inte ryms under gängse takhöjd. Liksom för övrigt hela den engelska romantiken, något mindre studentikos än den germanska: Inte kan man föreställa sig Heathcliff i en storstad? Han får knappt rum inomhus.

Ändå sammanfaller romantiken inte bara med industrialismens dramatiska fas,

när fabrikerna byggs och arbetet mekaniseras (en process som inte var utan sin romantik, vilket framgår exempelvis av Charlotte Brontës *Shirley* från 1849), utan även med en period av galopperande urbanisering. Under åren 1800-1850 fördubblas Londons befolkning – från en miljon till två miljoner människor. Naturligtvis var romantiken också en storstadskultur, det kan inte bara ha varit studentkåbel och sjögång till havs. Ta den Sverigeaktuelle konstnären William Turner till exempel, knappast känd som någon storstadskonstnär. Men hans konst utnyttjar ju epokens omvälvningar till fullo: skorstenar, röken från lokomotiv, tremastaren "Téméraire" som bogseras bort av en ångbåt. Och som vändpunkt i konstnärskapet brukar anges den på blott en dag fullbordade målningen av det brinnande parlamentshuset i London år 1834.

Äret innan, 1833, skapas ordet "scien-

tist" på ett möte i British Association på begäran av Coleridge, i medveten analogi med "artist" men också "atheist". (Coleridge ansåg att vetenskapen var poetisk eftersom den hade hoppet som förutsättning.) Fram till dess hade man talat om *natural philosophers*.

För Turner innebar storstaden och moderniteten alltså en teknisk utmaning: i röken bröts ljuset annorlunda. I yngre dagar hade han sökt sig till en annan erkänd mästare när det gällde rök, speglar och illusioner: fransmannen Philippe Jacques de Loutherbourg, som skapade sensation i London 1781 med sitt panorama på Leicester Square (det allra första panoramat tillkom dock ett par år tidigare i en annan stad med betydligt större behov av att definiera sig själv som storstad och huvudstad, nämligen Edinburgh). Loutherbourg var en framgångsrik målare. Han hade samar- >>

betat med Casanova i Paris och i London med astrologen, mystikern och svindlaren Cagliostro, som gärna lät antyda att han var odödlig. Han hade gjort scenerier åt tidens mest framgångsrika teaterman David Garrick. Hans ockulta spektakel till mångmiljonären William Beckfords 21-årsdag inspirerade denne att skriva skräckromanen *Vathek*. År 1806 hyrde William Turner in sig i grannhuset och plågade dagligen Lucy Louthembourg med sina envisa

hopplöshet och orientaliskt färgad synd. Sherlock Holmes London, liksom den "överkliga" staden i T S Eliots *Det öde landet*, var i litterär mening en produkt av romantiken.

I den nyutkomna litteraturvetenskapliga antologin *Romanticism and the City* berättas i fjorton bidrag den på många sätt svindlande historien om hur det blev just romantikernas bild som etsade sig fast och präglade bilden av storstaden, i synnerhet

an från landet att halka ner i. Staden var också ett museum och en föreläsningssal, där den ambitiösa lyssnaren vissa kvällar kunde höra Hazlitt föreläsa om litteratur klockan sju och springa vidare för att lyssna till Coleridge klockan åtta. Coleridge utvecklade en motsvarighet till det romantiska fragmentet i föreläsningsform, genom att aldrig hålla sig till ämnet, aldrig avsluta en tanke, påstå sig ha tappat anteckningarna på vägen till föreläsningssalen eller fått en ingivelse på vägen – och till sina vänner och beundrars förtvivlan konsekvent vägra att samla sina föreläsningar i bokform. Han kände själv, precis som senare Charles Dickens eller Oscar Wilde, att han slösade tid och energi som kunde ägnats ett verk som gick att bevara till eftervärlden: han kände lätt skam över att han inte kunde undvara de lättförtjänta pengarna, den lättförtjänta uppskattningen. Men kanske var det muntliga – det som uppstår i det timliga mötet och inte går att bevara – hans konst? Kanske var Coleridge i den meningen en sant urban konstnär?

Ballonguppstigningar var också ett storsadsäventyr. "Aldrig förut har en människa varit så ensam", utropade fransmannen doktor Alexandre Charles när han svävade över Nesle utanför Paris på 3 000 meters höjd den 1 december 1783.

Det är under den romantiska eran som världens dimensioner blir ofattbara. Rymden blir oändlig, tiden sträcks ut med hjälp av geologer som James Hutton, från Bibelns sex tusen år till årmiljoner. Geologi och paleontologi utövas långt från staden, men det är i föreläsningssalen som de begripliggörs. Den romantiska vetenskapen är i hög grad en friluftsvetenskap: de viktigaste upptäckterna mellan 1770 och 1830 gjordes utomhus, säger Marilyn Gull i sitt bidrag "Romantic Science and the City": elektriciteten fångades under oväder, Hutton satt på en sluttning och insåg hur lång tid det tagit för landskapet att förändras, William Herschel stod i Bath med sitt egenhändigt byggda teleskop under klara nätter och förstod universums omfattning.

Dessa upptäckter gjordes långt utanför storstaden, men det var i London, på tidningsredaktioner, i föreläsningssalar, klubbar och lärda sällskap, som de förvandlades till berättelser. Tidigt en höstmorgon 1816 står John Keats på London Bridge och ser planeten Jupiter över Themsen: han har just upptäckt Homeros diktning och grips nu av samma slags svindel, samma känsla av att stå inför en oändlig rymd, och kopplar samman de bägge upplevelserna i sonetten "On First Looking into Chapman's Homer". Astronomin blev ett folknöje, kometer firades med stora fester och teleskop sattes upp på offentliga

” Vad var romantikernas stad? Inte bara opiumhåla och bländverk, en lång räckta samvetslösa apotekare, en enda lång rännsten för den aningslösa pojken eller flickan från landet att halka ner i. Staden var också ett museum och en föreläsningssal.

frågor om hennes mans konstnärliga hemligheter (så sent som 1826 fick Turner kritik för sitt beroende av mästarens lågande skyar). Man behöver bara kasta ett öga på Louthourbourgs tavlor för att förstå vad Turner var ute efter; det virvlar av rök, eld, molnformationer, skummande brännningar, elementen är i rörelse och byter plats med varandra, det är som Turner fast utan optiken, utan insikten att ljuset är en aktör i egen rätt: världen kanske virvlar men har ändå klara konturer.

Även poesin påverkades naturligtvis av Astorstaden. Mer naturlyriker än William Wordsworth kan man knappast bli: omsorgsfullt byggde Wordsworth upp bilden av sig själv som friluftsmänniska med vandringsstav uppe bland Sjödistriktets berg. Sonetten "Composed Upon Westminster Bridge, September 3, 1802" brukar nämnas som ett av de få tillfällen när Wordsworth skildrar London i positiv dager: staden beskrivs i gryningen, "när själva husen sover; / Och det väldiga hjärtat ligger still". Den gängse läsarten anger att Wordsworth skildrar staden i det ögonblick när den är *minst* stad, mest lik naturen: dess stillhet kunde vara bergens. Men man kunde lika gärna hävda att Wordsworth uttrycker en modern upplevelse, att staden är *mest* stad när den blir ett landskap i sin egen rätt, när kulturen, det av människan odlade, tar ett kvalitativt språng och förvandlas till natur.

I Wordsworths mest centrala verk, den självbiografiska lärodikten *The Prelude*, skildras London som ett ödeland och ett inferno, ett kalejdoskopiskt myller av trasiga människooöden. Thomas De Quinceys helvetesskildringar i *Den engelske opieätarens bekännelser* fullständigar bilden av det infernaliska London, en labyrint av smuts,

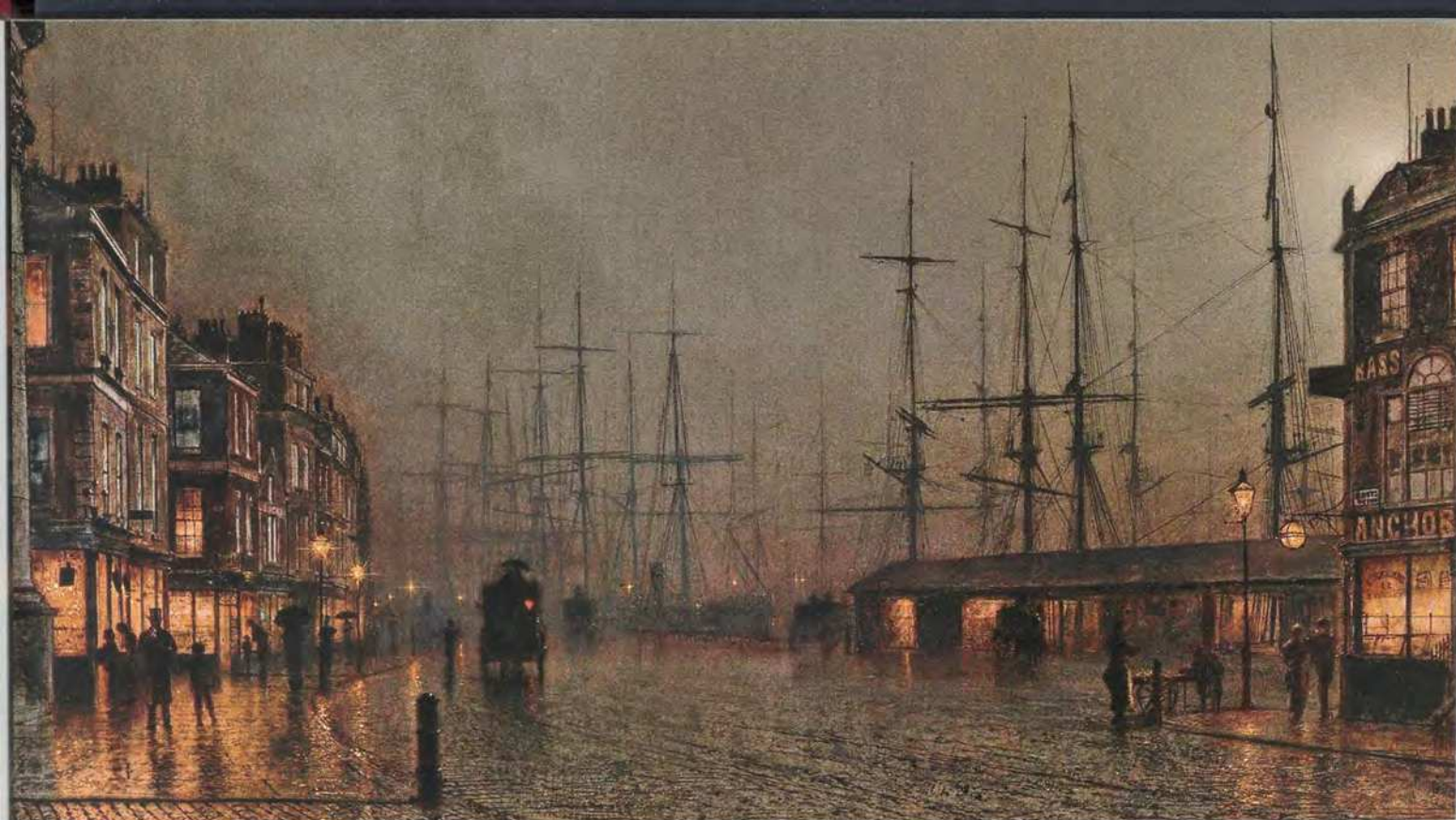
London, för kommande generationer. *Romanticism and the City* är ingen isolerad företeelse: förra året kom pocketutgåvan av en antologi med snarlikt tema, *Romantic Metropolis. The Urban Scene of British Culture, 1780-1840* (originalutgåva 2005) och 2008 kom Richard Holmes magistrala *The Age of Wonder*.

Varför ges dessa böcker ut just nu? Varför flyttar litteraturvetenskapen den moderna stadens litterära rötter ett sekelskifte bakåt i tiden? Jag tror att det finns rimliga förklaringar. Vi kommer dit så småningom.

På 1980-talet handlade det också om staden. Men då med hjälp av Walter Benjamin och *Passagearbetet*. Staden var Paris, dess skildrare Baudelaire. På 1990-talet försköts intresset från promenaden till surrealisternas utflykter på 20-talet och Guy Debords och situationisternas försök att gå vilse i sin egen stad på 60-talet. En stad som fortfarande var Paris. Tidigare hade staden hetat Berlin. Eller Rom, dit romantikerna från Norden sökte sig.

Men idag är det 1800-talets gryning, idag är det London. Paris förekommer inte alls. (Även om Rousseaus Venedig, E T A Hoffmanns Berlin och Nikolaj Gogols Rom också avhandlas, och ett bidrag visar hur det i Manzoni's klassiska roman *De trolova* är Milano som utgör storstaden som labyrint, fälla och fångelse; storstaden som korrupperar och lurar hyggligt folk från landet – precis som det London som möter Wordsworths hederliga lantmän.)

Vad var romantikernas stad? Inte bara opiumhåla och bländverk, en lång räckta samvetslösa apotekare, en enda lång rännsten för den aningslösa pojken eller flick-

Stadsvy av John Atkinson Grimshaw.

platser som Leicester Square (en hisnande kollektiv upplevelse som Wordsworth skildrade i dikten "The Stargazers").

Annat skedde mer i skymundan. En på sikt mer betydelsefull upptäckt än någon komet, nämligen fotosyntesen, som förklarar villkoren för vårt liv på jorden, gjordes år 1793 utan minsta rabalder eller folksamling. Gaull gör följande grovindeling av vetenskaperna: kemi, elektricitet och astronomi passade in i storstadslivet för att de gick att visa upp under tilltalande former för en betalande publik. Zoologi och botanik, geologi och paleontologi bedrivs av naturnödvändighet på landsbygden eller i vildmarken. De dyker upp i staden först som *resultat*, som utställningsfö-

remål, som del av samlingar, utställningar och kuriosakabinett.

Den mest genuina storstadsvetenskapen under romantiken är kanske meteorologin. Kväkaren, kemisten och Londonbon Luke Howard skrev inte bara den epokgörande *Essay on the Modification of Clouds* (1803), där han klassificerade molnen och fick en hel generation konstnärer och författare att vända blicken uppåt. År 1833 gav Howard ut *The Climate of London*, där han beskriver ett människoskapat meteorologiskt fenomen som först långt senare kommer att få ett namn: den urbana värmeö, som är en av vår tids stora hotbilder.

Romantikernas starka intresse för vädret är inte så svårförståeligt. Mellan 1783 och 1816 ägde fyra jordbävningar och fem vulkanutbrott rum; innan den lilla istiden upphörde förde den med sig rekordhårda vintrar och år utan sommar, vilket i sin tur orsakade pandemier, hungersnöd och massflykt till storstäderna. Nog finns det anledning för vår tid att känna igen sig, och intressera sig för deras världsbild?

Det finns fler beröringspunkter. Romantikerna upplevde storstaden som gränsöverskridande. Kändisförfattaren och skådespelerskan Mary Robinson – som fick se hela samhället från gäldstugan till hovet, och räknade en premiärminister och en kronprins bland sina beundrare – konstaterade i en krönika över storstadslivet att människor av alla samhällsklasser trängdes på Londons promenader utan att det omedelbart gick att skilja dem åt: hertiginnan och hennes kammarjungfru var identiskt klädda. Robinson insåg att kombinationen av folkmängd och konsumtionssamhälle äventyrade hierarkier och skapade nya möjligheter.

Men det var inte bara klassgränser utan även de traditionella gränserna mellan könen som kunde lösas upp och blandas samman på ett hotfullt sätt i storstadens nya anonymitet. Michelle Fauberts essä om metrosexualitet under romantiken visar hur samtiden kopplade varje avsteg från traditionella könsroller till storstadens upplösande inflytande. Läkaren Thomas Beddoes (1760–1808), som var vän till Coleridge och översättare av Scheele, försökte i *Hygeia* (1802) visa att storstadsmän »

ROMANTIC METROPOLIS
THE URBAN SCENE OF BRITISH CULTURE, 1780-1840
JAMES CHANDLER & KEVIN GILMARTIN (RED.)
Cambridge University Press 2011

ROMANTICISM AND THE CITY
LARRY H. PEER (RED.)
Palgrave Macmillan 2011

THE AGE OF WONDER
HOW THE ROMANTIC GENERATION DISCOVERED THE BEAUTY AND TERROR OF SCIENCE
RICHARD HOLMES
HarperPress 2008

blev mer feminina än män på landet, till följd av att deras nerver försvagades. Under samma epok kom också två romaner av kvinnliga författare – Frances Burneys *Evelina* och Elizabeth Inchbalds *A Simple Story* – som ville visa hur kvinnorna i storstaden blev mer maskulina i sitt beteende. Gränsöverskridande och lätt hotfull till sexualitet och klasstillhörighet: det är helt enkelt dandyn vi ser födas. Men i epokens förmodligen mest inflytelserika bok om storstadslivet, Pierce Egans satiriska *Life in London* från 1821 (som för övrigt illustrerades av Cruikshank som sedermera samarbetade med Charles Dickens) tar huvudpersonerna uttryckligen avstånd från dandyn Dick Trifle.

I *Life in London* undervisar Tom sin lantlige kusin Jerry hur man bär sig åt i staden. Tom och Jerry besöker ginkrogar, kaffehus, skräddare, baler, parker, te-rum, domstolen, utställningar och föreläsningar: de flanerar genom hela samhället, rör sig i alla skikt och alla kretsar, dansar, slåss och flörtar med grevar och hamnsjåare med samma iver. De utnyttjar helt enkelt storstadens möjligheter till bristningsgränsen.

Trettio år senare gör Gérard de Nerval ett försök att överföra den litterära cockneystilen, med dess blandning av cynisk realism och ohöljd nyfikenhet i *Oktobernätter* (1852), en resa som typiskt nog för honom till krogar, danspalats, freakshows och till och med renderar en natt i häktet.

Till framgången för Pierce Egans bok bidrog hans flitiga användande av *flash*, dåtidens slang. *Flash* var förbrytarslang och ingenting kunde vara mer kiltande än att antyda sina känningar i Londons undre värld. Flera slangordböcker gavs ut, bland annat *A New and Comprehensive Vocabulary of the Flash Language* (1812) av James Hardy Vaux, som var en yrkeskriminell som deporterats till Australien. Denna romantisering av den kriminella underklassen finns naturligtvis med i bilden av dandyn, som är en människa med förmåga att röra sig i alla samhällsklasser. Från lord Byron över Baudelaire till Sherlock Holmes ingår bekantskapen med samhällets botten i kännetecknen på en verklig aristokrat. Holmes är egentligen en romantisk dandy, som umgås med kriminella och boxas. Hans intellekt är överlägset och han föraktar konventioner, han är en dandy som har förflyttats från seklets början till dess slut.

Vad är alltså storstaden, är den ett monster – i Londons fall en valfisk – ett väsen som man beundrar på håll, alternativt slukas av? Eller är den ingenting i sig själv, en mötesplats som uppstår först genom invånarnas möten? Är storstaden summan av sina medborgare? Att

bägge föreställningarna fortfarande är högst levande och är med och påverkar de praktiska beslut som fattas angående vår miljö idag, det vet varje stockholmare som försökt följa med i alla ideologiska och praktiska turer kring renoveringen/ombyggnaden (redan i ordvalet röjer sig en ideologisk skiljelinje) av Slussen.

Kanske var det en följd av vädret: hur som helst var de apokalyptiska stämningarna utbredda i artonhundratalets gryning. Det var inte bara Swedenborg som var övertygad om att det Nya Jerusalem stod inför dörren: en predikant som Richard Brothers lockade tusentals med sina förutsägelser om att London var det nya Babylon som skulle förtäras och återuppstå i lågor; Joanna Southcott drog hundratusentals åskådare genom att påstå sig vara gravid med den återvändande Messias.

Till visionärerna hörde givetvis William Blake, som transformerade London till Golgonooza, den fyrfaldiga staden, vaktad av sextiofyrtusen gnomer, sextiofyrtusen nymfer, sextiofyrtusen alver och sextiofyrtusen andar: Golgonooza leder direkt till vår tids litterära och filmiska föreställningsvärld. Tusenårsriket var helt enkelt lika nära då som nu, och jag är övertygad om att det är denna apokalyptiska bakgrund som gör det lättare för vår tid att känna igen sig i romantikernas London än i *ancien régimes* framtids-optimistiska Paris.

Vad händer med Heathcliff om han ändå tvingas in till storstaden? Vart ska hans våldsamhet och människoförakt ta vägen? Han har inte mycket att välja på, tycks det: han blir Sherlock Holmes eller Jack the Ripper, människojägare av det ena eller andra slaget. Det är knappast någon slump att den moderna populärkulturen gärna framställer seriemördare som fixerade vid William Blake: hans visioner av staden som en levande organism är bara en hårmån från mardröm och psykos. Både Blake och Swedenborg var kärnfriska nog att mitt i Londons människomyller kunna bära sina egna visioner av paradiset, sin egen teologi: hos sprödare själar blir resultatet snarare det inferno som skildras i grafiska romaner som *From Hell*.

Låt mig som avslutning ge en alternativ förklaringsmodell till vårt nyvunna intresse för romantikens stad. Den lämnas av sociologen Colin Campbell, som påpekat att konsumismen bygger på samma dynamik som romantiken: från längtan efter det man inte har till besvikelse över det man har. Det kan man tänka på när man sitter där i biomörkret och undrar varför ännu en generation låter sig fascinerats av den dystre mr Rochester i *Jane Eyre*.

Kristoffer Leandroer

HUMANIORA

Lärdomar för svenska humanister

Den svenska humanistiska forskningen har idag nästan berörings-skräck kring frågor om hur den nationella historien och kulturarvet ska definieras och förmedlas. Smula sönder är inga problem – men någon allvarlig diskussion om innehållet förekommer sällan. Här finns mycket att lära av den franske historikern, förläggaren och akademiledamoten Pierre Nora.

I Sverige är han mest känd för det genomgripande forskningsprojektet om så kallade minnesplatser, *lieux de mémoire*. Men som förläggare på det prestigefylla förlaget Gallimard har han varit med om att forma den franska idédebatten sedan mitten av 1960-talet genom att ge ut omkring 700 böcker inom humaniora och samhällsvetenskap. Det har inte avhållit honom från att lägga sig i den franska debatten om nationell identitet och kulturarv.

Noras inflytande över fransk idédebatt framkommer tydligt i ett urval av essäer och artiklar i tre volymer som är under utgivning. De två första, *Historien public* och *Présent, nation, mémoire*, kom ut i höstas och ger en utmärkt introduktion till Noras insatser som historiker, förläggare och publicist från slutet av 1950-talet och fram till idag. De sammanfattar också i stora drag de stora debatter om Frankrikes förflutna som har karakteriserat efterkrigstiden.

Akademiskt har Pierre Nora präglats av den så kallade Annales-traditionen, den skolbildning inom historieforskning som främst intresserade sig för hur sociala och mentala mönster har utvecklats över längre tid – i motsats till politisk händelsehistoria. På det personliga planet var andra världskriget den första skolan i nationell identitet. Nora föddes 1931 i en judisk familj som undkom deportationer men drabbades av antisemitiska lagar och förföljelser i Frankrike.

Det var dock ett annat nationellt trauma som blev föremål för Pierre Noras första drabbningar med den franska historien: Algerietkriget 1954–1962. Under delar av kriget undervisade Nora i historia i Algeriet och skrev kritiska artiklar om hän-

Eiffeltornet – en av fransmännens minnesplatser enligt Pierre Nora.

FOTO: ISTOCKPHOTO

delseutvecklingen samt en bok som kraftfullt fördömde kolonialismen. Genom att kombinera egna iakttagelser med historiska perspektiv visade Pierre Nora också hur han ville utveckla historiedisiplinen. Tongivande akademiker ansåg fortfarande att historien slutade någonstans mellan franska revolutionen och första världskriget. Nora blev tidigt en förespråkare för nutidshistoriska perspektiv.

Detta intresse bidrog också till att han valde bort en traditionell akademisk karriär och istället anlitades som förläggare på Gallimard. Med ansvar för humanvetenskaplig litteratur innehade han en stridbar position i franskt kulturliv. Till exempel överraskade han med att ge ut Michel Foucaults bok *Les mots et les choses* (1966), som väckte stor uppmärksamhet och fick ett långtgående inflytande. Den avfärdades initialt av delar av vänsteretablissemangen som ett hot högerifrån, eftersom den ansågs underminera marxismen. Idag har vänstern gjort Foucaults filosofi till sin egen ståndpunkt.

Samtidigt bidrog den nya vändningen, som Foucault och andra tänkare drog igång, till den legitimitetskris inom humaniora, som Svante Nordin för svensk räkning har beskrivit i *Humaniora i Sverige: framväxt – guldålder – kris* (2008). Liksom i Sverige tappade den humanistiska forskningen inflytande i den offentliga debatten, när de teoretiska reflektionerna tog över. Den kritiska reflektionen radikaliserades i poststrukturalistisk riktning och gjorde alla anspråk på kunskap omöjliga.

I syfte att återföra humaniora och samhällsvetenskap till det politiska samtalet grundade Pierre Nora 1980 idétidsskriften *Le Débat*. Den var inte knuten till någon politisk eller filosofisk riktning. I den första ledaren – återpublicerad i *Historien public* – framför Nora istället ett slags manifest som förespråkar en demokratisering

av det intellektuella klimatet som allt för mycket har kommit att domineras av fixstjärnor fastlåsta kring olika skolbildningar. Det tycks som om Nora gick till angrepp mot flera av de författare som han själv hade lyft fram.

En av dem som kände sig träffad av denna programförklaring var i alla fall Foucault, även vän till Nora, som hotade att lämna Gallimard. Han ogillade också starkt filosofen Marcel Gauchet, vid sidan av Nora en av tidskriftens grundare, som tidigare hade kritiserat Foucaults filosofi. *Le Débat* har dock överlevt och har under Pierre Noras ledning blivit en av de mest inflytelserika arenorna för idédebatt.

Det var också under 1980-talet som den franska historiografin tog en ny vändning. Historiker började i allt högre grad intressera sig för hur det förflutna representeras i nutiden. I spetsen för den nya forskningen står Pierre Nora med ett projekt som involverar ett hundratal historiker som har resulterat i jubandverket *Les lieux de mémoire* (1984-1992).

Pierre Nora återetablerade här den nationella historieskrivningen i ny form. Bakgrunden var den urholkning av sammanhållande nationella berättelser som hade ägt rum från 1960-talet och framåt. Etniska, religiösa och andra gruppers kollektiva minnen hade fått allt större plats i offentligheten. I Noras verk framträder tvärtom en ambition om att låta historikerna återta kontrollen över det förflutna. En liknande tanke ligger bakom initiativet *Liberté pour l'histoire* som också leds av Nora. Denna sammanslutning för historiker protesterar mot politiska försök att styra hur historia används.

I *Les lieux de mémoire* filtreras den franska historien genom det brett definierade begreppet minnesplats. Detta kan innefatta både konkreta och abstrakta platser, till exempel Panthéon, nationaldagen, Jeanne

HISTORIEN PUBLIC

PIERRE NORA
Gallimard 2011

PRÉSENT, NATION, MÉMOIRE

PIERRE NORA
Gallimard 2011

d'Arc, Eiffeltornet och franska språket. Arbetet är på samma gång en empirisk inventering av nationella minnesplatser och ett försök att lyfta upp historieskrivningen till en ny abstraktionsnivå där historien tolkas utifrån symboliska objekt.

Det går således också att läsa verket som ett förslag till en kanon för fransk minneskultur. Perspektivet har integrerats i läroplaner för historieämnet och vitaliserat diskussionen kring nationell historia och identitet.

Trots den teoretiska inramningen fanns det under publiceringen långtgående planer på att filmatisera verket. Liknande analyser av nationella minnesgemenskaper i Pierre Noras efterföljd har genomförts i bland annat Danmark, Nederländerna och Tyskland.

Idag muttras det på franska universitet om att Pierre Noras historiesyn har haft för stort inflytande. Den traditionella historieskrivningen har fått stå tillbaka till förmån för analyser av det förflutnas representationer. Filosofen Alain Finkielkraut har hänfullt liknat *Les lieux de mémoire* vid en turistguide över Frankrikes kulturarv. Även om Nora för fram en pluralistisk berättelse av Frankrike, har verket också klandrats för att den kritiska historieskrivningen glider över i en ambition att återskapa en nationell identitet i kris.

Svenska humanister har ändå goda skäl att reflektera över Pierres Noras insatser utifrån de introducerande textsamlingar som nu ges ut. Humanioras starkare ställning i Frankrike är till stor del avhängig av delaktigheten i det offentliga samtalet. Noras intellektuella gärning visar hur viktiga nationella perspektiv på tradition, identitet och kulturarv är för såväl samhällsdebatten som den humanistiska forskningens existensberättigande.

Johannes Heuman

Åke Holmquists nya verk om Beethoven gör skäl för sin undertitel: Biografen. Här har ett helt livs Beethovenstudier kondenserats till en tusensidig volym, vilken är unik för svenska förhållanden vad gäller anspråk, ambition och omfång.

Beethoven bakom myten

MUSIKHISTORIA

Det ligger nära till hands att uppfatta den klassiska musikens historia som en evig, oföränderlig berättelse, stelnad till gipsbyster av döda mästare. En parnass av en handfull namn som i bladguld pryder konsertlokalerna från förrförra seklet. Till exempel längs inner-taket på Berns salonger.

Nästan alltid intar Ludwig van Beethoven den centrala platsen, oavsett lokal och världsdel. Hans namn och nuna har i 150 år utgjort själva varumärket för begreppet klassisk musik, så kallad *seriös* musik. Främst har det handlat om femte och nionde symfonin. Nians sångtema "Freude, schöne Götterfunken" utgör för närvarande EU:s klingande emblem, men har dessförinnan tjänstgjort som signatur för Nato. Fascister, nazister och kommunister – alla slogs de om Beethovens hymn för sina respektive syften. Och under mellankrigstiden var den en kampsång för arbetarrörelsen i såväl England som Tyskland.

Berättelserna om dess döve upphovsman antog mycket snabbt en mytisk karaktär, och tidigare generationer har genom seklerna varit väl bekanta med bilden av den mot ödets makter kämpande kompositören. Men på senare år har bilden av den bistre Beethoven bleknat när fokus flyttats till den muntre Mozart ("Amadeus"). Hans symfonier har blivit omkörda i orkesterstatistiken av Gustav Mahlers. Och Beethovenlitteraturen har alltmer kommit att handla om själva mytbildningen och verkens receptionshistoria än om mannen, hans liv och verk.

Därför kommer Åke Holmquists monumental *Beethoven. Biografen* som en lika otrendig som glädjande överraskning. Det är ett för svenska förhållanden fullkomligt unikt verk vad gäller anspråk, ambition och omfång. Den bestämda formen, "Biogra-

fen", är här helt på sin plats. Den tusensidiga volymen rymmer också synnerligen kompletta förteckningar av Beethovens verk på längden och tvären: listade efter genre, efter verk med opusnummer, efter verk utan opusnummer etcetera. Samt två CD-skivor med 150 minuters väl vald Beethoven-musik.

Nördigt? Ja, i så måtto att den 68-årige författaren besitter en livslång Beethovenkunskap, examinerad med seger redan i "Tiotusenkrönorsfrågan" anno 1961, pengar som den unge Holmquist använde till pianostudier i Beethovenstaden Wien. Ändå var det historiker han kom att bli. Elva år senare kom hans doktorsavhandling – om svenska flottans beredskap under andra världskriget (!). Därefter blev han musikbyråkrat vid Rikskonserter, chef för Stockholms konserthus och slutligen ständigt sekreterare i Musikaliska Akademien.

Så visst har Åke Holmquist levt ett liv i musik. Men det är historikern Holmquist som gör denna Beethovenbok verkligt värdefull. Hans hantering av källmaterial och floran av andrahandsuppgifter inger stort förtroende. Att han därmed fått "offra" välkända och färgstarka anekdoter kanske inte alltid har känts så lätt, särskilt med tanke på den livslånga fascination han har för Beethovens verk.

Och Beethovens person? I den mån Holmquist en gång känt beundran för den kämpande titanen, så har han uppenbarligen fått revidera sin uppfattning. Visst

tampades Ludwig van Beethoven med stora svårigheter, framför allt den tilltagande hörselnedsättningen men också en allmänt dålig hälsa. Oftast mädde han helt enkelt pyton, med en ihärdigt krånglande mage. Ändå ser inte Holmquist detta som en tillräckligt förmildrande omständighet för Beethovens talrika svek, tarvliga uppträdanden och utslag av hämndlystnad. Snarare talar han om självömkan som ett genomgående drag i en personlighet som han utan vidare betecknar som narcissistisk. Hur kom Beethoven att utveckla denna påfallande självupptagenhet, därtill detta kontrollbehov av omgivningen som skulle förpesta tillvaron också för honom själv?

Åke Holmquist tecknar en föredömligt tredimensionell bild av uppväxtens Bonn och den barndom som den vuxne Beethoven var förtegen kring. Han nyanserar standardberättelsen om den brutale, alkoholiserade dussinmusikern till pappa och fokuserar istället på hur den unge Beethoven alltför tidigt kom att få ansvar för familjeförsörjningen och de yngre bröderna. Härav behovet att agera "far" som den vuxne ungarlen sedermera på ett överspant sätt skulle utöva på sin brorson.

Av stor betydelse för den blivande tonkonstnären var Bonns musikälskande kurfurste, yngre broder till den habsburgske kejsaren och reformivraren Josef II. Den upplysta despoti som präglade åren före franska revo-

**BEETHOVEN
BIOGRAFEN**
ÅKE HOLMQUIST
Albert Bonniers förlag 2011

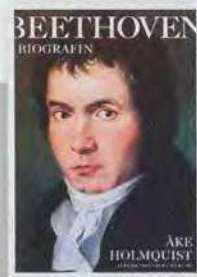

FOTO BERNHARDT/CORBIS/SCANPIX

lutionen kom att sätta bestående avtryck hos Ludwig, arton år gammal när Bastiljen stormades. Politisk revolutionär blev han aldrig. Däremot tog han starka intryck av franska revolutionens musikaliska uttryck; något som tyska musikhistoriker alltid mörkat och som Holmquist kunde ha utvecklat mer. Dock betonar han betydelsen av Frankrikes ockupation av Rhenområdet, och Beethovens upplevda identitet som rhenländare snarare än tysk, habsburgare eller wienare.

Ynglingen Ludwig började tidigt som yrkesmusiker i hovkapellet – på altförl, orgel och piano. Komponerandet uppmuntrades inte till en början, men redan som nittonåring kunde han expediera sin första officiella beställning: en sorgekantat över kejsar Josef II:s död, plus en dito hyllningskantat till dennes efterträdare. Holmquist tillmäter dem ett genuint konstnärligt värde, så också de tidiga så kallade Righinivariationerna för piano.

För en överdängare på klaver hade han

hoven, utan för kanoniseringen av den så kallade Wienklassicismen, kommer i intressant belysning hos Holmquist. Denne "musikens patriark" hade som ung konfronterats med Händels och Bachs musik i Berlin. Väl inflyttad i Wien missionerade han för deras omoderna polyfoni och övertalade såväl Haydn som Mozart att studera de gamla mästarna. Också den unge Beethoven kom att dras in i Swietens kontrapunktiska övningar och bli beroende av hans beskydd. För Swieten handlade det också om musikpolitik: att säkra den lärda musiken gentemot underhållningsmusiken som hörde till lågadeln och den gryende borgarklassens framväxt:

utan tvekan banade han väg för Beethovens musik, som redan under 1790-talet av många uppfattades som originell och svår, på samma sätt som hade gällt för Mozart från mitten av 1780-talet. Det paradoxala var att samtidigt som Beethoven vägrade låta sig vägledas av Swieten, lade dennes estetiska ambitioner

Men hur var det nu med dövheten? Hur stendöv blev Beethoven, och i så fall när?

Mycket har uttolkats och broderats utifrån det så kallade Heiligenstadttestamentet, det förtvivlade utbrott som den 31-åriga klavervirtuosen och kompositören nedtecknade och som 25 år senare skulle upptäckas i hans dödsbo. Tre fullskrivna ark, adresserade till hans bägge bröder, med inledningsorden:

O ni människor som håller eller förklarar mig för hatisk, halsstarrig eller misantropisk, hur orätt gör ni mig inte, ni vet inte den hemliga orsaken till det ...

Uppenbarligen hade Beethovens hörselproblem börjat redan i tjugofemårsåldern, för att gradvis förvärras. Men vid tiden för "testamentet", 1802, var han ännu inte döv och kunde utan problem både spela piano och dirigera. Någon orsak till hörselnedsättningen vill inte Holmquist ange – forskningen i ämnet har pågått i snart två sekel – men han utgår från att den även medförde tinnitus. Hur som helst är det givet att problemen utlöste en allvarlig depression, en kris som Holmquist menar var överstånden när han utgöt sig i Heiligenstadt:

Komponerandet fick honom att glömma (...) Han måste lära sig skilja på människan och konstnären Beethoven om han skulle orka leva vidare. Den skilsmässan är genomförd i Heiligenstadttestamentet.

En av bokens många kvaliteter är alla de tidsdokument – brev, dedikationer, petitioner, hyllningstal – som Holmquist återger i föredömligt klara översättningar. Det rör sig ju om en svårsmält, tvåhundraårig tysk prosa, ofta full av obsoleta affekter och krusiduller. Här hade jag önskat ett inslag av mentalitetshistorisk ambition hos den gode biografen; gärna såg jag till exempel Karin Johannissons namn i litteraturlistan.

Vilken skillnad blir det inte när de märkliga så kallade konversationshäftena börjar dyka upp kring 1815! Vid det laget behövde Beethoven papper och penna för kommunikation; små samtalshäften som omgivningen fick skriva i. Dessa dialoger kring allehanda vardagliga ting är fascinerande läsning alldeles oavsett sin frånvarande huvudperson (Beethoven behövde ju inte skriva vad han ville ha sagt). Som att lyssna till två hundra år gamla telefonsamtal, där det pratas rakt på sak.

Direkt skrämmande blir emellertid dessa samtalshäften när den faderlöse brorsonen Karl gör ödesdiger entré i Beethovens liv. Något han inte hade behövt,

”Att inte tilltala den breda publiken förblev ett självändamål för Beethoven, den nionde symfonins 'alle Menschen werden Brüder' till trots.

vid det laget utvecklats till, därtill en improvisatör av rang. När Beethoven flyttade till Wien för gott, till en början som elev till den firade Joseph Haydn, var det som pianovirtuos han kunde slå sig fram. Den habsburgska huvudstaden hade en befolkning på en kvarts miljon; i princip fördelad på hovfolk, tjänstefolk och utlänningar. Den stenrika feodaladel som huserade i Wiens praktfulla palats hade praktiskt taget inget med hovet att göra, ja – alls inget att syssla med annat än förströelser.

Och till dessa räknades Beethoven, efterfrågad pianolärare till adelsfröknar och underhållare vid middagsbjudningar. Tidigt självsäker, trots ett yttre som ansågs "fult" – sannolikt på grund av hans påfallande mörka hy. Svartmuskig, alltså, med härliga pianohänder. Beethoven spelade gärna på sitt flamländska "van" och korrigerade aldrig dem som misstog det som adligt. Inte heller dementerade han ett rykte som kom i svang att han var oäkta son till den preussiske kungen. För övrigt kan man notera att flertalet av hans adliga gynnare hette något som slutade på -sky eller -witz. Tyska namn lyser med sin frånvaro.

Den holländske hovbibliotekarien van Swietens betydelse inte bara för Beet-

grunden för en acceptans av och förståelse för Beethovens musik, vilket innebär att han inte tvingades till konstnärliga kompromisser för att tillfredsställa förlag och den breda publikens smak.

Att inte tilltala den breda publiken förblev ett självändamål för Beethoven, den nionde symfonins "alle Menschen werden Brüder" till trots. Hans högaristokratiske gynnare inte bara accepterade det svåra och djärva i hans tonspråk. Det blev en klassmarkör gentemot de lägre ståndens smak, så småningom också en symbol för tysk patriotism mot den allt populärare italienska operan med Rossini i spetsen.

De sociala och politiska förhållandena i det kosmopolitiska Wien förklarar mycket hos Beethoven. För första gången förstår jag de komplicerade turerna kring kompositörens enda opera *Fidelio* och varför den förblev hans enda. Ty opera var den absolut centrala genren för det tidiga 1800-talets kompositörer och deras karriärer, medan symfoniformen ännu inte räknades i konsertlivet. Holmquist påpekar att en symfoni oftast användes som uppvärmningsstycke att prata av sig till. Hur det kom sig att Beethovens bidrag i genren kunde bli så epokgörande förblir ändå oförklarat i hans bok.

han hade ju sin mamma – som Beethoven fördömde som lösaktig och olämplig som förälder. Nu iscensatte han en bitter vårdnadstvist som skulle pågå i flera år. Det står helt utom tvivel för Åke Holmquist att Beethoven var sjufalt värre som förmyndare. Han var så till den grad fördärvlig att den tjugofemåriga Karl, efter tio år av och till med den döve onkeln från helvetet, försökte ta livet av sig.

Först då gav Beethoven upp sina, i eget tycke välmenande, ambitioner att "genom min brorson instifta ett monument över mitt namn". Han upplevde sig som ett moraliskt föredöme, att handfast inpränta på sin "son". Någon riktig familj fick han ju inte och de kvinnor han uppvaktade var nästan utan undantag ouppnåeliga – gifta och/eller adliga. Han skulle stå modell för en trio ungar på musikens parnass i Wien: Schubert, Bruckner, Brahms...

Ludwig van Beethoven kom mot slutet av sin livstid att inkarnera den romantiska bilden av ett missförstått och kämpande geni, en "titan". Även om mer än tio tusen sörjande följde hans begravningståg – något helt unikt för en ofrälse medborgare – så var det snarare ett *event* än en angelägenhet för en bredare publik. Under sina sista år, då nionde symfonin och de inåtvända stråkkvartetterna kom till, var han för wienarna mest känd som en berömd excentriker. Offentliga konserter var sällsynta, liksom Beethovens musik på repertoaren.

Uruppförandet 1824 av den stora symfonin med sitt glädje- och broderskapstema var egentligen den enda riktiga Beethovenkonserten under de tio år som hade följt på Wienkongressens många kulturella sidoevenemang. Till stor del var denna konsert förbehållen överklassen. Själv var han förbittrad över stadens och statens ointresse för hans person och verk, och hade hämndlystet låtit förstå att den nya symfonin skulle ges till Berlin eller London. Något hans aristokratiska vänner och gynnar inte kunde acceptera, och därför insamlades nödvändiga resurser för ett offentligt uruppförande i Wien. I sin vädjan till den motspänstige kompositören betonade de hans betydelse för den tyska musiken, som nu hotades av populära, främmande melodier. (Något som Richard Wagner tjugofem år senare skulle ta fasta på, vilket innebar den egentliga startpunkten för den nionde symfonins berömmelse.)

Den "universella" Beethoven – en angelägenhet för tyskspråkig överklass? Ja, faktiskt var det så när det begav sig. Och kanske kommer det en gång att åter bli så.

Camilla Lundberg

FOTO: JSTOCKPHOTO

Festen är över

STATSVETENSKAP

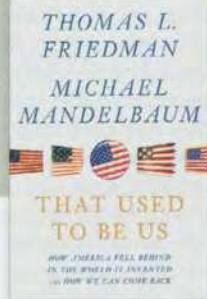
Thomas Friedman förklarar och uppfostrar världen. Och världen lyssnar, eller snarare läser, och tar kanske till och med emellanåt intryck när han med folkbildarnit drar upp de stora linjerna.

Ibland blir det förenklat, bombastiskt och överentusiastiskt. Men inställningen och ambitionsnivån är berömvärd: människor vill och behöver veta hur och varför världen ser ut och gör som den gör. Den uppgiften har han tagit sig an med förödande energi under hela sin tid på *New York Times*, först som Pulitzerbelönad utrikeskorrespondent i Mellanöstern och sedermera som kolumnist.

Den röda tråden i texterna är globaliseringen som han bejakar men också problematiserar. Thomas Friedmans stora talang ligger i förmågan att uppfatta mönster och trender, bryta ned dem i konkreta beståndsdelar och sätta in dem i begripliga

**THAT USED TO BE US
HOW AMERICA FELL BEHIND
IN THE WORLD AND HOW WE
CAN COME BACK**

THOMAS FRIEDMAN,
MICHAEL MANDELBAUM
Farrar, Strauss & Giroux 2012

sammanhang. Det ska alltid finnas en koppling mellan det

generella och det individuella. I sina allra bästa stunder – och de är många – ger han läsaren känslan av att just ha lärt sig något nytt.

Till Friedmans karaktärsdrag hör hans

>>

obändiga optimism som ibland kan slå över i en något prövande patriotism ("I'm a fourth of July guy", som han uttryckte det i tv-programmet *Meet the Press*). Men i sin senaste bok, medförfattad av den utrikespolitiske experten Michael Mandelbaum, är anslag och tonläge avgjort bekymrade. *That Used to Be Us* är en analys av USA:s ekonomiska och politiska försvagning och även om den obligatoriska underrubriken – *How America Fell Behind in the World and How We Can Come Back* – ger en fingervisning om att allt inte behöver vara förlorat är de dåliga nyheterna fler än de goda.

Utgångspunkten är att USA genom inkompetens, lättja och allmän ansvarslöshet förskingrat sitt arv. På trettio-fyrtio år har infrastruktur, utbildningsnivå, jämlikhet och allmänt västånd, sunda statsfinanser och politisk stabilitet underminerats. De senaste årens djupgående ekonomiska kris och massarbetslöshet kan alltså sägas vara kulmen på en utveckling som inleddes efter Vietnamkriget och i samband med de första oljekriserna. Idag har amerikanerna en relativt lägre levnadsstandard och sämre framtidsutsikter än för 35–40 år sedan.

Medelklassen är inte längre övertygad om att deras lott, för att inte tala om deras barns, blir bättre. Den amerikanska drömmen om att hårt arbete och förkovran betalar sig ser inte längre ut att slå in.

Det stora felet är ett dysfunktionellt politiskt system som låter lobbyister och penningstarka intressen bestämma dagordningen. Partierna har blivit maskiner, karaktärsmord och *negative campaigning* är satta i system och Washington lamslaget av polarisering och motsättningar. Förr fanns ett etablissemang, en elit, som tog ett gemensamt ansvar och såg pragmatiskt på politiken. Idag triumferar kortsiktighet och populism samtidigt som omvärlden, BRICS-länderna särskilt, blir smartare, rikare och mindre benägna att lyda USA.

Hela denna sorgliga och fascinerande historia berättas genom exemplifieringar, på-platsen-reportage och obeveklig statistik. Visst, Friedman och Mandelbaum balanserar undergångsstämningarna med berättelser om goda förebilder, om de trots allt många amerikaner som gör det rätta i både det lilla och det stora. Men det bestående intrycket är ett USA som inte längre hänger med och inte längre förmår att definiera och utforma framtiden. Särställningen håller på att gå förlorad och särskilt bitter måste insikten vara att man nästan uteslutande bara har sig själv att skylla. **Mats Wiklund**

Spriten söver ryssarna

SOCIOLOGI

Alexandr Nemtsov inleder sin bok om alkoholens roll i dagens ryska samhälle med två citat från Rysslands motsvarighet till Sifo, VTsIOM. Citaten är sammanfattningar av resultatet av undersökningar av den ryska befolkningens syn på vodkans roll i landets historia och på den siste Sovjetledaren Michail Gorbatsjovs nykterhetskampanj på 1980-talet. De två citaten ringar in de teman som Nemtsov behandlar: alkoholens centrala plats i ryssarnas liv och statens alkoholpolitik. Det första citatet, från 2002, lyder: "Ryssarna anser att vodka är den främsta symbolen för Ryssland under 1900-talet. Automatvapnet kalasjnikov kommer långt efter på andra plats." Föreningen av de två symbolerna, vodka och kalasjnikov, är inte slumpmässig. Omåttlig spritförbrukning och utbrett våld framstår i Nemtsovs berättelse som två sidor av samma mynt, som den ryska civilisationens mörka fransida.

Det andra citatet från opinionsinstitutet VTsIOM (2006) belyser en ljusare sida av den ryska civilisationen, en medvetenhet om problematiken som man då och då har kunnat skymta genom alkoholdimorna och bakom vapenröken: "Två tredjedelar av befolkningen i Ryssland anger alkoholismen som landets största problem. En majoritet ser positivt på nykterhetskampanjen under andra hälften av 1980-talet."

Alexandr Nemtsov analyserar i ett jämförande globalt perspektiv statistik över den ryska alkoholkonsumtionen och dess konsekvenser. Han kryddar den torra sakframställningen med personliga reflexioner om tillståndet i landet och kritiska kommentarer till makthavarnas hänsynslösa hälsopolitik. Han talar om att trettio års forskning och förtvivlade försök till

opinionsbildning mot alkoholmissbruket i Ryssland har gjort att han själv numera närmast är absolutist. Men han kan inte säga att hans egen reaktion har blivit typisk, trots att resultatet av opinionsundersökningen från 2006 pekade på ett utbrett problemmedvetande i befolkningen. *Landsmännen* – det handlar framför allt om män – fortsätter att suppa ner sig.

Den tunga och trista vardagen för alla de "vanliga" människorna i det ryska samhället har medfört att livet har begränsats till att försöka stå ut, att uthärda, att tålmodigt överleva. Spriten blir universalmedicinen precis som förr i tiden. Ett av de första ord som nybörjaren i ryska lär sig är *samogon*, hembränning. Den har alltid varit mycket omfattande. Under Gorbatsjovs nykterhetskampanj, då lokala myndigheter rapporterade om upptäckta och förstörda apparater, visade det sig att det på vissa orter fanns lika många hembränningsapparater som hushåll.

Alexandr Nemtsov är mycket kritisk mot Gorbatsjovs nykterhetskampanj. Den var verkligen välbehövlig, men den sköttes enligt författaren på ett typiskt sovjetiskt, dilettantiskt sätt. Alkoholskadorna minskade förvisso, men kampanjen hade en rad skadliga följdverkningar, eftersom den skedde i ett samhälle som styrdes enligt kommunistiska principer. Grundläggande i den sovjetiska planekonomin var att det inte fanns någon samlad överblick över samhällets olika sektorer eller samordning mellan dem. Begrepp som "kontraproduktivitet" och "externa effekter" saknades.

Gorbatsjov tänkte inte på att omsättningsskatten på försäljning av vodka fram till dess att produktionen drastiskt skars ner hade stått för ungefär hälften av de sovjetiska budgetintäkterna. Den radikala minskningen av

**A CONTEMPORARY HISTORY
OF ALCOHOL IN RUSSIA**
ALEXANDR NEMTSOV
Södertörns högskola 2011

Bara han inte tar bilen efteråt.

FOTO: MARTIN GODWIN/GETTY IMAGES

låga livslängden orsakas inte bara av alkoholförgiftning och sjukdom utan även av dråp och dödsolyckor under rusets inverkan.

Alexandr Nemtsov visar att vodkalogin är ett nödvändigt komplement till kremlologin när man analyserar det ryska samhället. Kremlologin, läran om hur man uttolkar maktrelationerna mellan olika politiska aktörer, är en fruktbar metod när man ska kartlägga det politiska livet och försöka göra prognoser om den närmaste framtiden för politiska aktörer i ett samhälle som saknar normala politiska partier. Kremlologin handlar om att tyda nyckelord och analysera foton och nyhetssändningar i tv. Vodkaologin handlar om att kartlägga produktionen och distributionen av alkohol och analysera demografiska data. Vodkaologin framstår genom Alex-

andr Nemtsovs verk som en viktig infallsvinkel om man vill förstå de sociala relationerna och samhällslivet i Ryssland.

I det postkommunistiska, kapitalistiska Ryssland är det inte religionen som är ett opium för folket, som den marxistiska klyschan lärde. Det är vodka som dövar och söver ryssarna. Visst är ryssarna tåliga, visst kan de sjunga och skratta. Men Alexandr Nemtsov är bekymrad:

”Ändå gnager frågan: Beror inte den ryska optimismen en smula på spriten? Den muntrar förvisso upp oss och löser upp tristessen, men den gör att vi inte begrundar vad vi gör och tar itu med livet.”

Med ett typiskt ryskt men i svenska ögon politiskt inkorrekt uttalande skriver Nemtsov om den aktuella situationen att ”samhällslivet i dagens Ryssland är så förfallet (*degraded*) att landets bästa nykterhetsmedel förmodligen är stränga hus-trur”. Utsagan är väl underbyggd av den konsumtionsstatistik som författaren redovisar. Medan ryska män mätt i förtäring av ren sprit per capita dricker flera gånger mer än männen i Västeuropa, dricker de ryska kvinnorna ungefär lika mycket – eller litet – som dryckessystrarna i Västeuropa. Det är tack vare kvinnornas insatser som Ryssland alls fungerar som ett samhälle.

Kristian Gerner

den statliga spritförsäljningen fick givetvis följdverkningar i statsbudgeten. Två år efter nykterhetskampanjens inledning uppstod ett enormt underskott. Detta var bara en effekt. En annan konsekvens var en följd av befolkningens motåtgärd: *samogon*. Hembränningen ökade kraftigt, enligt uppgifter i den sovjetiska pressen med 40 procent. För att bränna hemma behövs vissa råvaror, och folk köpte de kraftigt subventionerade varorna socker och jäst och tömde butikerna på dem. Statsbudgeten gynnades inte, samtidigt som människorna fortfarande hade kontanter. När det inte fanns så mycket vodka att köpa och blev brist på både socker och jäst, fick man pengar över till att köpa andra varor. Många köpte vad de kom över och hamstrade i hemmen. De alltid så torftiga butikshyllorna gapade nu tomma. En närmast apokalyptisk stämning spred sig i det realsocialistiska samhället.

Nykterhetskampanjen varade bara ett par år innan den av ekonomiska skäl avblåstes den 25 oktober 1988. Detta förkunnades i ett dekret från Kommunistpartiets centralkommitté med den på sovjetiskt kanslispråk utformade rubriken ”Om förverkligandet av Kommunistpartiets centralkommittés beslut i ärendet att stärka kampen mot fylleri och alkoholism”. Den uppenbara ironin i formuleringen var

troligen omedveten. Nykterhetskampanjen upphörde, superiet återgick i gamla banor och de positiva effekterna på folkhälsan av kampanjen kom att bli tillfälliga. – Nemtsov uppger att en miljon liv räddades under de tre år kampanjen varade. Det bestående, långsiktiga resultatet av nykterhetskampanjen påminde om följderna av spritförbudet i USA på 1920-talet: institutionaliserad grov kriminalitet. Ryssland fick en ny typ av gangstervälde, som ersatte det gamla kommunistiska gangsterväldet.

Nemtsov förenar presentationen av rådata med demografiska analyser av korrelationer för att kunna ringa in orsakerna till den omfattande ryska spritkonsumtionen i våra dagar. Den viktigaste orsaken är att det i praktiken är fråga om en okontrollerad produktion, distribution och försäljning av sprit och öl. Den viktigaste följden är att ryska män i genomsnitt dricker 15 liter, mätt i ren alkohol, per år och har en förväntad livslängd på 59 år (data från 2002).

De kroniska alkoholisterna är ett mindre samhällsproblem i Ryssland än de män som super till rejält då och då. Dessa människor, som Nemtsov kallar ”råsugande icke-alkoholister”, utgör ungefär hälften av den manliga vuxna befolkningen. De står för den största andelen förlorade arbetsdagar i landet. Den anmärkningsvärt

Slutet på Obamanin

USA

Det kommer att bli intressant att se om DSM-V – den internationellt erkända "bibeln" om psykiatriska sjukdomar som snart kommer ut i ny upplaga – kommer att inkludera diagnosen *Obamania*. Detta, oftast övergående, tillstånd noterades först under våren 2008, då miljontals amerikaner plötsligt blev fullkomligt besatta av en viss herr Barack Obama. I särskilt svåra fall kunde symptomen vara fysiska; den politiske kommentatorn Chris Matthews beskrev till exempel en "kittlande känsla uppför sitt ben" varje gång han hörde Obama tala. För det mesta yttrade sig dock *Obamania* som ett slags salighetskänsla och en övertygelse om den unge kandidatens allmänna ofelbarhet. Symtomen beskrevs kanske bäst av den inflytelserike vänsterbloggaren Ezra Klein i en artikel från 2008:

Obamas bästa tal omsluter dig i ett större ögonblick, som om historien plötsligt upphört att passivt passera förbi och, bara för ett ögonblick, kontraherats omkring dig, gjort dig medveten om din existens och din roll i den. Han är inte ordet som blev kött utan ordets triumf över köttet, över hudfärg, över lidandet...

Idag, tre år senare, sitter dessa forna "obamaniker" kollektivt ihopsjunkna med ansiktet i händerna; gripna av ett slags *Obamadysfori*, om man så vill. Alla verkar undra samma sak: *Vad var det som hände?* Det är just denna fråga som författaren

Högst mänsklig.

sina egna ekonomiska rådgivare, som av Wall Streets mäktiga män. Obamas oförmåga att leda resulterade i utspädda lagförslag, halvhjärtade initiativ och en utbredd desillusion hos väljarna inför deras nya president.

Suskind's bok är resultatet av hundratal intervjuer med politiker, tjänstemän och finansfolk, hastigt ihopklippta till en femhundra sidors tegelsten. (Det höga tempot har resulterat i åtskilliga fel, däribland en referens till Sveriges finansminister "Andrea Borg".) Bokens stora behållning, såväl som dess största svaghet, ligger i Suskind's dramatiska berättarstil. *Confidence Men* har episka ambitioner, och likasom alla andra stora epos kräver den hjäl-

ministrationens kvinnor som i sin strävan att reglera en urspärad finansmarknad konsekvent körs över av Summers och ignoreras av Obama och dennes ettrige tidigare stabschef Rahm Emanuel.

Suskind's dikotomi mellan "de goda" och "de onda" ter sig dock desto mer godtycklig i hans långa redogörelser för vad som samtidigt hände vid de stora investmentsbankerna på Wall Street. Utvecklandet av esoteriska finansiella instrument har under de senaste tjugo åren förvandlat börsvärlden från en någorlunda respektabel affärsverksamhet till ett gigantiskt casino. Dagens Wall Street kan närmast ses som ett slags moralisk skymningszon, där begrepp som "gott" och "ont" väsentligen saknar valör. (Det faktum att Suskind's "hjältar" råkar vara samma personer som låtit sig intervjuas för hans bok gör denna dikotomi ännu mer suspekt.)

Ett annat störande moment är Suskind's självsäkerhet som ekonomisk sakkunnig. Det finns idag få ekonomiska dispyter där man inte kan hitta åtminstone en handfull Nobelpristagare på endera sidan. Ron Suskind är förvisso en briljant journalist, men han saknar ekonomisk skolning. Man kan därför fråga sig hur han kan vara så säker på att en nationalisering av bankjätten *Citigroup* hade varit att föredra framför kortsiktiga stödsatser, eller att ett stimulanspaket på X miljarder dollar hade varit mer effektivt än ett på Y miljarder dollar. (Man kan också fråga sig om allt detta troleri à la John Maynard Keynes hade varit lika populärt om det hade förts fram av en vanlig *Homo sapiens* såsom John Kerry eller Al Gore.)

Suskind's allmänna besvikelse över Obamas påstådda misslyckande som politiker ter sig också en smula underlig. En mer djuplodande och hårdhänt reform av finansbranschen hade måhända varit önskvärd; detta är dock lättare sagt än gjort när bankerna är både rikare och smartare än själva regeringen. (Wall Street rekryterar idag flitigt från de matematiska fakulteterna vid Harvard och MIT.) Inom andra områden är Obamas gärning dock ej att förakta. När Clinton på nittioalet lade fram sitt relativt blygsamma förslag om sjukvårdsreform blev han krossad av en mäktig koalition av republikaner och lobbyister från läkemedels- och försäkringsbranscherna. Obama fick förvisso bara igenom delar av

” Valet av Barack Obama till presidentposten var en religiös snarare än en politisk händelse; ett slags nationell pånyttfödelse. Det minsta man kunde begära efter en sådan begivenhet var att naturens lagar upphävdes.

och journalisten Ron Suskind brottas med i sin nya bok *Confidence Men*. Hans svar lyder något i den här stilen: Hellre än att genomföra de radikala reformer som hans supportrar hoppades på blev den briljante men oprövade Obama överkörd såväl av

tar och skurkar. Inom Vita husets väggar spelas den senare rollen av den välkända bufflige men genialiske rådgivaren Larry Summers, som snabbt lär sig manipulera sin chef och öppet hånar denne när han ej är närvarande. Hjalterollen spelas av ad-

sitt sjukvårdspaket, men hans bedrift att utvidga statliga garantier om sjukvård till 25 miljoner oförsäkrade amerikaner är inget annat än historisk. Om man därtill lägger 2009 års stimulanspaket på närmare 800 miljarder dollar står det klart att Obama fått till stånd den största expansionen av amerikansk offentlig sektor sedan Franklin D Roosevelts *new deal* – allt inom loppet av två år.

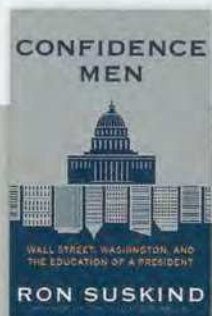
Det är dock inte där skon klämmer. Snarare än avsaknaden av ekonomiska stimulenti tycks Suskinds och väljarnas frustration böttna i en brist på psykologiska stimuli. När Obama höll sitt segertal vid Grant Park i Chicago år 2008 fick Suskind ett slags pirrande känsla i magen. Den känslan har nu försvunnit, och hans bok kan ses som ett försök att förklara varför. Problemet är att Suskind letar på fel ställe; hellre än leta bland lagar och reformer borde han ha satt sitt förstoringsglas över det amerikanska psyket, framför allt hos dem som är gamla nog att minnas Martin Luther Kings fras om ett "förlovat land" där svarta och vita barn håller varandra i hand och ing-

en medborgare blir dömd på grundval av sin hudfärg. (Kanske hade Suskind då också kunnat förklara hur en obskyr pizzadirektör från Södern plötsligt kunde ta ledningen i det republikanska primärvalet.) Valet av Barack Obama till presidentposten var en religiös snarare än en politisk händelse, ett slags nationell pånyttfödelse. Det minsta man kunde begära efter en sådan begivenhet var att naturens lagar upphävdes, att vatten förvandlades till vin och att lejonet och lammet gick och lade sig tillsammans. Det faktum att inget dylikt inträffade upplevs av många amerikaner som en enorm antiklimax, från vilken man ännu inte har hämtat sig.

Nu finns det förvisso mycket som talar för att Obama kommer att vinna även nästa val. Hans opinionssiffror ligger stabilt över 40 procent, och i nuläget talar allt för att hans motståndare kommer att bli före detta guvernören Mitt Romney, en ideologiskt velig mormon med lika mycket karisma som ett torkskåp. Amerikaner är dessutom ett, ur politisk synvinkel, försiktigt folk, som ogärna röstar bort en president efter blott fyra år vid makten. Obama får kanske sitta kvar, men den där kittlande känslan uppför benet kommer aldrig tillbaka.

Erik W Larsson

CONFIDENCE MEN
WALL STREET, WASHINGTON,
AND THE EDUCATION
OF A PRESIDENT
RON SUSKIND
Harper/HarperCollins
Publishers 2011

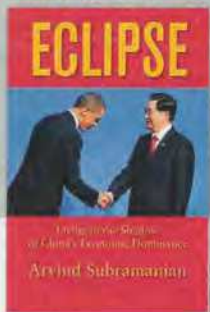
Tänkvärt om västvärldens nedgång

NATIONALEKONOMI

Den fundamentala knäckfrågan för många av vår tids framtidsforskare är vad som kommer att hända i Kina och de övriga så kallade Bricsländerna. De flesta tycks dock vara ense om att USA förr eller senare kommer att förlora rollen som världsledande supermakt men på frågan om när det ska ske – eller hur – går analyserna kraftigt isär. Trosvisna amerikanska exceptionallister pekar bland annat på 1990-talets IT-revolution och förutspår att nya teknologiska innovationer framöver ska vitalisera det entreprenörstata landet på nytt och säkra USA:s hegemoniska ställning under lång tid framöver. Andra pekar på historiska exempel och menar att USA, precis som en lång rad världsvälden från romarriket till Brittiska imperiet, inte kan bryta den nedåtgående spiral som redan har skjutit fart. Att arvtagaren blir Kina är knappast kontroversiellt numera.

Om globala förändringsprocesser i skuggan av den framväxande kinesiska supermakten handlar den läsvärda boken *Eclipse*. Författaren, den indiske ekonomen Arvind Subramanian, har bland annat varit verksam på olika amerikanska elituniversitet och har haft en chefsbefattning på Internationella valutafondens forskningsavdelning. Han har skrivit flera upp-

ECLIPSE
LIVING IN THE SHADOW
OF CHINA'S ECONOMIC
DOMINANCE
ARVIND SUBRAMANIAN
Peterson institute for
international economics 2011

märksammade
böcker och ar-
tiklar om eko-

nomisk tillväxt och är för närvarande också rekryterad som rådgivare till den indiska regeringen.

Motorerna i den kinesiska tillväxtmodellen under den senaste trettioårsperioden har varit en undervärderad valuta och en exportdriven industrialisering som sedan millennieskiftet har tilldelat landet epitetet Världens verkstad. Den odemokratiska Pekingregimens legitimitet är nära förknippad med tillväxten och ett ständigt stegrat utbud av nya arbetstillfällen, konstaterar Subramanian. Exportens cen-

trala roll har dock gjort landet extremt beroende av efterfrågan på kinesiska produkter på den internationella marknaden. När den globala konjunkturen mattades efter Lehman Brothers kollaps i september 2008 riskerade ungefär 20 miljoner kinesiska arbetare att förlora sina jobb. Mot den bakgrunden kan man förstå varför Kina förtjänande finansierar de enorma amerikanska underskotten och varför regimen också visat sig villig att satsa betydande summor i de krisdrabbade euroländernas räddningsfonder. Det ömsesidiga beroendet mellan västvärlden och de nya tigerekonomierna är omfattande.

Enligt en aktuell prognos från Citigroup Inc. kommer Kinas andel av världens BNP att växa från 17 procent 2010 till uppskattningsvis 24 procent om tjugo år. Indiens BNP kommer sannolikt att fördubblas till tio procent och flera andra dynamiska tillväxtländer – som Brasilien, Indonesien och Mexiko – kommer också att klättra högt upp på den globala tio-i-topplistan. 2030 kommer Kinas andel av världshandeln att vara mer än dubbelt så stor som USA:s och åtminstone fyra gånger större än Tysklands. Redan idag har den merkantilistiska exportpolitiken förlorat sin centrala roll som hävstång, hävdar Subramanian. Förr eller senare kommer de kinesiska makt-havarna, med all sannolikhet, >>

Nyliberalismens förvånande starka livskraft

Nyliberalismen gjorde sitt inträde i många västländer under 1970-talet, som ett svar på det förfall som drabbade den keynesianskt inspirerade politik som hade drivits sedan 1930-talets depression. Nyliberalismen har påverkat snart sagt alla samhällsområden. De starka utmaningar det nyliberala synsättet har ställt inför under de senaste årens återkommande finansiella störningar har gjort att många börjat ifrågasätta värdet av avreglering, marknader och marknadsekonomi. Samtidigt står vi utan självklara alternativ.

Vad kan komma i nyliberalismens ställe inom ramen för ett demokratiskt samhällssystem? Hur kommer det sig att de nyliberala idéerna mitt i krisen förefaller ha sådan livskraft? Det här är frågor som Colin Crouch, verksam som professor vid Warwick Business School, analyserat i den nyligen utgivna boken *The Strange Non-Death of Neoliberalism*.

Crouch gör en exposé över nyliberalismens ursprung och framväxt. Han menar att den alltmer obalanserade finansiella utvecklingen i flera av västekonomierna under 1970-talet, med stigande inflation och arbetslöshet, utgjorde en grogrund för ett skifte i synsätt i politiken. Inriktningen på att reglera nationellt definierade marknader, som hade varit stark sedan andra världskrigets slut, utmanades av en ökande internationell handel och stigande konkurrenstryck. Själva kärnan i den ekonomiska politiken och till den offentliga verksamheten med regleringar, centralplanering och statligt ägande av företag kom också i vanrykte.

Betydelsen av de budskap som spreds av två av mottagarna av Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne framhålls särskilt av Crouch; Friedrich von Hayek och Milton Friedman. Hayek företrädde en stark kritik mot det statligt planerade samhället och Friedman drev linjen med en oberoende penningpolitik.

Här stod en liberal och decentraliserad marknadsekonomisk modell i bjärt kontrast till en korporativistisk och centralplanerad samhällsmodell, som tycktes göra ekonomierna och livet stelt och stilla-

att sjösätta radikala reformpaket för att stärka den inhemska köpkraften och därmed minska det farliga exportberoendet. Den ständigt stegrade produktionsökningstakten kommer följaktligen, precis som i västvärlden och Japan under efterkrigstiden, att driva på framväxten av en kinesisk välfärdsstat.

Inom tio år kommer den kinesiska valutan – renminbi eller yuan – att utmana den amerikanska dollarns ställning som världsvaluta, förutspar Subramanian. För att styrka sin tes anlägger han ett historiskt perspektiv och analyserar den monetära stafettväxlingen från brittiska pund till dollar under den tidigare epoken. Författaren kritiserar de ekonomhistoriker som hävdar att transformationsprocessen började redan på 1870-talet – när USA gick om Storbritannien som världens största ekonomi – och att det sedan skulle dröja över sextio år innan pundet överflyglades av dollarn. I Subramanians analysmodell hotades pundets ställning som global reservvaluta först vid första världskrigets slut, när ententländernas enorma krigskostnader förvandlat USA till världens bankir och den massiva amerikanska industripotentialen blev en betydelsefull maktfaktor på internationell nivå.

Så sent som 1928 var Storbritanniens Slexport fortfarande större än USA:s men året därpå, när börskraschen på Wall Street utlöste en världsdepression, gick stafettväxlingen mycket snabbt, skriver Subramanian. Processen tog följaktligen bara ett tiotal år. Bland annat mot den bakgrunden anser han att övergången från dollar till renminbi kan gå avsevärt snabbare än någon anar idag. Om den amerikanska statsledningen misslyckas med att trappa ner de jättelika handelsbalansunderskotten kan USA snart vara lika skuldsatt och sårbart som Storbritannien 1918.

Som bekant söker sig världens kapitalförvaltare med fördel till den mest stabila och värdebeständiga valutan. Under mellankrigstiden erbjöd dollarn, som ovan noterats, ett attraktivt alternativ till det vacklande pundet. En tillflyktsort av det slaget erbjuder dock inte renminbin för närvarande. Kinas kapitalmarknad är hårt reglerad och landets valuta kan inte användas vid internationella transaktioner. I princip kan renminbin bara användas för att köpa varor i Kina. Det pockande kravet på att göra renminbi till en funktionell världsvaluta under kommande år ställer Pekingregimen inför stora utmaningar, skriver Subramanian. Kina måste bygga upp en finansmarknad av samma dignitet som Wall Street och City of London från grunden. Hela den mer-

kantilistiska tillväxtmodellen, som staten implementerat för att skapa ett ekonomiskt drivhusklimat, måste reformeras i grunden under 2010-talet. Den processen har redan börjat, konstaterar författaren. Fast än så länge i liten skala.

Vad händer med västvärlden? Mellan 1918 och 1922 publicerade Oswald Spengler tvåbandsverket *Västerlandets undergång*, som omedelbart blev en massiv försäljningssuccé. Spenglers pessimism var utan tvekan överdriven men idag finns det måhända goda skäl att aktualisera den spektakulära problematiken på nytt. Låt mig anlägga ett historiskt perspektiv.

Startskottet för västvärldens månghundraåriga försprång kan förslagsvis sökas vid sekelskiftet 1500 när portugiserna rundade Godahoppsudden och Columbus upptäckte Amerika. Vid samma tid drabbades den så kallade tredje världen av en långvarig lågkonjunktur och en samhällelig retardationsprocess som nådde sin absoluta bottennotering under den koloniala epoken från 1800-talets slut till mitten av det förra seklet. Men sedan vände plötsligt trenden. Det moderna japanska undret tog sin början omkring 1950. Ett decennium senare vaknade de fyra små asiatiska tigrarna Sydkorea, Taiwan, Singapore och Hongkong. Under åttiotalet startade en dynamisk tillväxtprocess i de två subkontinentala jätteländerna Kina och Indien, och strax före millennieskiftet hände något liknande i ett par andra stora tredjevärldenländer som Brasilien och Indonesien.

Idag sprudlar tillväxten i såväl Asien som Latinamerika samt i det subsahariska Afrika samtidigt som USA och EU-länderna drabbats av den värsta finans- och strukturkrisen i mannaminne. Kanske bevittnar vi slutet på västvärldens teknologiska försprång i det nya informations-samhället när nya innovationer sprids på sekunden över hela världen, skriver Subramanian. Stora befolkningar, som ännu på sextiotalet betraktades som ett allvarligt hinder för utveckling och modernisering, har förvandlats till en betydelsefull resurs. Med allt detta i åtanke kan man faktiskt ställa frågan om inte den nuvarande krisen i västvärlden är långt värre än den mångomtalade trettioåterskrisen.

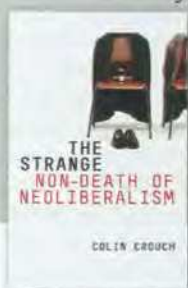
Subramanian är förvisso bara en av tusentals välmärkade framtidsforskare och även den klokaste av alla professionella spåmän har ofta tagit fel. Men de frågor som han väcker – om västvärldens kris och Kinas nya roll – kommer utan tvekan att stå högt på agendan under kommande år. *Eclipse* är i allra högsta grad en läsvärd bok.

Carl Johan Gardell

THE STRANGE NON-DEATH OF NEOLIBERALISM

COLIN CROUCH

Polity 2011

stående. Nyliberalismen erbjuder ett frihetligt

samhällsideal med fokus på marknaden, den enskilda medborgaren och den fria viljan. För det politiska systemet blev det nyliberala programmet en metod för att få till stånd omprövning, effektivisering, fokus på brukarnas/medborgarnas intressen och valfrihet, efter att den offentliga sektorns producentintressen stått i fokus under lång tid. Under 1970-talet kom, förutom de stora västliga ekonomierna, flertalet internationella samarbetsorganisationer att omfatta det nyliberala idéarvet. Internationella Valutafonden (IMF) och OECD är två organ som Crouch nämner. Man kan lägga till EU.

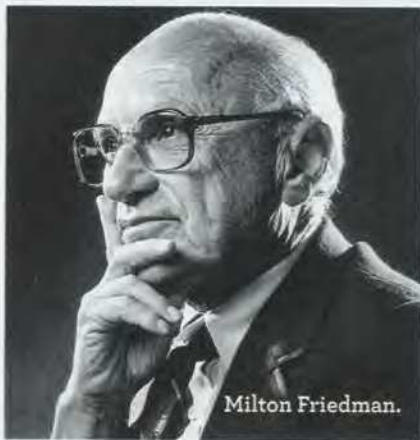
Crouch gör sedan en utmärkt genomgång av de klassiska förutsättningarna för en fungerande marknadsekonomi. Fokus ligger på olika typer av marknadsmisslyckanden.

Bristen på konsumentfokus har ofta bemötts med privatiseringar eller upphandlade tjänster, något som i sin tur har lett till nya regleringar eller tillsyn. Eller till att ansvaret för verksamheten har blivit oklart. Ofta har fokus hamnat på beställaren i offentlig sektor snarare än på slutkunderna/medborgarna. Införandet av mer av privata företags ledningsfilosofi i offentliga verksamheter har ibland lett till nya misslyckanden, då de offentliga verksamheterna inte har lämpat sig för sådan styrning. Det har vi också sett exempel på i Sverige, inte minst när det gäller äldreomsorgen och skolan.

Ett av de viktigaste dragen i den traditionella modellen för en marknadsekonomi, att det har funnits en rågång mellan politiken och företagssektorn, har också allvarligt åsidosatts genom utvecklingen. Det nära sambandet mellan offentlig sektor och företag som uppstod som en effekt av ökat beroende av privata leverantörer ser Crouch som osunt för demokratiens trovärdighet. Crouch menar att detta komprometterar den offentliga sektorn. Hur ska vi som medborgare kunna lita på

Friedrich von Hayek.

Milton Friedman.

det politiska systemet och förvaltningen om den blir för nära förknippad med privata företag av olika slag?

En viktig förklaring till den privata sektorns intresse för utkontraktering av olika slag har, enligt Crouch, varit att offentlig sektor är en av de mest säkra kunderna där stabila intäktsflöden har kunnat exploateras utan egentlig risk. Riskkapitalbolagens intresse för dessa marknader i Sverige kan ju vara en tankeställare. Ett jämnt intäktsflöde med låg risk kan finansiera dessa bolags höga avkastningskrav, som egentligen motiveras främst på mer riskfyllda marknader. Med svaga beställarroller i offentlig sektor finns risken att den kvalitet som medborgarna möter blir åsidosatt, när det var precis motsatsen som var tanken.

En annan aspekt av den nyliberala regimen som Crouch belyser är den starka tillväxten av den finansiella sektorn. När offentlig sektor har sänkt sina välfärdspolitiska ambitioner har en skulduppbyggnad i privat sektor istället blivit följden för att hålla konsumtionen uppe. Bostadsbubblan och bankkrisen i USA går igenom i boken ur detta perspektiv.

Crouch gör en slående iakttagelse. Genom det nyliberala programmet kan keynesianismen sägas ha privatiserats; från en angelägen uppgift för staten till en fråga huvudsakligen för privata aktörer i de finansiella systemen. Behovet av att hålla den privata konsumtionen igång även framöver kommer att vara en av de starkaste drivkrafterna för förlängningen av det nyliberala programmet och för stöd till finansmarknaden.

Colin Crouch håller fram en idealbild av ett samhällskontrakt där en demokratisk stat balanseras av en fritt fungerande marknad med en väl etablerad pluralism inom nationalstatens gränser. Det som har förändrat förutsättningarna för staten och demokratin är att nationella marknader med många företag ersatts av transnationella marknader med få stora företag i oligopolstrukturer, som får allt större inflytande över konsumenters efterfrågan, marknaders funktionssätt och politiken. Bristen på överstatliga politiska arrangemang och svårigheten att motverka framväxten av oligopol beskrivs av Crouch som närmast överväldigande.

Han har emellertid också stor tilltro till det civila samhällets förmåga att organisera sig vid sidan av politiska strukturer. Här kan gränsöverskridande intressegrupper göra sig gällande och verka för en värdestyrd dimension i den globala politiken. Miljöfrågor och hållbarhet i vid bemärkelse är två sådana områden som diskuteras. Det är lätt att vara kritisk till Crouchs positiva syn på dessa alternativa strukturer, men samtidigt svårt att bortse från det inflytande som till exempel Greenpeace förefaller ha i många sammanhang.

På den nationella nivån förespråkar Crouch en pluralistisk, närmast liberal, samhällsmodell med en balans mellan stat, marknad, företag och civilsamhälle. En utveckling av en värdebaserad diskussion kan bara uppstå i ett utbyte av åsikter mellan flera sådana kraftcentrum. Nyliberalismen, med dess fördelar och avarter, menar Crouch dock att vi sannolikt får leva med. Det finns inte någon väg tillbaka till det som en gång var.

Crouch ger en ovanligt skarpsinnig analys av de senaste årtiondenas utveckling av ekonomi och samhälle. Man skulle önska att mer av den politiska debatten i Sverige färgades av denna insikt. Vägen framåt går genom en förståelse för globaliseringens följder och strukturer inom en pluralistisk samhällsmodell, inte bakåt till nationalism eller statliga återregleringar och återställare. Nyliberalismen, eller i vart fall liberalismen och marknadsekonomi, verkar förvånande nog överleva även denna kris. I alla fall om man ska tro Crouch.

Björn Hasselgren

Rättigheter är inte kulturbundna

JURIDIK

Ar mänskliga rättigheter universella? Nja, den som idag hävdar att FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948 är allmängiltig får nog räkna med att stöta pannan blodig mot allsköns hårt förskansade intressen.

Till förnekarna av de mänskliga rättigheternas universalism hör inte enbart kommunistdiktaturen i Kina och andra representanter för så kallad asiatisk kollektivkapitalism. Dit hör också u-landsideologer och maktbärande som med förment "antiimperialistiska" och "antikoloniala" argument aldrig har kunnat förlika sig med den artikel som slår fast principen om skydd för äganderätten. Liksom iranska, saudiska och andra islamistiska potentater som hävdar att "västlig" kvinnoyn, yttrandefrihet och kriminalpolitik aldrig någonsin får inkräkta på religionens påbud. För att inte tala om alla de västliga politiker, myndigheter och kyrkoföreträdare som har börjat insistera på etniska grupper sämre rättigheter och på att yttrandefriheten inte inbegriper rätten att "kränka religiösa trosföreställningar".

Så mänskliga rättigheter är alltjämt ett konfliktskapande fenomen. Efter hundratals, ja tusentals, år av ihärdig strävan för att upphöja individen till samhällets primära subjekt tycks vi tvingas förhålla oss till Samuel Huntingtons pessimistiska slutsats: "Universalism för västvärlden är detsamma som imperialism för övriga civilisationer."

Förhålla oss, om än inte acceptera eller godtyckligt svälja. Det gör i varje fall inte professor Ove Bring, svensk nestor inom disciplinen folkrätt, tidigare folkrätts-sakkunnig på UD och nu författare till en tättskriven 700-sidorslunta: *De mänskliga rättigheternas väg*. Boken bygger på flera decenniers forskning. Men det är också en noggrant argumenterad exposé över nästan hela mänsklighetens tänkande kring staten, gruppen, individen och rätten. En liknande intellektuell resa i tid och rum har tidigare ingen svensk gjort.

Effektivt punkteras här myten om att det är Västerlandet som har monopol på det som brukar avses med MR i modern mening. Alltså: att det är den individuella människan, varje mänsklig individ – inte klasser, etniska grupper, religiösa samfund eller andra sociala kollektiv – som är alla samhällens yttersta moraliska subjekt. I historiskt perspektiv har olika för oss av-

lägsna civilisationer dragit viktiga strån till stacken för att bidra till utvecklandet av det som idag kallas mänskliga rättigheter, sammanfattar Bring:

"I Orienten bidrog sumererna med skyddet av den enskilde och dess äganderätt; babylonerna med en lag som var tänkt att inom ett stort rike ge rättstrygghet åt man och kvinna, fattiga och rika, oavsett religion och etnicitet; perserna (Kyroten den store) bekräftade minoritetsskydd, religionsfrihet, tankefrihet och tolerans samt rätt till frihet och personlig säkerhet; egyptierna bekräftade principen om likställighet inför lagen."

Så européerna, de kristna eller upplysningstänkarna var inte först. MR, individens primat och universalism är tankegångar med gamla anor. För den skull bortser inte Bring från de jättekliv i samma tänkandes historia som har gjorts i modern tid. Han går noggrant igenom en rad märkesår: 1215 då *Magna Carta* lade grunderna till rättsstatsprincipen (*rule of law*), 1689 då den oblodiga och ärorika revolutionen i England säkrade parlamentets oberoende maktställning och skyddade individens rättigheter (*The Bill of Rights*), 1789 då de franska revolutionärerna utfärdade sin berömda rättighetsförklaring (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) och amerikanerna sina lika berömda konstitutionstillägg (*The Bill of Rights*), 1945 och 1948 då Förenta nationerna skapades, med dess Allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna (*Universal Declaration of Human Rights*), 1991 då kalla kriget tog slut och Sovjetimperiet kollapsade.

Men sedan dess har vi fått bevittna både flera steg framåt och flera steg tillbaka. "Kalla kriget lade sig som en våt handske över arbetet i FN", skriver Bring. När FN:s medlemsstater 1996 skulle komplettera MR-deklarationen från 1948 med en juridiskt bindande text visade det sig omöjligt att upprepa den tämligen tydliga ursprungsformuleringen om äganderätten. Motsättningen mellan kapitalistiska och socialistiska stater satte stopp för detta.

På ett helt annat plan tog MR-frågor-

na ett språng framåt när avspänningspolitiken mellan öst och väst inleddes i början av 70-talet. Vid Helsingforskonferensen 1975 mellan 33 europeiska stater samt USA och Kanada undertecknades ett närmast genialt kompromissdokument som kombinerade krav på respekt för existerande statsgränser (östsidas oeftergivliga krav) med krav på respekt för mänskliga rättigheter.

Att MR-principerna sålunda sattes på pränt även i öststaternas medier gav upphov till en närmast revolutionär händelsekedja: frihetsmanifestet Charta 77 i Tjeckoslovakien, fackföreningsrörelsen Solidaritet i Polen, Gorbatsjovs glasnost- och perestrojkapolitik i Sovjetunionen, vilka sammantagna kan sägas ha resulterat i kommunistdiktaturens fall.

Sannolikt bidrog detta till att diverse icke-demokratiska härskare i tredje världen drog öronen åt sig. Vid de asiatiska staternas MR-konferens i Bangkok 1993 betonades att MR-principerna måste ses i sitt sammanhang av "varierande historisk, religiös och kulturell bakgrund". Uppenbarligen ville asiatiska diktaturer med Kina i spetsen till varje pris undvika en upprepning av den revolutionära Helsingforsprocessen och låta "västligt" MR-tänkande smyga in och undergräva "stabiliteten" (Göran Perssons uttryck 1996).

Men även på andra sätt har fundamentala MR-principer, inte minst yttrandefriheten, utsatts för påhopp från diverse mörkmän och mörkmakter. Bring kallar med rätta Rushdieaffären "en vattendelare, den första händelse som satte yttrandefrihet och islamism i centrum för en transnationell kulturell motsättning av världspolitiska dimensioner".

Ayatolla Khomeinis *fatwa* 1989 uppmanade muslimer till mord på författaren Salman Rushdie. Ändå riktade sig inte Rushdies roman *Satans verser* det minsta mot muslimer, utan mot delar av en gammal religiös skrift, *Koranen*. Och det är individer,

inte religioner, som har mänskliga rättigheter. Likväl tvinga-

**DE MÄNSKLIGA
RÄTTIGHETERNAS VÄG
GENOM HISTORIEN OCH
LITTERATUREN**
OVE BRING
Atlantis 2011

des Rushdie gömma sig i ett decennium för Khomeinis dödspatruller, och hans förläggare och anhängare i olika länder knivhöggs, besköts och i något fall döddes för sin vägran att foga sig i ayatollans hot.

Dessbättre vägrade dessa modiga publicister att vika sig. Långt fegare har många museichefer, medieföretag, och politiska och kyrkliga maktavare uppträtt efter *Jyllands-Postens* publicering av Muhammed-karikatyror och Lars Vilks teckning av Muhammed som rondellhund – de tar helt enkelt offentligt avstånd från konst som kan riskera att "kränka" muslimska grupperingar. Av rädsla för att självutnämnda muslimska talesmän ska anstifta nya våldshandlingar har enligt Bring allt fler i Sverige och övriga västvärlden sålunda hemfallit åt en kultursyn, enligt vilken det är moraliskt klandervärt att väcka anstöt. Vilket riskerar att leda till att hädelse ånyo görs till ett brott.

Sedan flera år tillbaka har muslimska stater lagt fram förslag i FN:s generalförsamling om att internationellt förbjuda just kritik av religioner – i samma anda om än inte med samma konkreta medel som Khomeinis fatwa. I december 2006 antog FN-församlingen en resolution som för-dömde förtal av religioner.

"Vi" mot "dom" alltså, *the West against the rest*, återigen samma visa. Hade Huntington trots allt rätt? Kan de mänskliga rättigheterna någonsin bli universella? Med sitt långa historiska perspektiv medger Bring, eller snarare varnar han för, att västvärlden sedan 11 september hamnat lite på reträtt i MR-sammanhang. USA:s övervåld i kriget mot terrorismen, "tortyrens återkomst" i Guantánamo och Abu Ghraib, gör att väst har förlorat viss trovärdighet.

Och Bring konstaterar aningen bittert att när Nobels fredspris 2010 gick till den fängslade MR-aktivisten Liu Xiaobo kunde Kina få med sig en lång rad stater att utebli från prisceremonin i Oslo.

Fast *De mänskliga rättigheternas väg* gick till trycket i början av 2011. Med andra ord före den "arabiska våren", de folkliga revolterna mot förtryckarregimer i Tunisien, Egypten, Libyen, Bahrain, Jemen och Syrien.

Sådana revolter utgör lysande belegg för att, med Brings ord, "den internationella konflikten om mänskliga rättigheter är inte kulturell, den är politisk". För på ett folkligt plan uppträder ständigt individer som protesterar mot förtryck av mänskliga rättigheter, det må vara i sino-konfucianska, muslimska, hinduiska eller europeiska miljöer. Men vem har någonsin hört talas om folkliga protester mot alltför omfattande friheter och rättigheter?

Per Jönsson

Enligt Jean-Werner Müller var sjuttioårsfeminismen den enda verkliga revolution som sextioåttarörelsen lyckades framkalla.

FOTO: FRED W. MCDARRAH/GETTY IMAGES

En ny generation skriver historia

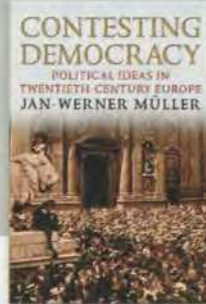
POLITISK FILOSOFI

När jag för några år sedan höll en kurs i internationell samtidshistoria hade jag en student som trodde att glasnost var en hästras. Det vore lätt att lamentera över ungdomens historielöshet. Ett drygt decennium in på 2000-talet är det mer angeläget att reflektera över i vilken grad det gamla århundradet alltjämt är närvarande. I en mening är 1900-talet inte mer än en reminiscens. Den högt uppdrivna mediala, tekniska och ekonomiska förändringstakten har nästintill förpassat den gamla ordningen till glömskan. En ny generation, födda efter kalla krigets slut, har andra referenspunkter i sin politiska orientering än vad deras föräldrar har. När de yngre ska närma sig det gångna seklet är det sålunda inte bara kunskap som saknas. Ett erfarenhetssvalg skiljer generationerna åt.

I ett parti i sin finstämda memoarbok *Minneshärbarget* åskådliggjorde historikern Tony Judt hur detta pedagogiska problem kan komma till uttryck. Under många år hade han en kurs där studenterna bland annat läste Czesław Miłosz *Själ i fångenskap*. Successivt upplevde Judt hur Miłosz dissektion av medlöperi, cynism och himlastormande idealism framkallade allt mer förvirring. Den polske författaren utgick nämligen från att läsaren intuitivt kunde relatera till de ide-

CONTESTING DEMOCRACY POLITICAL IDEAS IN TWENTIETH-CENTURY EUROPE

JAN-WERNER MÜLLER
Yale University Press 2011

logiskt troende som identifierat

sig med Historien och fulla av hänförelse slutit upp bakom Det stora projektet. När Miłosz skrev sin bok 1953 hade nazismen helt nyligen besegrats och kommunismen behärskade halva Europa. "När vi gick in i 2000-talet hade få av mina nordamerikanska studenter någonsin träffat en marxist", påpekade Judt. "En självförnekande hängivenhet för en sekulär tro låg bortom deras föreställningsförmåga. När jag började [hålla kursen på sjuttio-talet] var problemet att hitta ett sätt att förklara varför människor blev desillusionerade av marxismen. Idag är den stora svårigheten att beskriva själva illusionen."

Varje generation skriver sin egen samtidshistoria. Direkt efter murens fall och

Sovjetunionens kollaps stod det klart att en historisk epok var till ända. De som först skildrade det korta 1900-talet var lika mycket vittnen som historiker. Deras bokslut över det tjugonde århundradet bar det självupplevda präglet. Några år senare började mer allsidiga, perspektivrika och lidelsefria analyser se dagen, vanligen författade av historiker som upplevt efterkrigsperioden men inte tiden före 1945; den bästa av dessa studier var Mark Mazowsers *Den mörka kontinenten*. Nu tycks det vara dags för ännu en generation att ta vid: de som har levt merparten av sina politiskt medvetna liv efter kalla kriget.

Jan-Werner Müller, född 1970, är tysk till börd, studerade i Oxford och är nu professor vid Princeton. De senaste tio åren har han givit ut en imponerande samling böcker om europeisk politik och ideologi. I sin nya bok *Contesting Democracy* vill Müller skriva de politiska idéernas historia i 1900-talets Europa. Han sluter upp bakom dem som betraktar det tilländalupna seklet som en ideologiernas tidsålder, men vill anlägga en egen accent. Till skillnad från andra uttolkare ser Müller inte grundtrigen som en kamp mellan kommunismen och kapitalism, en kraftmätning mellan totalitära maktsystem eller ett triangelndrama med kommunism, liberal demokrati och auktoritär nationalism som protagonister. För honom är demokratin kardinalpunkten i århundradets politiska debatt: vad den har inneburit, vilken räckvidd den har haft och om det överhuvudtaget skulle vara ett folkstyre eller om folket skulle styras.

I analysen av skeendet måste filosoferna och tankesystemen tas på största allvar. Även fascismen var ett svar på sin tids stora frågor. Det går däremot inte, argumenterar Müller, att nöja sig med att följa "the development of high political philosophy". Istället bör man söka efter skärningspunkterna mellan politisk tanke och politisk institution. Snarare än att sätta de rena teoretikerna i centrum, bör man ta upp reflekterande jurister, tänkande byråkrater och filosoferande statsmän. Med en referens till Friedrich von Hayek talar Müller, utan att vara nedsättande, om dessa som "second-hand dealers in ideas". I massdemokratins sekel spelade de en helt avgörande roll när det gällde att formulera samhällsbärande idéer och sätta dem i verket.

Om Jan-Werner Müller hade levt upp till föresatserna i sin programförklaring hade detta kunnat bli ett originellt bidrag till 1900-talets politiska idéhistoria. Så sker nu bara styckevis och delat. Alltför sällan lämnar han abstraktionernas höga höjder. På så vis får hans framställning en ganska traditionell inriktning mot tän-

kandets historia, en samling miniatyrporträtt av mer eller mindre betydande politiska teoretiker. De intellektuella exekutörer som förvandlade ideologi till konkreta experiment lyser allt som oftast med sin frånvaro.

I sex självständiga kapitel tecknas Europas moderna historia. Efter att inledningsvis ha uppehållit sig vid tiden för första världskriget – till stor del handlar det om Max Weber – ägnar Müller två kapitel åt mellankrigstiden. Han börjar med att ge en provkarta över socialismens företrädare, från partianslutna socialdemokrater som Harold Laski och Otto Bauer över marxistiska filosofer som Georg Lukács och Antonio Gramsci till sovjetiska kommunister som Nikolaj Bucharin och Josef Stalin. Särskilt betydelsefulla blev de socialister som lyckades få till stånd en stor allians mellan arbetare och bönder. Müller skriver följaktligen åtskilligt om det svenska folkhemmet och socialdemokrater som Per Albin Hansson, Nils Karleby och Alva Myrdal.

I det följande kapitlet rör han sig raskt högerut och inleder med att slå fast att fascismen var en av de stora ideologiska nymodigheterna under 1900-talet. Betydelsefulla idégivare som Georges Sorel, Giovanni Gentile, Carl Schmitt och Alfred Rosenberg passerar revy, men det är förvånande att han inte höjer blicken och drar nytta av forskningen om fascismen som ett allmän-europeiskt fenomen som har varit så livaktigt de sista två decennier. Överhuvudtaget är det förbryllande att han låter mellankrigstiden sönderfalla i en vänster- och en högersektion. Många av de djupaste insikterna om 1920- och 1930-talen har man nått genom att närma sig ideologiernas affiniteter, överlappningar och fientliga släktskap. Nationalismen, drömmen om gemenskapen och den storskaliga moderniseringen förenade ideologer ur olika läger.

Andra världskriget innebar inte bara slutet för en rad fascistiska och nazistiska regimer. Även som idé var fascismen i grunden övervunnen, utrotad, tillintetgjord. Thomas Mann hade karakteriserat den som en *Zeitkrankheit*, ytterst ett symptom på en sjuk tid, och för efterkrigstidens européer gällde det att snarast kureras sig från smittan och förhindra att den någonsin kunde hemsöka kontinenten igen. Om denna mirakulösa återhämtning skriver Müller glimrande.

I de västeuropeiska välfärdsstaterna som tog form under 1950-talet var trygghet, *Sicherheit* och *decency* honnörsord. Gamla, i grunden borgerliga ledargestalter – Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi, Winston Churchill, Charles de Gaulle, Theodor Heuss – kontrasterade skarpt

mot fascisternas ynglingaväld. Mer än någon annan gynnades medelklassen av de sociala reformerna och den ekonomiska utvecklingen. Müller framhäver särskilt den roll som de kristdemokratiska partierna spelade för att lägga grunden till en stabil ordning efter krigets kaos. Han betonar härvidlag något tänkvärt: just eftersom kristdemokraterna så gärna återopade traditionella värden har det varit svårt att se vilken nyskapelse de innebar i det politiska livet. I den förändrade rättsliga kultur som växte fram i många länder efter andra världskriget utgjorde konstitutioner och författningsdomstolar mycket viktiga inslag. Ledande politiker kunde beklaga sig över att vara legalt kringskurna, men rättens överhöghet förde in stadga, balans och förutsägbarhet i statslivet. Denna inre västeuropeiska konsolidering gick hand i hand med avvecklingen av de världsvida imperierna. Avkoloniseringen innebar att Europabegreppet fick en annan innebörd och att många inom vänstern successivt kunde bejaka den europeiska integrationen mer förbehållslöst.

I sin analys av sextioåttarörelsens vidare verkningar ansluter sig Müller till dem som vill göra en klar åtskillnad mellan intentioner och konsekvenser. Den radikala vänstern uppnådde få av sina uttalade mål, men genom dess aktivism förändrades politikens väsen och distinktionen privat-offentligt blev mer godtycklig. I Müllers ögon var sjuttioårsfeminismen den enda verkliga revolution som sextioåttarörelsen lyckades framkalla. Den var dock snarare en reaktion mot än ett utflöde av sextioårsradikalismen. Orsakssambandet kan diskuteras, men sant är att könsrollerna var lika traditionella inom den nya vänstern som någon annanstans. Att bryna en stek åt en revolutionär tar lika lång tid som att bryna en stek åt en reaktionär, konstaterade franska feminister.

Finalen på det korta seklet, 1980- och 1990-talen, blir ett aldrig sinande namnflöde: Michel Foucault, Jürgen Habermas, Niklas Luhmann, André Glucksmann, André Gorz, Jean-François Lyotard, Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek, Margaret Thatcher, Michael Oakeshott, Václav Havel, György Konrád, Michail Gorbatsjov, Johannes Paulus II, Francis Fukuyama. Det är inte bokens bästa kapitel. Ännu återstår det att skriva det nyss förgångnas idéhistoria.

Jan-Werner Müller samlar sig aldrig till en ny stor tolkning av det europeiska 1900-talet. Kanhända är det följdriktigt. För den postidealistiska, postideologiska generation som han tillhör framträder seklets historia inte i långa linjer, allmängiltiga teser eller grandiosa program.

Johan Östling

Näringsrik historia

FOTO: RICKARD FORSBERG/NORDICPHOTOS

EKONOMISK HISTORIA

Potatis odlades i Olof Rudbecks botaniska trädgård 1658. Under 1700-talet propagerade Jonas Alströmer för ätandet av potatis. I Vetenskapsakademiens handlingar 1747 ger hans son, Patrick Alströmer, goda råd rörande denna förträffliga jordfrukt av vilka indianerna i Amerika har fått både föda och hälsa. Denna kunde också vara något för vårt kära fädernesland, menade han. Att tänka på gällande jordpäronsplantage är jordmånen, gödningen, sängarnas beredning, knölarnas plantering, rensning, inbärgning och förvaring över vintern. Sedan kan man njuta av dem stuvade med mjölk och grädde, stekta med smör eller salt som kastanjer, eller malda till mjöl för att tillreda pannkakor, pudding, gröt och välling.

Potatisen betydelse för den ekonomiska omvandlingen av Sverige bör inte underskattas. Denna billiga och lättodlade rotfrukt tillgodosåg en växande befolkning med kolhydrater för arbete på åkrar och i industrier.

JORDPÄRON
SVENSK EKONOMIHISTORISK
LÄSEBOK
ANDERS BJÖRNSSON OCH
LARS MAGNUSSON (RED.)
Atlantis 2011

Jordpäron.
Svensk ekonomi-
historisk läsebok,

redigerad av Anders Björnsson och Lars Magnusson, kan sägas vara en fristående fördjupningsdel till den av Gunnar Broberg redigerade *Gyllene äpplen. Svensk idéhistorisk läsebok I-II* (Atlantis, 1991). Utan att jämföra äpplen och päron är konceptet liknande, med introduktioner, kommentarer och illustrationer. Boken är en

bredare kulturhistoria än vad man först kanske förväntar sig. Inga budgetar, kvartalsrapporter eller kapitalböcker här inte, istället texter som på många sätt speglar föreställningar om moral, religion, vetenskap, politik och natur. Det är således också något mer än de ekonomiska doktrinernas historia. Även det vardagliga livets tankar och bemödanden kommer tydligt fram. Texterna, som spänner över människans liv från svensk högmedeltid till första världskriget, belyser de grundläggande villkoren för liv – kampen för överlevnad – hur maten ska räcka till, hur hushållet ska fördela sina resurser, och hur man skulle kunna lägga undan litegrann för framtida behov.

Medeltidens ekonomiska liv präglades av den största jordägaren – kyrkan – en ekonomisk aktör med makt över skogar och jordbruksmark. På 1200-talet träder adeln fram med särskilda privilegier. Städer anlades och landskapslagar nedtecknades. Hantverkarna organiserade sig i skrän. Under den äldre medeltiden expanderade jordbruket och befolkningen växte, >>

en uppgång som övergick i en agrar kris i digerdödens efterföljd. Bland texter finner vi *Upplandslagen*, *Stora Kopparbergs privilegier* 1347, skomakarnas skråordning och Peder Månsson till åkerbrukets lov, vidare texter om Gustav Vasa och kyrkans indragna egendomar och om kolonialiseringen av Finlands ödemarker.

Under 1600-talet finner man de första skrifterna som behandlade ekonomiska frågor på ett mer grundläggande sätt. Naturrätten och läran om samhällskontraktet kom att ligga till grund för tankar om ekonomiska transaktioner mellan människor. I Sverige satt Axel Oxenstierna vid rodret. En modern stat var under uppbyggande där en mer permanent skattebas säkrade rikets finanser. Vid tiden för den svenska stormaktstiden dikterade krigsmakten den ekonomiska politiken, en krigsekonomi där militärapparaten slukade pengar, men där krigsföringen i gengäld gav vinster tillbaka. Bergsbruket moderniserades med Carl Bonde i ledningen. Sverige blev en världsledande exportör av koppar, och järn i mängder skeppades till det tidigt industrialiserade England. Kanaler anlades, postväsendet byggdes upp. Men alltjämt var jordbruket moderniseringen, vilket speglas i en text av Schering Rosenhane, i hans lovsång till dyngan.

Alltmer växte det dock fram ett alternativ till en krigsekonomi där rikedom alstrades genom territoriella erövringar och krigsbyten. Det holländska handelsimperiet var ett talande exempel på hur rikedom kunde växa på hög, trots att man levde trångt på en träskmark. Nyckeln till militär och ekonomisk makt blev istället att erövra handelsrutter och marknader. Under 1700-talet tillkom också de första lärostolarna i ekonomi, som i Sverige vid Uppsala universitet 1741, då Anders Berch blev dess förste innehavare. I övrigt förknippas 1700-talet med Adam Smiths välkända tankar om den "osynliga handen" som på ett paradoxalt sätt leder egennyttan till att resultera i allas bästa. Lyxkonsumtionen diskuterades hett och vissa menade att den till synes syndfulla lyxen i själva verket är något som kan gynna alla, genom att skapa efterfrågan, få hjulen att rulla och sätta folk i arbete. Med den vetenskapliga revolutionen kom också ett nytt sätt att förhålla sig till ekonomin, angripa ämnet på ett mer generellt sätt. Naturvetenskap blev under det utlöstiska 1700-talet tätt sammanväven med den ekonomiska nyttan.

Frihetstidens ekonomiska frågeställningar gällde hur man skulle utveckla jordbruket och utrikeshandeln, etablera manufakturer och sprida innovationer i form av både nya jordbruksredskap och odlingsmetoder. År 1739 bildades Vetenskapsaka-

demien, som hade den ekonomiska nyttan högt på programmet, ivrade för nya jordbruksmetoder, nya redskap och allehanda maskiner, med botanikern Carl von Linné och ångmaskinskonstruktören och silkesodlaren Märten Triewald som några av de drivande grundläggarna.

Vetenskapsmän, topografer, manufakturister och andra färdades genom landet, till Lappland i norr och Skåne i söder, och antecknade de rika naturtillgångar som kunde vara till nytta för landet. Den lapska ödemarken kunde bli till frodiga åkermarker som kunde föda och sysselsätta tusentals. Skogar, berg och sjöar och allt som växte och levde skulle tas till vara. Alla dessa rika gåvor som Gud förlänar människan betraktades utifrån tidens fysikoteologiska tankar om skapelsens ändamålsenlighet. Skaparen hade i naturen nedlagt allt det vi behöver. Det gäller bara för oss att upptäcka dessa oändliga rikedomar. Att låta marker ligga öde, låta dem avfolkas och växa igen bryter mot Guds försyn. I själva verket, menade naturvetenskapsmannen och teologen Johan Browallius i "Känningar af Guds försyn" (1747), kan även olyckan alstra vetenskaper. Missväxten har förbättrat jordbruket och den härliga läkar-konsten lever och växer genom sjukdomarna som elden i fnöske.

1700-talet var guldåldern för den tillämpade vetenskapen. Lantmätaren Jacob Faggot räknade i patriotisk anda landets tillgångar och näringar. Triewald gjorde försök till en inhemsk silkesodling för att minska den dyra importen av sidentyger. Med bokhållaraktig iver försökte Linné inordna naturen. Han skrev om naturens ekonomi – vad som närmast motsvarar vad vi kallar ekologi – som ett ständigt samspel och en hushållning av resurserna i naturens rike. Och naturvetenskapen, botaniken och zoologin var nödvändiga för ekonomins uppräckande.

Som Linnélärjungen Pehr Kalm uttryckte det, är naturalhistorien grunden till all ekonomi, kommers och manufaktur. En ekonomi utan insikt i naturalhistorien är som "at wela agera dansmästare endast med et ben".

I en uppsats i Vetenskapsakademiens handlingar för år 1740, *Doctor Linnæi Tankar om Grunden til Oeconomien genom Naturkunnogheten och Physiquen*, utgår Linné från några grundläggande satser. Allt som människan behöver för sin nödtorft finns här på jorden. Ekonomins första och närmsta grund är att känna sitt eget objekt eller naturalierna. All ekonomi bygger på två pelare, fysik och naturkunnighet. Han säger till och med att "ingen vetenskap i världen är högre, nödigare och nyttigare än ekonomin".

Likt naturens tre riken kan också eko-

nomin indelas i tre motsvarande verksamhetsgrenar: *oeconomia mineralium*, det vill säga metallurgi och bergväsende; *oeconomia vegetabilium*, det vill säga agrikultur eller plantering; och slutligen *oeconomia animalium*, "vita rustica", boskapsskötsel, jakt och fiske med mera.

Sedan följer en uppräknings av naturens ekonomiska rikedomar, om våra stora bergsklippor som gjort vårt land hårt, obehagligt och obekvämt, men som föder åtskilliga bergsmän, gruvdrängar, smältare, masmästare, hammarsmeder och vidare bleckslagare, pistolmakare, urmakare, klockgjutare... Av trä byggs våra skepp som simmar runt jorden. Skaparen har vidare klätt hela världen med en blomtapet och satt människan därpå att spatsera, leva och sig förnöja. Hästarna drar oss och våra bördor från det ena avlägsna rummet till det andra. Slutsatsen är helt enkelt: "En ekonom som byggt sitt hus på naturkunnigheten, har satt det på en fast pelare, ställer han under samma byggnad den andra pelaren genom fysiken, blir det fast och orörligt."

Vi känner igen mycket av detta från vår egen tid. Efter en kort period däremellan, då man trodde på vetenskapen som ett sökande efter Sanningen, har vi återknutit till 1700-talets agenda där vetenskapens sanningssökande inte är något tillräckligt ändamål i sig, utan allra helst ett medel för ekonomisk tillväxt och teknikutveckling. I vilket fall tvingades naturvetenskapsmännen, då som nu, att argumentera för sin verksamhets ekonomiska nytta.

Antologins tyngdpunkt ligger mycket på 1700-talets ekonomiska politik och de förindustriella ansatser som då togs och kom att resultera i en mer allmän industrialisering av landet en god bit in på 1800-talet. Först i slutet av 1800-talet finner vi ett ekonomiämne där mer teoretiska förhållningssätt till ekonomiska frågor gör sig gällande som hos nationalekonomen Knut Wicksell i Lund och David Davids-son i Uppsala.

I sista avdelningen "Staten och kapitalet" börjar vi närma oss 1900-talet med texter av botanikern och nationalekonomen Carl Adolph Agardh, kvinnörelsens pionjär Fredrika Bremer och statsvetaren och högerpolitikern Rudolf Kjellén.

Jordpärön är en viktig bok för förståelsen av Sveriges historia, hur ett land med liten befolkning, men med berg, skogar och vattendrag, kunde bli ett rikt industriland. Den ger efterklanger av röster ur historien om ett land där metallers vikt, virkesupplag, färdvägar och åkrarnas – och potatislandens – avkastning uppehöll livet. Urvalet av texter är relevant, och visar på bredden av den ekonomiska historien.

David Dunér

Den sista prerafaeliten

KONSTHISTORIA

När William Blake, vid något av artonhundratalets första år, mejslade fram stroforna i dikten "And did those feet in ancient time" träffa han en engelsk källåder. Det var kontrasten mellan det potentiellt heliga Englands "pleasant pastures" och "mountains green" och den industriella revolutionens "dark Satanic mills" som gjorde det. Som "Jerusalem", satt till musik drygt hundra år senare av sir Hubert Parry, blev dikten signatur för såväl den lantliga kvinnoföreningen Women's institute som det engelska cricketlandslaget. Georg V föredrog *Jerusalem* framför *God Save the King*.

Det är inte så märkligt, för England har en i grunden lantlig och tillbakablickande självbild. Till och med engelsmän med bildstormande ambitioner drömmer ofta om att göra något gjort ogjort, snarare än att göra något alldeles nytt.

När Dante Gabriel Rossetti, en drygt tjugooårig konstnär med italienskt påbrå, 1849 lät ställa ut målningen *Jungfru Marias barndom* på The Free Exhibition vid Hyde Park Corner i London, var det början på just en sådan bakåtblickande revolution. Bredvid Rossettis namnteckning stod förkortningen PRB. Ingen visste vad den betydde. En vecka senare öppnade Royal Academy sin årliga utställning. Två målningar, en av William Holman Hunt och en annan av John Everett Millais, bar samma förkortning vid signaturerna. Samtliga verk påminde om något från tidig renässans eller sen medeltid och fick ett lätt förbryllat, men försiktigt positivt mottagande.

Kort därefter avslöjades hemligheten. PRB stod för det prerafaelitiska brödraskapet, en grupp på sju konstnärer, författare och poeter med det uttalade syftet att återföra konsten till vad den hade varit innan senrenässansens manierism slog igenom. Det rörde sig inte om en dogmatisk sekt, men vissa uttalade riktlinjer fanns. En samtidig strävan efter realism och sann andlighet var ett viktigt inslag, liksom en förkärlek för klara färger och medeltida kultur.

Det dröjde inte länge förrän Royal Academy insåg att udden var riktad mot just deras institution och därmed var ett av alla dessa kulturkrig igång. När Millais året efter prerafaeliternas första attack lät ställa ut *Kristus i sina föräldrars hus* lade kritiker-

Edward Burne-Jones: *Bebådelsen*, glas-målning i St. Margaret's Church, Rottingdean, England. FOTO: BRIDGEMAN/IGL BILDBYRÅ

na inte fingrarna emellan. *The Times* kallade målningen "motbjudande" och "vämjelig". Charles Dickens beskrev den i tidskriften *Household Words*:

I snickarverkstadens förgrund står en gräslig, snedhalsad, lipande rödhårig pojke i nattskjorta, som tycks ha fått en snyting när han lekt i en närliggande rännen och håller upp skadan så att den kan begrundas av en knäböjande kvinna, som är så ohyggligt ful att hon (om vi antar att det vore möjligt för någon mänsklig varelse att överleva ett endaste ögonblick med halsen så ur led) skulle utmärka sig som ett monster i den tarvligaste kabaren i Frankrike, eller det sämsta gin-haket i England.

Prerafaeliterna hade också försvarare. Den viktigaste var kritikern och konstoprofessorn John Ruskin, som redan var ett välkänt och respekterat namn. Det fanns

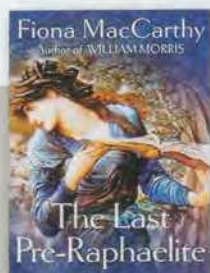
också en yngre generation som lät sig imponeras. Bland dessa en viss Ned Jones.

Ned, eller Edward Jones, studerade vid Birmingham School of Art när prerafaeliterna först trädde fram. Något fördröjd av sjukdom började han några år senare, i januari 1853, vid Exeter College i Oxford. Den ursprungliga planen var en karriär inom kyrkan. Jones var, liksom många i hans generation, gripen av John Henry Newmans högkyrkliga Oxfordrörelse, men han fann få spår av den i Oxford, trots att det inte var mer än ett decennium sedan Newman hade lämnat universitetet. Istället koncentrerade sig Jones alltmer på det estetiska. Vid sin sida hade han en nyvunnen vän, William Morris. Morris och Jones var på ytan mycket olika.

Morris var rundlagd, högljudd och energisk, Jones spinkig och tystlåten med en dragning åt det depressiva och nervösa. De fann att de kompletterade varandra utmärkt.

Även Morris hade tänkt söka sig till kyrkan och det fortsatte att prägla vänskapen också någon tid efter det att konsten och litteraturen hade tagit religionens plats. Morris, eller "Topsy" som Jones kallade honom, hade en viss förmögenhet och det fanns planer på att upprätta ett slags konstnärligt kloster där Jones, Morris och deras anförvanter skulle leva i celibat och leda ett "korståg och heligt krig mot samtiden". För det var den kombinerade själslösheten, fulheten och estetiska slappheten i samtiden som var fienden. Vid en kulturreresa till norra Frankrike 1855 – det var meningen att det skulle bli en fotvandring, men Morris fick skoskav så hästskjuts och tåg fick nyttjas – fattades de avgörande besluten: Morris skulle bli arkitekt och Jones målare.

Det var Jones första utlandsresa och han hade aldrig tidigare sett medeltida måleri. Det var en uppenbarelse för honom. Ungefär samtidigt såg de två vännerna Rossettis ar-

THE LAST PRE-RAPHAELITE
EDWARD BURNES-JONES AND
THE VICTORIAN
IMAGINATION
FIONA MACCARTHY
Faber and Faber 2011

beten och Jones tidiga måleri fick sin förebild. Fyra år senare hade den unge Jones, vars talang var uppenbar, själv tagits under John Ruskins vingar och kunde göra en sex veckors konstresa till Italien på dennes bekostnad. Från den stunden var Jones måleri oupplösligt förbundet med renässansens och medeltidens italienska mästare.

Fiona MacCarthys biografi *Edward Burne-Jones. The Last Pre-Raphaelite* – det dubbelpipiga efternamnet kom till när Jones börjat nå framgång – är en fröjd att läsa. De som läst hennes biografi över William Morris kommer att känna igen sig. Språket är exakt och varierat, tonen sympatisk men klädsamt distanserad och aldrig kladdig. MacCarthy väver samman flera olika intressanta temata, utan att framställningen känns splittrad eller ofokuserad. Det är ett styvare jobb än vad man först kan tro, för Burne-Jones var en splittrad person i en splittrad tid. Han avskydde allt det industrialismen står för, kanske därför att han under en relativt påver uppväxt i Birmingham hade sett dess resultat alltför nära. Å andra sidan var många av hans mecenater industrialister, eller åtminstone stora aktieägare som samlade på hans drömska, mytiskt medeltidsanstrukna bilder, kanske för att glömma sina mörka, sataniska fabriker.

Hans moraliska övertygelse drog åt det höviska, han var blyg och han hade en låg uppfattning om sin attraktionsförmåga. Ändå svärmade han för vad som i de pre-rafaelitiska kretsarna kallades för "stunners", kalaspinglor, och inledde åtminstone en allvarlig utomäktenskaplig kärleksrelation som nära nog slutade i ett melodramatiskt självmord. Hans älskarinna, grekiskan Maria Zambaco, dök upp igen och igen i hans målningar, även efter det att relationen nått sitt slut.

Det finns ett tydligt småborgerligt drag hos Burne-Jones, men också en vilja till bohemi, som då och då blommar ut. Han drabbades ofta av sjukdom, inte sällan utlöst av nervösa sammanbrott och till och med hans hustru Georgiana, som stod honom mycket nära, erkände att det finns ett jag i honom som ingen kunde komma nära. Samtidigt gav han prov på ett stort mått humor. Redan som liten pojke värjde han sig mot sin barnsköterskas upprepade frågor om vad han tänkte på. Svaret var alltid detsamma, blixtnsabbt och omöjligt att returnera: "kameler". Mängder av små finurliga karikatyrer av honom själv och vännen Topsy är lika underhållande som när de först tecknades. En modell som undrade över en målning som föreställer en välustig sjöjungfru i färd med att röva bort en ung man, fick till svar att det rör sig om ett porträtt av änkegrevinnan av Dorking.

En styrka i Fiona MacCarthys framställ-

ning är att hon redogör för mängder av Burne-Jones egenheter, utan att falla för frestelsen att överpsykologisera. Överhuvudtaget väljer hon hellre en kall analys av fakta, även när hon hade kunnat krydda berättelsen med skandalösa spekulationer.

Men det mest värdefulla i framställningen är att MacCarthy förmår skildra Burne-Jones hela konstnärliga gärning. Hon gör ingen skillnad på hans måleri och hans enorma och nyskapande produktion av målade glasfönster. Hon lägger lika stor vikt vid Burne-Jones djupa delaktighet i William Morris inredningsfirma som vid hans akvareller. Hans målade möbler, dekorativa kakel och gobelänger får den uppmärksamhet de förtjänar.

Det är inte säkert att hennes biografi inger läsaren särskilt varma känslor för Edward Burne-Jones. Han är både undflyende och hispig, tidvis direkt osympatisk. Däremot är det svårt att inte känna respekt för hans gärning, hans talang och hans resa från lägre medelklass, moderlös och med en svag far, till en viktoriansk jätte som vid sin död 1898 blev den förste konstnären att hedras med en minnesgudstjänst i Westminster Abbey.

Det avgörande genombrottet kom 1877, efter en utställning på det nyöppnade Grosvenor Gallery. Hans motiv från Arturlegenden och grekisk mytologi i klara färger fängade den viktorianska fantasin. Han erbjöds en baronet-titel 1893 och tackade ja, något som upprörde hans vän, socialisten William Morris. Burne-Jones tyckte själv att det var genant, men påstod sig tacka ja för sin sons skull. Som morbror till såväl Rudyard Kipling som den blivande premiärministern Stanley Baldwin blev han på mer än ett sätt en del av etablissemanget. Det är möjligt att han mot slutet inte kände igen sin publika person, efter den långa resa han hade gjort sedan ungdomen, men de grundläggande övertygelserna fanns kvar. Sent i livet bemötte han antydningar om att han var världsfrånvärd med löftet: "Ju mer materialistisk vetenskapen blir, desto fler änglar ska jag måla."

I det korta perspektivet vann samtiden över Burne-Jones. Hans anseende som konstnär dalade snabbt efter hans död. I ett längre perspektiv ser saken annorlunda ut. De senaste decennierna har hans konst fått en ny och växande publik. Konstsamlande kändisar som Andrew Lloyd Webber, Jimmy Page från Led Zeppelin, Yves Saint Laurent och Pierre Bergé har bidragit till en om- och uppskattning av hans verk. Det är välförtjänt för, som Fiona MacCarthy påpekar i sitt förord, var William Morris "tveklöst den större människan" men Burne-Jones "den större konstnären".

Johan Hakelius

Edward Burne-Jones: *The Golden Stairs*, 1880.

I skuggan av RAF – en historia utan slut

TERRORISM

I villan i Oberursel norr om Frankfurt/Main står väskorna packade i hallen då det ringer på porttelefonen. Jürgen och Ignes Ponto är på väg till Latinamerika och det aviserade besöket kommer därför olägligt. Men de är ändå beredda att ta emot Susanne Albrecht, dotter till bästa vännerna Hans-Christian och Christa Albrecht i Hamburg. Pontos chaufför Klaus Neumann meddelar därefter: "Frau Albrecht är inte ensam – hon har ett ungt par med sig." "Hur ser de ut?" frågar Ignes Ponto och får genast svaret: "De ser väl-värdade ut."

De tre besökarna och Jürgen Ponto står i matsalen då Ignes Ponto hör sin man utropa: "Ni är galna". Den unge mannen har just sagt att de har kommit för att kidnappa Ponto. Därefter avfyras ett skott som går ut genom rutan till terrassen och därefter avfyras ytterligare 4–5 skott från den unga kvinnan. Ignes Ponto ser sin man sjunka ihop och de tre besökarna flyt ut genom terrassdörren. Jürgen Ponto, chef för Dresdner Bank har skjutits i huvudet; han lever men är medvetslös. En helikopter tar honom till universitetssjukhuset i Frankfurt/Main. Där dör han ett par timmar senare.

Mordet på Ponto är det andra terrordådet som inleder den "tyska hösten 1977". Med kidnappningen avsåg Röda arméfraktionens andra generation att tvinga de styrande att släppa den första generationens tre överlevande terrorister i Stammheim. Men regeringen håller stånd även om läget i Västtyskland skärps dag för dag.

Idag är dessa händelser historia, något som skedde under förra årtusendet. Men för de två familjerna Ponto och Albrecht är det en händelse som har präglat och ändrat deras liv, som de måste leva med tills de själva dör. Efter begravningen av Jürgen Ponto och ännu ett attentat mot en utbyggnad på familjen Pontos tomt "flyr" Ignes Ponto med sin son och sin 20-åriga musikstuderande dotter Corinna till USA.

För Hans-Christian Albrecht, en ansedd jurist för sjö rätt, finns däremot inget annat val än att stanna kvar i Hamburg. Skulden ligger tung över Susannes föräldrar, och lidandet som hon har åsamkat sin äldre syster och bror och sin lillasyster Ju-

PATENTÖCHTER

IM SCHATTEN DER RAF – EIN DIALOG

JULIA ALBRECHT & CORINNA PONTO

Kiepenheuer & Witsch 2011

lia, 13 år, är obeskrivligt. Medan de två mördarna Christian Klar och Brigitte Mohnhaupt tillfångatas och 1982 döms till fem gånger livstids fängelse, är Susanne som uppslukad av jorden. Jag kommer själv ihåg ryktena och de små tidningsnotiserna under 1980-talet om att hon hade setts än i Palestina, än i Jugoslavien, än i DDR.

På efterlysningsskyltarna såg vi henne längst upp i vänstra hörnet med mörkt kort hår och och kisande ögon. Överallt hängde plakaten: på posten, på järnvägsstationer, på anslagstavlor och på annonspelare. Det fanns alltså många tillfällen att rista in terroristerna i sitt minne.

För Susannes lillasyster Julia, idag 47 år, själv jurist, gift och mamma, var de följande sex skolåren en mardröm. Hon hade beundrat Susanne över allt annat och kunde inte fatta att hennes syster hade gjort sig skyldig till något så fasansfullt. Själv förlorade hon sin identitet. Hon blev syster till systemen. Hon var som förlamad, som om hon inte existerade själv.

Susanne var överallt. (...) Föräldrarna såg sin dotter och vi såg vår syster. Plakaten hade en dubbel verkan. Samtidigt som jag ville gå närmare och stryka Susanne över håret och intala henne mod fruktade jag hennes bild. (...) En dag var enbart Susanne avbildad i A4-format på en annonspelare på vägen till skolan. Jag ville gå dit på natten och bränna ned det. (...) Det var först då någon i släkten började hälsa på Susanne varje gång han gick förbi som jag också gjorde det. Jag sa – hej min syster och då blev det lättare.

Detta skriver Julia i ett brev till Pontos dotter Corinna i en bok som heter *Patentöchter – Fadderdottrar*. Julia var fadderdotter till Jürgen Ponto och Corinna var fadderdotter till Hans-Christian Albrecht. Medan familjerna försökte stödja varandra direkt efter dådet, så upphörde förbindelsen något år senare på Ignes Pontos öns-

>>

kan. Hon orkade inte längre.

Först år 2007 – 30 år efter dådet, skriver Julia, bosatt i Berlin, ett första brev till Corinna, som är operasångerska. Anledningen är att Corinna i en intervju hade undrat om Susanne Albrechts föräldrar vetat om hur djupt involverad Susanne hade varit i RAF, och om de vetat detta: hur kunde då Susannes mamma ringa till Pontos och avisera dotterns besök?

Julias första brev är mycket försiktigt, men Corinna svarar genast och de stämmer möte på Pariser Platz i Berlin. Där beslutar de att inleda en brevväxling om sina familjer, deras historia, om sina uppväxtår fram till attentatet och om hur man kan leva med minnena av det fasansfulla som hade hänt.

Deras brev till varandra är skakande; själv kunde jag inte släppa boken. Den ger för första gången en förnimmelse av att man ser skeendena inifrån. Mot den bakgrunden framstår alla andra skildringar som ytliga. Dit hör filmen *Der Baader Meinhof Komplex*, som bygger på Stefan Austs bok med samma titel.

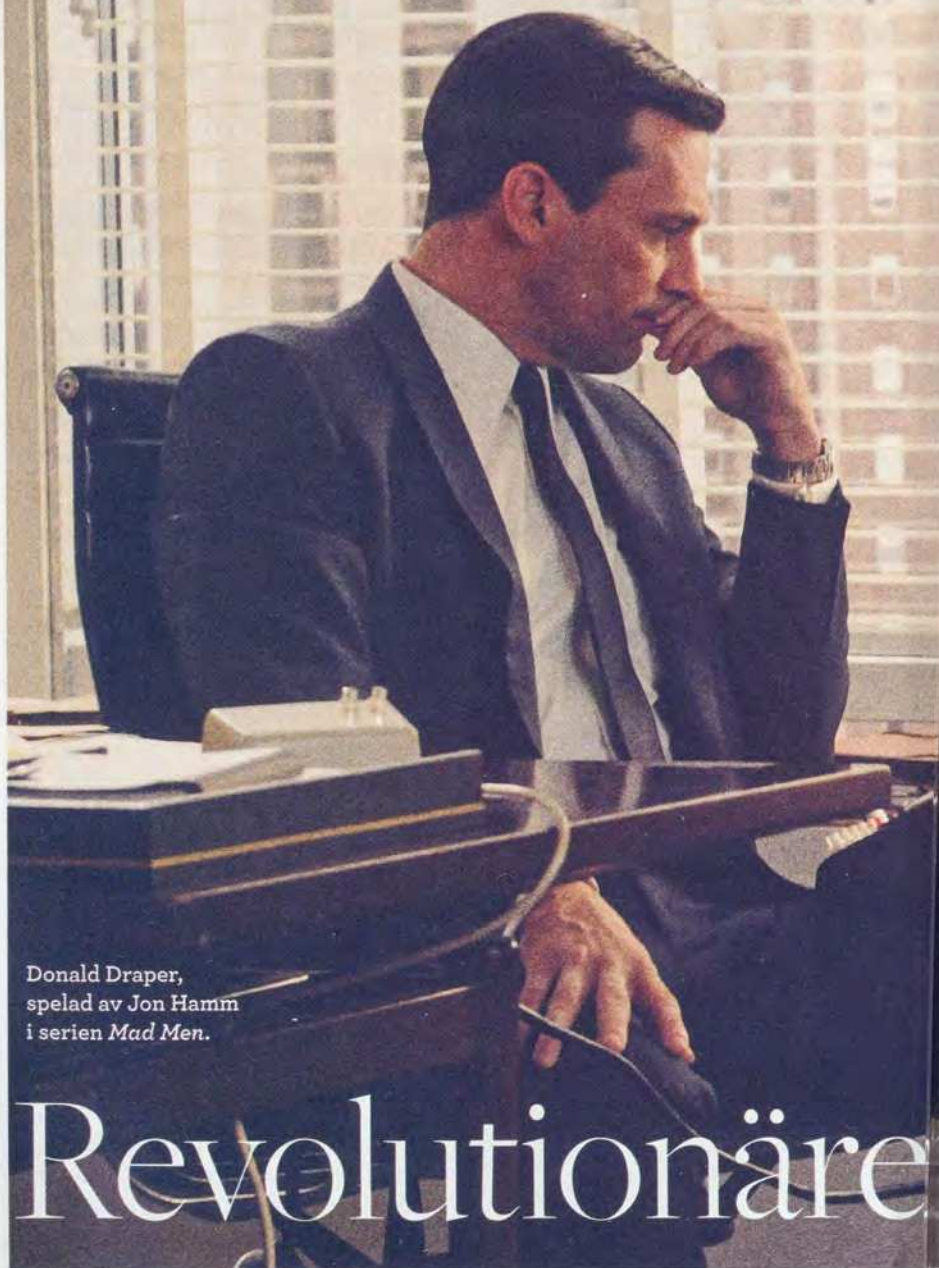
Corinna skriver om hur filmen förfalskar verkligheten: "Chauffören framställs som ett slags betjänt och min mamma satt inte *ladylike* och drack te på terrassen. Hon satt i ett rum med neddragna persienner med en telefonlur i handen – förstenad. (...) Ungefär samtidigt som filmen fick det tyska filmpriset 2008 läste vi om välkomstfester för Christian Klar (som hade frigivits) i Berlin. Det var smärtsamma och sårande veckor för oss."

För Corinna var RAF ett system i ett större system som styrdes av Stasi och DDR. Hon forskar vidare om detta. Såväl Corinna som Julia hoppas att en ny generation historiker ska hitta en sanning om den dödsbringande ideologin, när alla dokument blir tillgängliga.

1990 hittas Susanne under namnet Ingrid Jäger i DDR, översättare, gift med en atomfysiker och mor till en son. Båda har varit Stasispioner. Då Julia för första gången träffar henne säger Susanne att hon har glömt bort att hon har en lillasyster: "Det var som ett slag i magen." Julia följer rättegången där Susanne är kronvittne. Domen på tolv år kortas och 1996 släpps hon fri. Sedan dess arbetar hon som lärarinna i en friskola i Bremenregionen. Under rättegången förstår Julia att det inte finns några ursäkter för Susannes handlande:

"Susanne var inte på något oförklarligt sätt eller av misstag involverad i RAF – Susanne var RAF."

Lisbeth Lindeborg

Donald Draper,
spelad av Jon Hamm
i serien *Mad Men*.

Revolutionäre

HISTORIA

I den populära tv-serien *Mad Men* utnyttjar seriens huvudperson en stunds förvirring på slagfältet till att byta identitet med en död man. Hans gamla jag, Dick Whitman, begravs och fram kliver Don Draper. En man utan historia. Fri från hämmande bindningar bakåt vill han skapa sig själv enbart på grundval av vilja och intelligens. Drapers blick är riktad framåt, mot det kommande. Han är moderniteten inkarnerad.

Boken *Kejsarens nya kläder* av historikern Henrik Ågren undersöker sambandet mellan moderna revolutioner och historiebok. Det är en innehållsrik, tankeväckande och välskriven bok. I fokus står mo-

derne försök att bryta upp från gamla samhällsskick och skapa något nytt.

I dessa nya samhällsbyggen kunde man tänka sig att historien blev ointressant: något man har lämnat bakom sig och inte längre behövde befatta sig med annat än som en mörk fond till den sköna nya världen.

Men så ser det inte ut. Tvärtom finner Ågren att historien snart blir aktuell även efter radikala revolutioner. Det gäller i samtliga undersökta omvälvningar: franska revolutionen, ryska oktoberrevolutionen, Sovjetunionens och den östeuropeiska kommunismens fall, amerikanska frihetskriget och slutligen reformationen i Europa och Sverige. Boken bygger inte på egen grundforskning, utan är en komparativ genomgång av befintlig forskning om

fast i historien

dessas samhällsomvälvningar, med särskild inriktning på historiebruket.

Författarens egen ingång i problematiken är betydelsen av Erik den helige i det protestantiska Sverige. Denna medeltida kung, som enligt legenden dräptes utanför trefaldighetskyrkan i Uppsala, omgavs snart av en kult och en legendbild-

ning värdig ett helgon i vardande. Härigenom var minnet av honom knutet till den katolska tro som reformationen ville kasta loss ifrån. På hans dödsdag hade en särskild mässa firats (eriksmässan den 18 maj) och i Uppsala fanns ett relikskrin kopplat till ceremonier och pilgrimsfärder.

Trots denna katol-

KEJSARENS NYA KLÄDER
**HISTORIEBRUK OCH KULTUR-
ARV UNDER TIDIGMODERN
REFORMATION OCH MODERN
REVOLUTION**
HENRIK ÅGREN
Historiska institutionen, Uppsala
universitet 2010

ska identitet ledde reformationen inte till att Erik den helige förkastades eller gömdes undan av svenska lutherska kungar. Sidoaltaret i Uppsala domkyrka fick stå kvar, komplett med relikier.

Gustav Vasa knöt ofta an till helgonkungen, bland annat genom att tala till folket just på eriksmässan. Ett exempel på Eriks aktualitet även i det strikt lutherska Sverige är att han omkring år 1700 fick ge namn åt en av de bastioner i Wismar som försvarade landets södra gräns. Erik Jedvarsson kunde användas eftersom hans nationella identitet som svensk kung trängde undan hans katolska.

Samma mönster upprepas gång efter annan: historien lever vidare, om än i friserad form, i de nya samhällen som revolutionerna skapar. Efter en tids radikalt avståndstagande från det gamla systemet inträder en period av upptining. Först framhävs de oppositionella i historien, men så småningom kan till och med det gamla systemets främsta representanter lyftas fram. I det kommunistiska Sovjet uppmärksammades inledningsvis upprorsmän, som kosackledaren Stenka Razin på 1600-talet. Men efter några årtionden kunde även tsarer bli positiva symbolgestalter, exempelvis Ivan den förskräcklige och Peter den store.

Vad beror detta på? Ågren ger i huvudsak två förklaringar. För det första en folklig konservatism. Revolutionen, inte minst i dess mest radikala tappning, är ett elitprojekt. Folket är långt mindre intresserade av att överge gamla seder. Sovjetunionens ledare blev varse detta när de försökte avskaffa den kristna julen. Projektet misslyckades fullständigt, och man tvingades istället lansera en kommunistisk version. För det andra har revolutionärerna behov av den legitimering som historien kan ge. När Gustav Vasa talade till folket på eriksmässan lånade han glans och legitimitet från en kung som, till skillnad från honom själv, varken var politiskt eller moraliskt ifrågasatt.

Nationalismen är ett viktigt tema i boken, men resonemangen kring detta kunde ha fördjupats ytterligare. Ågren konstaterar att nationen blir det ramverk inom vilket de historiska gestalterna placeras efter revolutionen, men diskuterar inte orsakssambanden närmare. Det huvudsakliga perspektivet är att revolutionen mot historien innebär att revolutionens ideal överges. Men djupast sett är återvändandet till historien inte ett brott mot utan en logisk följd av revolutionen. De moderna revolutionerna är förbundna med den moderna nationalismen. I nationalismen får folket en närmast metafysisk status. Det betraktas som något essentiellt och nästan evigt – eller i alla fall mångtu-

>>

senårigt. För att kunna göra anspråk på denna typ av existens måste folket helt enkelt ha en historia, och gärna en äro-rik sådan. Den nation som revolutionen skapar kräver således ett återvändande till tiden före revolutionen.

”

Revolutionen, inte minst i dess mest radikala tappning, är ett elitprojekt. Folket är långt mindre intresserade av att överge gamla seder.

Ågren inser att den bok han skrivit ger politiskt konservativa vatten på sin kvern, eftersom den visar på svårigheten att förändra ett samhälle dramatiskt. Själv är han emellertid inte lika entusiastisk över detta mönster. I ett för genren ovanligt öppenhjärtigt förord skriver han att han tillhör dem som vill tro på möjligheten att bryta upp och skapa ett nytt, bättre samhälle.

Här beskriver han historien som en barlast som hämmar det ideologiska projekt som revolutionen utgör, och beklagar svårigheten att bedriva politik enbart grundat på "förnuft och ideal".

Förnuft och tradition tecknas alltså som varandras motsatser. Antingen en politik byggd på "rena ideal" eller en fjättrad av "det förflutna med alla dess fördomar".

Problemet med denna dikotomi är att det inte finns något förnuft obundet av historiskt sammanhang, det vill säga tradition. Men detta är inget problem utan en tillgång.

Traditionen är inte förnuftets fängelse, utan dess utsiktstorn. Det har att göra med att människan är en social varelse, som tänker, växer, drömmer och blir till i gemenskap.

Den idealmänniska som författaren tycks ha i åtanke är inte bara orealistisk, utan också en aning obehaglig. En obunden människa, utan varken minne eller historia kan visserligen vid första anblick framstå som fri, djärv och imponerande. Men den som har följt Don Draper i *Mad Men* under några avsnitt vet att inget av de orden bäst beskriver honom utan snarare ett helt annat, nämligen: vilsen. **Joel Halldorf**

Det var blodigare förr

PSYKOLOGI

En uppsjö av rapporter om misshandel och mord finns dagligen i våra tidningar, liksom om kollektivt våld – hotande eller redan flammande strider – mellan folkgrupper med oförenliga önskemål och krav. Vaktbolag, poliskåror och till och med arméer har bråda tider. Ett vanligt påstående är att vi lever i det våldsammaste av tidevarv och att mänsklighetens framtid är nattsvart. Men nu har Steven Pinker, professor vid Harvard med lingvistik som huvudämne, skrivit en tjock bok där han försöker övertyga oss om motsatsen. Aldrig någonsin har en människa löpt så liten risk som nu att dödas av en annan människa, hävdar han. Krig och våld håller på att bli historiska företeelser, någonting folk ägnade sig åt förr i tiden ...

Böcker på 800 sidor är nästan alltid på tok för långa – en kritik som dock med mindre eftertryck än vanligtvis kan riktas

mot Pinkers tegelsten. Att hans bok tvärtom får MVG beror på att dess ämne är superviktigt, att dess författare har en unik bredd på sina kunskaper alltifrån Bibels kunskap till genomik och att han till råga på allt skriver en förföriskt elegant prosa. En invändning slipper han dock inte undan: texten innehåller massor av amerikanism som lämnar oss läsare i Gamla världen i sticket.

Pinker menar att dagens människor i långt högre grad än gårdagens bryr sig om varandras välbefinnande och liv. Ohyggligheter som tortyr för att pressa fram bekännelser från en misstänkt eller offentliga avrättningar med metoder där ingen möda sparas för att förvärja och förlänga den dömdes lidande är om inte obefintliga så dock utomordentligt sällsynta idag jämfört med på den gamla goda tiden. Tortyr och bränning av "häxor" eller för den delen av husdjur är idag otänkbara företeelser. Mäns våld mot kvinnor och föräldrars aga av barn var långt in på 1900-ta-

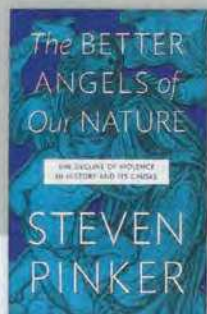
Carl Wahlbom: *Gustav II Adolfs död i slaget vid Lützen, 1855.* FOTO: WIKIPEDIA

let något man kunde skämta om; idag anses sådana beteenden som allvarliga brott – inte i alla länder men dock i fler och fler. Naturligtvis kan ingen glömma de fruktansvärda folkmord som dödade omkring 6 miljoner judar i Tyskland, en fjärdedel av befolkningen i Kambodja på 1970-talet och inemot en miljon tutsier i Rwanda så nyligen som 1994. Men icke desto mindre: jämfört med alla tidigare perioder som det finns trovärdig information från har våldet i världen sjunkit till rekordlåg nivå. Inga stormakter har gått i krig mot varandra, utan tvärtom har de löst en rad hotande konflikter genom förhandlingar, medan atombomberna sakta men – förhoppningsvis – säkert rostar sönder i sina tunnlar.

Hur kan man förklara denna "långa fred", som Pinker kallar det senaste halvsekle? Många faktorer har naturligtvis bidragit, och det är svårt att avgöra deras relativa betydelse.

Genom naturligt urval har vi människor, påpekar Pinker, utrustats med en förmåga till empati, som låter oss märka och förstå våra medmänniskors sorg och smärta. Tack vare ny teknik har varje enskild person bragts i närmare kontakt med varje annan person här på jorden. Ett aktuellt exempel: de pågående omvärldningarna i arabvärlden, vars effekter på enskilda människor vi i realtid kunnat följa i våra tv-apparater. Pinker menar att dessa

**THE BETTER ANGELS
OF OUR NATURE**
**THE DECLINE OF VIOLENCE
IN HISTORY AND ITS CAUSES**
STEVEN PINKER
Allen Lane/Penguin Books 2011

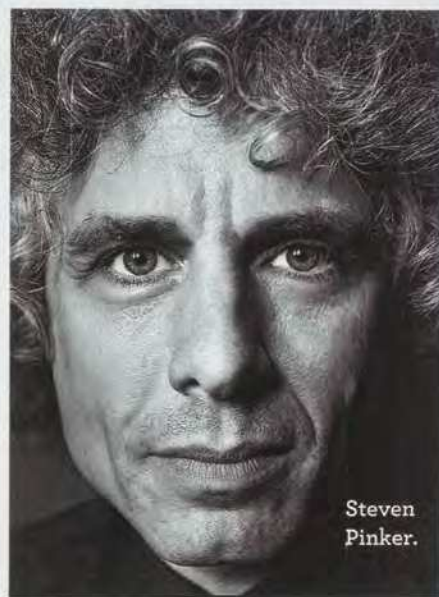
möjligheter spelat en viktig roll i "globaliser-

ringen" av vår empati och därmed gjort oss mindre positiva till att starta eller delta i strider med andra länder eller grupper. Vi har ju med egna ögon sett att "de är människor de också".

En annan viktig faktor är att allt fler nationer får en allt bättre fungerande statsmakt med monopol på våldsanvändningen. Småkrig och vendettor mellan stammar eller släkter kvävs därför i sin linda. De länder där hänsynslöst våld härskar än i denna dag kännetecknas av en obefintlig eller kraftlös statsmakt, som exempelvis Demokratiska Republiken Kongo eller Somalia. En effektiv statsmakt i kombination med en fungerande demokrati och måttliga klasskillnader tycks vara en kombination som bidrar till att öka ett samhälles eller en nations fredlighet. Men balansen är bräcklig: plötsligt brann London ...

Traditionerna i olika samhällen är naturligtvis av stor betydelse för deras varierande grad av våldsamhet. Om en tung tradition föreskriver att varje man måste döda en annan man (eller ett lejon), då har de unga männen knappast något val utan måste genomföra dådet. Så kallade hedersmord är ett särskilt avskyvärt uttryck för en djupt rotad tradition hos vissa folkgrupper. De offerceremonier som regelbundet utfördes av ett antal mellan- och sydamerikanska folkstammar kostade årligen tiotusentals människor livet, och ingen vet hur många olyckliga och oskyldiga som inkquisitionen och korsriddarna plågade ihjäl. Kanske har den religiösa fundamentalismens minskade inflytande bidragit till "den långa freden". Oroväckande är i så fall den uppgång i det religiösa engagemanget som för närvarande noteras runt om i världen, för därmed ökar risken för våldsamma konflikter i framtiden.

Den ökade internationella handeln, vars vinster minskar eller försvinner i händelse av krig och våld, demokratiseringen och inte minst feminiseringen av makt-

Steven Pinker.

apparaten i allt fler länder har utan tvivel också bidragit till den "långa freden". Även om det finns ett antal exempel på krigiska kvinnliga politiker, tycks en ökad andel kvinnor i maktens boningar i allmänhet minska våldet inom ett land liksom dess internationella aggressivitet.

Pinkers framställning övertygar om att många typer av våld och konflikter låg på en rekordlåg nivå under det senaste halvsekle, något som föranleder en suck av lättnad hos alla oss som i vardagslag har svårt att hitta goda skäl för framtidsoptimism. Strax dyker emellertid invändningar upp mot hans för all del garderade optimism. Hur kommer det sig att många äldre personer i vårt tämligen fridfulla land nuförtiden knappast vågar vistas utomhus efter mörkrets inbrott? Varför måste man ha lås och bom för dörrar till rum och byggnader där inga dyrbarheter förvaras och som ingen människa förr i tiden skulle drömma om att hålla låsta? I storstäder ute i världen har oron för och vaksamheten mot våld stigit till en närmast grotesk nivå. En egen erfarenhet: på hotellet i Nairobi fanns på 1950-talet överhuvudtaget inga lås vare sig i entrédörren eller i dörrarna till rummen (tro't eller ej), men nuförtiden patrullerar maskingevärsbeväpnade vakter dag och natt utanför entréerna ... Utrikesdepartementet varnar deltagarna i det stundande handbolls-VM i São Paulo för väpnat våld och annan grov brottslighet.

Gång på gång betonar Pinker att han i sin bok dokumenterar och analyserar skeenden i förlutna tid men inte mer än spekulerar om framtiden. Det finns skäl att erinra om Blandarens kloka påpekande att "det är svårt att sia, särskilt om framtiden".

Staffan Ulfstrand

O m jag förstått saken rätt är de alternativ som erbjuds en framtida flannör som vill ta sig från Stockholms gamla stad till Södermalm, eller omvänt, antingen att ofredas av närliggande krämare, eller att antastas

av "fria" experimentteatergrupper.

Att den nuvarande Slussen är på väg att falla sönder är ställt utom tvivel, men är det verkligen skäl nog att låta kommers, alternativt "kultur", löpa amok? Är det bara jag som ser den uppenbara parallellen till Sixtus V:s olycksaliga planer på att förvandla den flaviska amfiteatern, populärt kallad Colosseum, till en textilfabrik som skulle ge arbete åt Roms prostituerade?

Sixtus V:s uppsåt var gott och detsamma gäller säkert nutida politiker, men vad får vi för slags samhälle om fornminnen nödvändigtvis måste sättas i nyttans och sysselsättningens tjänst?

Det är möjligt att femtonhundratalets prostituerade i Rom blev besvikna, men idag är alla glada att Sixtus planer aldrig realiserades och att Colosseum tilläts fortsätta förfalla på ett onyttigt, men estetiskt tilltalande sätt. Med detta i minne vore det ett misstag att låta de behov och önskemål dagens krämare och kulturarbetare har, avgöra en så långsiktig fråga som Slussens framtid.

Har Stockholm verkligen råd att bortse från det tredje alternativet? Kan staden ignorera att några århundraden av fortsatt och ostört förfall med all säkerhet kommer att göra Slussen, ett av Stockholms vackraste fornminnen, än vackrare? Den rent praktiska frågan löses enkelt genom att konstruera ett vadställe mellan Munkbroleden och Söder Mälarstrand.

MAN KAN INTE UNDGA att känna sympati för våra politiska reportrar som dag efter dag avkrävs nya, spännande historier, trots att inget av egentligt intresse sker. I ren desperation tar de till alltmer färggrann och fantasifull grafik för att lura oss att tro att de har något att berätta.

Så skedde i *Dagens Nyheter* strax efter trettondagen, då "Sveriges politiska landskap" presenterades i fyrfärgskartor. I sak var det inga nyheter – norra Sverige är rött, storstäderna blå och Skåne skiftar i brunt – men att se detta prunkande Sverige så snart efter Kim Jong Ils hastiga bortgång, födde en idé.

Det är förstås tråkigt att Korea varit delat i över sextio år, men det tjänar inget till att tänka bort livets realiteter och en sådan realitet är att en del människor är bolsjeviker. Inget kan få dem att ändra sig. Givet detta finns mycket som rent generellt

talar för tvåstatslösningen som princip. För oss andra är det trots allt att föredra att bolsjeviker orsakar varandra obehag, än att de tröttar ut oss med sina demonstrationer och parader, sitt pompösa pladder och sin oförmåga att försörja sig.

Mitt råd till Sydkorea är följaktligen att inte låta drömmen om en återförening med Nordkorea bli verklighet. Vad gäller Sverige gjorde DN:s grafik tydligt att även vi skulle vinna på en tudelning av koreanskt snitt. Om bolsjevikerna i norra Sverige inte har tagit sitt förnuft till fånga 20 år efter Sovjetunionens fall, kommer de aldrig att göra det.

Exakt var gränsen bör dras mellan Sverige och Demokratiska Folkrepubliken Norrland kräver mer detaljerade studier, men frågan bör redan nu väckas i riksdagen. De enorma summor vi kommer att spara på att slippa försörja arbetsskygga vänsterelement i norr, kan vi använda till att köpa tysk kolkraft och bygga vaktorn vid vår norra gräns, från vilka vi kan visa upp vårt överflöd, håna folkrepublikens oförmåga att producera toalettpapper och skratta åt deras fanborgar.

Tiden är kommen för Demokratiska Folkrepubliken Norrland

POLISEN I Värmland har enligt flera nyhetsrapporter anlitat en sierska för att hitta en försvunnen 82-årig man. Enligt sierskan ska mannen finnas "i en gammal fastighet som ligger nära ett blått hus med vita fönster". I skrivande stund har mannen ännu inte hittats, trots att polisen letat kring flera blåa hus.

En förnuftsledd läsare fylls av obehag när han eller hon får veta att en myndighet så flagrant har kastat allt

kritiskt tänkande överbord. Blind vidskeplig tro har tillåtit ersätta rationalitet och varje uns av om-döme. Det kan trots allt inte finnas särskilt många blåa hus med vita fönsterkarmar i Värmland och sannolikheten för att 82-åringen hittat en av dessa sällsynta byggnader är minimal.

Om man istället närmar sig problemet vetenskapligt är det mest troliga att sierskan lider av färgblindhet, antagligen en form av tritanopi, åtminstone i sin avisioner. Det hon då sett, men miss-tolkat, är att den försvunne finns i närheten av en röd stuga med vita fönsterkarmar, något som framstår som betydligt mer sannolikt.

Det enda Värmlandspolisen nu behöver göra är alltså att söka i omgivningarna kring varje röd stuga med vita knutar i landskapet.

Liksom sierskan gör jag inget anspråk på ersättning för min assistans.

ÄR DU OCKSÅ EN KLASSIKER?

Vetenskap, bildning och tradition på **Axess TV**

BOXER

AXESS TV

LIVE FOR GREATNESS

EVERY ROLEX IS MADE FOR GREATNESS. THE DAY-DATE, INTRODUCED IN 1956, WAS THE FIRST WATCH TO DISPLAY THE DATE, AS WELL AS THE DAY IN ITS ENTIRETY. A POWERFUL EXPRESSION OF ELEGANCE AND STYLE, ITS CLASSIC DESIGN QUICKLY BECAME A FAVOURITE AMONG WORLD LEADERS. THE DAY-DATE IS PRESENTED HERE IN 18 CT WHITE GOLD.

THE DAY-DATE

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.

VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.

WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX